

Tartalom

DOMONKOS István: Valóban mi lett velünk? (vers)	3
VÁRADY Tibor: Jegyzet Domonkos István <i>Valóban mi lett velünk?</i> című verséhez	4
MAURITS Ferenc: hinta-requiem (vers)	6
ÁCS Károly: Kölni passió * Öreg híd * Hagyaték * Három csönd * Nyomdagép mellett (versek)	8
BORDÁS Győző: Jegyzet Ács Károly hagyatéki verseihez	15
BENEDEK Miklós: A város ostromáról (vers)	16
CIROK SZABÓ István: A család tengere * Ha esni fog (versek)	17
SZÁVA Csanád: (hull) * (sarok) * (is) * (ha) * (varjú) * (néni) * (öntudat) * (ki) * (sár) * (fények) * (nyomok) * (éj) * (ég) * (télen) * (élete) * (szabadság) * (madár) * (jégvirágok) * (reggel) (haikuk)	19
POTOZKY László: Égéstermék (regényrészlet)	23
FEHÉR Miklós: Az utca vagányai (novella)	27
SZELES Judit: Örgryte (próza)	30
Vladimir KOPICL: Téli tájkép, kép nélkül * Határ * Érintetlen * Óbor (versek) (LENKES László fordítása)	41
Bojan MARJANOVIĆ: Leltárlista Cvetko piacától a Hajduk Stanko utcáig (vers) (KISS Lonetta fordítása)	44
Jelena LENGOLD: Bolyongások (novella) (OROVEC Krisztina fordítása)	46
Draško REĐEP: A polgár költő. Ács Károlyról (ÓZER Ágnes fordítása)	51
BARÁTH Katalin: „Teljesítem a szeretet utolsó kötelességét”. Végrendelkezés és családi viszonyok Észak-Bácskában, az első világháború idején (tanulmány)	54
KARÁCSONYI Zsolt: Médiumok, jelenlétek, televíziók. A televízió mint teátrális médiaparadoxon (tanulmány)	69
LÁBADI Lénárd: Remegés. Szent Lilla tájbábrázolásairól (esszé)	77
Tájfestészet és textilművészet között. Interjú Szent Lillával	79
JÓDAL Kálmán: Like the Birds. El-Hassan Róza újvidéki kiállításáról (képzőművészeti kritika)	85
PISZÁR Ágnes: Élet, irodalom. Bekezdések Nádas Péter <i>Világló részletek</i> című memoárjának értelmezéséhez (kritika)	87
FAZEKAS Andrea: Megrekedt pillanatok (Lovas Ildikó: <i>Rózsaketrec</i>) (kritika)	92
VATAŠČIN Péter: A bölcsőtől a sírig a bánati végeken (Fehér Viktor: <i>Szokáskutatás Věrbičán</i> . Az egyházaskérieriek születési, házasságtörési és temetkezési szokásai) (kritika)	96

A fedőlapon és a színes mellékletben SZENTI Lilla alkotásait közöljük

A szám megjelenését a Szerb Köztársaság Művelődési és Tájékoztatási Minisztériuma, a Tartományi Művelődésügyi, Tájékoztatási és Vallásügyi Titkárság, a Magyar Nemzeti Tanács, Újvidék Város Önkormányzata, a Bethlen Gábor Alap, valamint a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

MIC
IC

Град Нови Сад

Megvalósult
a Magyar Kormány
támogatásával

НК

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása

A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat / Főszerkesztő Patócs László. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945)– . – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350-9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2017. május. Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Virág Gábor. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; a Híd honlapja: www.hid.rs; e-mail: hid@forumliber.rs – A Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma által tudományosnak (M53) minősített folyóirat. – Szerkesztőségi fogadóóra kedden 15-től 16 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod Forum 840-905668-94-es számú lára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 16-80250-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2017-re belföldön 1500 dinár. Egyes szám ára 150, kettős szám ára 250 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 70 EUR – Készült a Magyar Szó Lapkiadó Kft. nyomdájában, Újvidéken. – YU ISSN 0350-9079

Domonkos István

Valóban mi lett velünk?

együtt vagyunk lám
a hallgatásban
eme tágas szorítóban
ahová meghívót
hiába vártak

fogyókáztak
bújócskáztak
tengtek-lengtek
egymásba zártan

szórványok
szórványiában

kérdezgették
ez kinek a kára
ez kinek a kára

míg a szép szó
ajkukra száradt

voltunk-e
vagyunk?

Jegyzet Domonkos István *Valóban mi lett velünk?* című verséhez

2017. május 19-én Budapesten, a Petőfi Irodalmi Múzeumban az *Új Symposion* legvizsgontagósbabb évét igyekeztünk felidézni a *Betiltások éve* elnevezésű rendezvényen. 1971-ben tiltották be Rózsa Sándor és Miroslav Mandić írásait. A folyóiratot én igyekeztem védeni a bíróság előtt. Utána személyek ellen is indultak büntetőeljárások. Rózsa Sándort három év börtönre, Miroslav Mandićot kilenc hónap börtönre, Tolnai Ottót két év feltételes szabadságvesztésre ítélték. Szintén 1971-ben jelent meg Domonkos István talán legismertebb verse, a *Kormányeltörésben*. A PIM-ben ott volt még Rózsa Sándor, aki az ítélet után, 1972-ben Németországba emigrált, és azóta nem volt otthon, Ladik Katalin, aki Mandić betiltott írását fordította, valamint Maurits Ferenc és Szombathy Bálint, akik a grafikai szerkesztői posztot és a kötelező katonai szolgálatot váltogatták 1971-ben.

Az utolsó pillanatig bizonytalan volt Domonkos István részvétele. A végén mégsem tudott eljönni, de írt egy verset, melyet kérésére felolvastam a rendezvényen. Körülbelül fél évszázaddal ezelőtt Domonkos és Tolnai közös kötetet adtak ki *Valóban mi lesz velünk?* címmel. Azóta megváltoztak körülöttünk a távlatok. Ennek a versnek a címe: *Valóban mi lett velünk?*

Nem tudom, hogy könnyű vagy nehéz volt-e Dominak megírnia ezt a verset. Azt biztosan tudom, hogy nehéz volt továbbtania. Domi nem használ e-mailt. Azt javasoltam neki, hogy diktálja le a lányának, Tininek (aki szintén Svédországban él, bár más városban), és utána Tini majd elküldi nekem e-mailen. Domi úgy látta, hogy ez mégsem menne. Tini egészen jól tud ugyan magyarul, de sohasem sajátította el a magyar helyesírást, és az is félő volt, hogy talán félreért rendhagyó szavakat. Maradt az az opció, hogy a dolgot magunk oldjuk meg valahogy. Csak hát mi sem vagyunk már ugyanazok, mint akik a közös újjvidéki években voltunk. Dominak a látásával vannak nehézségei, külön nagyító szemüveg-

gel tudja csak (és nem könnyen) olvasni a feljegyzett szöveget. Nekem a hallásom gyenge. Nem frissen pattogott a telefonbeszélgetés a svédországi Grönskara és Budapest között. Többször elbizonytalanodtam, hogy jól értettem-e egy-egy szót, visszakérdeztem, ő megismételte. Voltak szavak, melyeket harmadszorra sikerült tisztázni. Aztán a végén én olvastam fel még egyszer a verset, hogy Domi ellenőrizhesse.

Ez még valahogy összejött...

2017. május 19-én a Petőfi Irodalmi Múzeum *Betiltások éve* címen rendezvényt szervezett, melynek témája az *Új Symposion* volt 1971-ben. Domonkos István is a meghívott vendégek között volt, de nem tudott eljönni. Írt azonban egy verset, melyet telefonon diktált le Várady Tibornak, aki felolvasta a rendezvényen. Ezt a verset közöljük most a *Híd*ban.

Maurits Ferenc

hinta-requiem

in memoriam

podolszki józsef • (1946–1986)

jubász erzsébet • (1947–1998)

1967
novemberében
a
student
kocsmá
ronda
pasztellzöld
kör
alakú
asztallapján

jóka
és
erzsi
lapozgatták
a
hinta-sorozat
mappáját

jóka
szinte
belebújt
az
intenzív
hintázó
figurákba
a

párizsikék
háttérbe

(még
az
éjjel
megírta
hintáról
című
remek
versét¹)

erzsi
kicsit
sikongva
csak
megérintette
ujjaival
a
rajzokat

és
éjfélig
konyakoztunk
boldogan

azóta
ötven
év
záróra

¹ hol ó hol – tizenhárom fiatal költő. forum könyvkiadó, újvidék, 1968

Kölni passió

Itt, nálunk, most akasztófák készülnek.
Nem, nem kereszték – akasztófák.
Ágaikon nem madarak fütyülnek,
mi lógunk ott: anyókák és apókák.

Bizony, jócskán letarolták a parkot
házunk előtt; nem erdőszélen lakunk –
csonka, otromba oszlopok közt; baljós
akasztófákra néz az ablakunk.

A passió még hátravan; mindennek
megvan a módja és az ideje.
De, míg kövér esőcseppek peregnek,
elsóhajthatjuk máris: Miserere!

Kicsit élünk még, anyókák és apókák,
de kiosztották a szerepeket;
nem állhatnak gazdátlan akasztófák:
most kerül sorra a szeniortelep...

Köln, 2004. ápr. 4. (Virágvasárnap)

Öreg híd

*„Ha egyszer ledől a híd,
hidasok hiába jönnek,
föl nem építik többet
a régi, nagy hidat.”*

(Hidas Antal; 1899–1980)

Sehonnan sehova vezet
végei a semmibe lógnak
fölgáratái beomoltak
de áll – a levegőben

Körülötte kísértetek
még élőik és réges-rég holtak
hülyén vigyorgók s némán-zordak
testetlen lepedőben

Mennyit vitáztam veletek
régi társak hiába voltak
hiteink is elkoszolódtak
elzárva levegőtlen

És a híd áll olyan öreg
mint én vagy majdnem mégse rogyant
folyton meg-megújul látszólag
vontaképpen időtlen

Állj csak hidam én is veled
hadd álldogáljak andalogjak
a közhelyeim elmosódnak
a sűrűsödő ködben

Ez nem zuhanás gyerekek?
Vagy az egész egy rossz álom csak?
Még metaforának se rosszabb:
egy híd a levegőben

Köln, 2004. ápr. 6.

Hagyaték

Nem rendelkezem, mint más öreg:
ezt erre hagyom, azt meg arra...
És mivel is rendelkezhetek?
Egy-két könyv, papirosok halma,

valami plecsni, de mire is?
Mindegy: talán jó nyomatékknak.
Vén bolond, számlálja gyöngyeit
(csörgő kavicsok!), dugja félvak

szeme elé a régi árkust:
fontos okmány, vagy irkafirka?
Félretolja: nem oly halálos
a dolog, ha eddig kibírta...

Igen, ez jellemző rád, tatám!
Halogatni, azt mindig tudtál.
Lovagolni vesszőparipán,
trécselni, mint Trézsi a kútnál,

azt gondolni, tartósat alkotsz,
„rögzíteni gondolataid”
(pihét pihéhez, vasat vashoz?).
Lássuk csak: kezdetben volt a Híd

– más örökölte, te herdáltad! –,
volt a Forum, belépsz a kapuján,
s köszönhetsz a szobor Ottmárnak
(te leplezted le); csak állsz mulyán,

és egy új portás igazoltat...
Mért ismerne? Hisz tízévenként
cserélik egymást, megszokhattad.
S tiéd ez az örök jelenlét,

ez: a Magyar Szó, Hét Nap, Aracs –
nekik szinte semmit sem adhatsz,
őnélük örök adós maradsz,
és örülsz, hogy mégis maradhatsz...

Három csönd

I.

Mellkasomban kalimpál
A hangos csönd. Várj! Mindjárt...
Kikívánkozik tokjából: börtön.
Az istenért, össze ne törjön!

II.

Van egy nagy fa (atlanti cédrus)
a kölni Rajna-sánc mögötti parkban
(kaszárnyaudvar volt a porosz időkben,
most öregek csoszognak
rendezett ösvényein).
Ennél a fánál mindig megállok:
szerintem itt lakik a csönd.
Valahol a sudár törzs
közepe táján,
vagy kicsit följebb,
ahová már csak a fürge mókus
merészkedik föl,
s elvész a madarak hangja.
Szeretem ezt a csöndet,
bármennyire viszonylagos
(a XXI. században,
egy világváros szívében,
mit is várhatnék többet?).
Repülök zúgnak el percenként
(itt húzódik a köln–bonni röptér
leszálló korridorja).
Mentőkocsik, tűzoltó- és rendőrautók
szirénája vijjog föl hirtelen.
Hajók túlkölnek mély hangon
(a folyó itt forgalmas, mint egy korzó).
Hangos csönd ez, bizony, de szeretem:
az öreg cédrus – óriás hajóárbóc –
megfordul velem,
s már úszom is a magas szelekben...

Hol a botom? – villan belém egy pillanatra.
Hát az bizony ott maradt
a fa törzsének támasztva.
Majd hasznát veszi valaki...

III.

A legjobb csönd az Isten csöndje.
Legutóbb Tóthfaluban
találkoztam veled,
két hársfa közt,
a plébániakert eldugott szögletében.
– Ez lesz a te helyed! –
mondtam magamnak,
elhelyezkedve a két hársfa közt.
Hideg szél fűjt – október derekán –,
hogyan is képzeltem itt leülni?
Különben is
szorgos munka folyt
mindenütt körülöttem.
Mindenki pontosan
tudta a dolgát.
A gazdák célirányosan
pöfögtették traktoraikat:
ne maradjon lábba a tengeri
az esők-fagyok beálltáig.
Iskolások karikáztak bringáikon.
Kisgyerekeket terelgettek
gondos anyák-dadák. Motorokat gyűjtöttek be,
csomagokat cipeltek ide-oda
látszólag céltalanul,
valójában nagyon is okos rendben
a Logos nyomda munkásai.
Köztük láttam meg az Istent,
azaz hogy földi szolgáját:
izzadva cipekedett ő is,
közben telefonozott, aláírt,
bekiáltott a szerkesztőségbe,
s maga is odaugrott egy percre
a komputer mellé.

„Később beszélgetünk”, szólt oda nekem.
Én megszeppenve kapkodtam fejemet,
és szégyelltem, hogy útban vagyok.
Időbe telt, amíg rájöttem:
mindez egy nagy-nagy csönd része, s a vers is,
amin épp rágódom,
az én istentiszteletem,
és ez a serény sürgés-forgás
éppúgy, mint a toronyra szerelt
tárcsa-antennákban
zsuborgó-sustorgó
hírek és üzenetek
– az induló rádióállomás
éter hullámmása –
meg a konyhán rotyogó fazék,
a lugasban érő szőlőszem,
a majorság jámbor állatai
és a szobámba behallatszó madárdal –
mindez az Isten csöndje.
Tevékeny csönd és áldott békétlenség.

Tóthfalu–Köln, 2004. okt.–dec.

Nyomdagép mellett

A hatvanéves Hét Napnak

*„Állj le, dübörgés, állj le egy percre:
sóhaja halljék – sóhaja s verse
egy fúnak, ki tizennyolc éves,
s valaha tán még költővé lesz.”*

(Szakítottam; Szabadka, 1946. ápr.)

Zúg csak, dübörgés, repedj, dobhártya:
Verse már úgy sincs, csak sóhajtása
az öregnek, ki majdnem hetvennyolc,
s valaha tán mégis költő volt...

Ez a dübörgés adja a ritmust
mindennek, amit érzél, amit tudsz.
Ez a mind halkabb döngicsélés
veled marad, ameddig még élsz.

2006. III. 9-16.

2006. III. 9. mellett
Nyomdagej ~~leírás~~
A labancsves Hét Nap-ant

(43)

"Héj le, dübörgés, állj le egy percre!
Sohaja helyed - sohaja s rege
egy fiúval, ki kizengve évs,
s valaha his meg hűtőve lesz."
(Szabó Lőrinc, 1976. ápr.)
Szabó Lőrinc,

Zsigmond
Szabó Lőrinc, dübörgés, repedj, dobhártya:
Verse már új rincs, csak sohajása
szó szöveg, ~~szó~~ ^{nyomdagej} ~~szó~~
s valaha his meg hűtő ~~szó~~ volt...

Ez a dübörgés adja a ritmust
mindennek, amit érzél, amit tudsz.

IV. 16. Ez a mind halkabb döngicsélés
veled marad, ameddig még élsz -

Jegyzet Ács Károly hagyatéki verseihez

Az itt közölt versek Ács Károly (1928–2007) költői hagyatékából kerültek elő. A Kölnben élő özvegy, Kowatsch-Haas Carmen és lányai küldték abból az alkalomból, hogy a Vajdasági Írók Egyesülete, a Forum Könyvkiadó Intézet és a szabadkai Városi Könyvtár július elején Ács-emlékestet szervezett Újvidéken és Szabadkán a költő halálának tizedik évfordulója alkalmából. Köztudott, hogy Ács Károly utolsó kötete, a *Megszólítások* című 2004-ben jelent meg, utána lapokban, folyóiratokban már nem közölt, de mint kiderült, írt verseket. A megküldött hét versből kettő (*A rinocérosz ébresztése és az Adriai út előtt* című) a *Magyar Szó* ez évi július 8–9-ei száma Kilátó rovatában jelent meg, a többit pedig itt, a *Híd*ban tesszük közzé, a legutolsót fakszimilében is, bizonyítva, hogy Ács Károly milyen pontosan dokumentálta versei keletkezésének idejét is.

Egyébként a július 3-án és 4-én megtartott emlékestén Ács Károly költői, műfordítói és szerkesztői munkásságát Bordás Győző, a Vajdasági Írók Egyesületének elnöke méltatta és moderálta, amelyen Faragó Kornélia Ács és Méliusz József éveken át tartó irodalmi levelezésébe adott bepillantást, Virág Gábor pedig nemzedéke Ács Károlyhoz való viszonyulásáról értekezett. Az Ács-versválogatás Jónás Gabriella és Molnár Zoltán színművészek előadásában, valamint hangszalagról, a költő előadásában hangzott el, amelyet az Újvidéki Rádió dokumentációs osztálya bocsátott az est rendelkezésére.

Köszönjük az Ács családnak, hogy e versek közlését a *Híd* folyóiratnak ajánlották, amelynek Ács Károly hosszú évtizedeken keresztül munkatársa, majd 1965-től tíz éven át főszerkesztője volt.

BORDÁS Győző

A város ostromáról

A ngaszánok folyamatosan támadtak
Az élelem egyre fogyott
A falakon egyre nagyobb rések keletkeztek
A réseket egyre kevésbé tudták helyreállítani a rövid tűzszünetek
alkalmával
A sámánok egyre többet imádkoztak
Sátraikból folyamatos imádkozás hangjai szűrődtek ki
Már szinte minden lánygyermeket feláldoztak
Sokan öngyilkosok lettek
Az ostrom negyvenkettedik napjának reggelén a sámánok házról házra
jártak
Minden újszülött nyelvét kivágták
Este a templomban gyűltek össze áldozni az isteneknek
A kéményből és az ablakokon keresztül füst tört az ég felé
Az oltáron ezüstnyelű kések
A sámánok körbe álltak és mély hangon érthetetlen szavakat mormoltak
maguk elé
Hangjuk egyre erősebben szólt
A falak remegni kezdtek

A ngaszánok másnap reggel az ostrom folytatására készülődtek
Felderítőik hadarva jelentették hogy a város eltűnt
A seregek vezetői értetlenül meredtek a műholdképekre
A dombra siettek
A város helyén csak egy forgósél tölcserjét látták
Mozdulatlannak tűnt
Gyereksírás hallatszott

A család tengere

Nagyapám elindult a tengerre,
mi pedig elkísértük a buszra,
a kezébe üveget nyomtunk,
hozzon haza nekünk sós vizet
és az aljában egy kis homokot,
esetleg, ha talál egy kagylót,
azt is, és majd meséljen el
mindent, integettünk.

Szép volt a tenger, tényleg
szép volt, mondta, majd mi
is meglátjuk, csak várjuk ki,
amíg a homok leülepszik az
üvegben, és mi vártuk, hogy
megnyugodjanak a homok-
szemek, hogy leüljenek, mint
nagyapám a tenger után,
szép, tényleg szép,
de a sirályok, ha azt hallottuk
volna, ahogy beszélnek,
annak párja nincs, az szebb,
mint a tenger,
csak nem értette, mondta, nem
értette, mit mondanak.

És én a buszon
kifelé integetek, rajtam a sor,
hogy megnézzem, milyen szép,
hogy ha majd hazaértem,
elmeséljem – tényleg az,
és hogy milyen

szépen mesélnek a sirályok,
milyen szépen mesélnek az
öregről, aki egy üvegben
hazavitte a tengert.

Ha esni fog

Sosem hittem el, hogy azért fáj
a lába, mert eső lesz, nem hittem
el, hogy megérzi, hogy jeleznek
a csontjai, pedig egy gyerek
mindent elhisz az anyjának, és
el is hittem mindent, csak ezt az
egyet nem, elképzelhetetlen volt
már gyerekként is, bár most már
én is megérezem, ha eső lesz, érzem,
hogy fájnak anyám csontjai.

(hull)

kávészünetben
kristály ötletek hullnak
fekete földre

(sarok)

könyvtári sarok:
ha kinyitod végtelen
labirintusod

(is)

én nem értelek
pedig önmagam is vagy:
ygav mepékröküt

(ha)

ha nem vagy itthon
hidegen súgnak falak
régi halandzsát

(varjú)

éhes varjú kis
fa téli koponyáját
kikopogtatja

(néni)

jégvirágokat
széthajtva lesi a nap
fényét egy néni

(öntudat)

felejtés-rózsák:
álmaimban tövisek
fel-felébrednek

(ki)

ha megmondod ki
vagy elvihetlek egy más
világodba is

(sár)

sáros bakancsunk
beletöröljük a hó
szűz csodájába

(fények)

föl-fölgyújtatnak
fordított csillagokként
városi fények

(nyomok)

halott nyomokként
sietős lépteink a
hókrisztályokon

(éj)

éjfekete tömb:
félelmet rajzolnak a
fehér csillagok

(ég)

egy más világban
ég a cigarettám ég
egy másik halál

(télien)

nehéz ködöt tart
egy láthatatlan ága:
gyümölcsfa télen

(élete)

egy málló téglá
élete – vagy a rajta
mászó hangyáé?

(szabadság)

távoli égből
hoz felhők szabadsága
tisztább cseppeket

(madár)

ahányszor riad
mindig közelebb repül
zuhanásához

(jégvirágok)

nagyapám régi
ablakában új díszként:
csak jégvirágok

(reggel)

téli reggelen
szemérmesen leveti
nap az éjszakát

Égéstermék

Olyan ez a némaság, hogy gondolkozni se merek, fogalmam sincs, mióta tart, mindkettőnk kajája kihűlt. Nikka nem ordított vissza, maga alá húzta a térdét, és azóta is üres tekintettel bámulja a Konrádon a jövés-menést, mintha arra készülne, hogy bármelyik pillanatban itt hagyjon, csak nem siet, mert már úgylis levegő vagyok számára. Nyugodt a hangja, amikor végre megszólal, *nincs meleg vizem otthon, menjünk, légyszí, hozzátok, szeretnék zuhanyozni*. Annyira kimerült vagyok, hogy meg se lepődöm, lerakom a felszerelésem a Szakszervezetek ruhatárában, és pótlóbuszra ülünk, szinte éjfél van, mire beütöm a kapukódot, a nagyszoba ajtaján fénylik az üvegberakás, ahogy benyitunk a lakásba. Ég a kislámpa az éjjeliszekrényen, anyám biztos belealudt a tévészésbe, két motyogó hang szűrődik ki, és valami zene, felakasztom a kabátomat a fogasra, nekiállok kifűzni a bakancsomat.

Megreccsen a küszöb, zörren az ajtóüveg, anyám lép ki, felkattintja az előszobában a villanyt, *bazajöttetek? Ott áll mögötte Buller atlétában, összefonja a karját, véget ért a műszak?, kérdezi, én meg félig feltápáskodva a bakancslehúzásból, valamiért azt mondom, igen*. Nem tudom, mire válaszoltam, *merre voltatok?, kérdi anyám, minek teszed a hülyét,* ugatja le Buller, *elmondtam, hogy merre voltak!* Érzem, be kéne legyek parázva, de inkább azon csodálkozom, hogy nem ismertem fel a hangjukat, azt hittem, a tévé dumál, *mikor jöttél el a cégtől?* Látom Bulleren, hogy csak azért kérdez, hogy kérdezzen, a tévében valamelyik valóságshow szereplői kartondobozokból kivágott robotoknak öltöznek, fogalmuk sincs, mi történik idekint, nincs annál a villánál jobb hely a világban.

Elküldtek, mondom, nem eljöttem a cégtől, hanem elküldtek. Anyám torka máris szorul, *mikor? Pár hete, felelem, mire Buller, ne kamuzzál, találkoztam Pusival, november eleje óta nem vagy ott! Miért nem mondtad?,* dűnnyö-

gi anyám, ezért szerzek neked munkát, hogy kirúgasd magad?, kérdezi Buller, meg hogy azokkal a gecikkel lógjál a Konrádon? Anyám kezd kiborulni, hogy csinálhattad ezt, Küncsöm? igen, hogy csinálhattad, folytatja Buller, azt hitted, nem fog kiderülni? Ne haragudjatok, szólal meg Nikka, tisztában vagyok veled, hogy ez családi ügy, de mégis milyen jogon állítjátok így pellengérré szegényt, nincsen neki szabad akarata? Buller a levegőt döfködi az ujjával, lehet neki felőlem, amíg nem rúgják ki a kenyereből, és nincsen róla fotó a rendőrségi nyilvántartásban! Kibukik belőlem a kérdés, miféle fotó?, és közben Buller eldarálja, hogy nem érti, valaki hogy lehet annyira hülye, hogy újságírókkal fényképeztesse magát smárolás közben, eszembe jut az a pár héttel ezelőtti alkalom, amikor Nikka kitalálta, hogy jó volna nyomot hagyni az utókornak, és lekapott egy kamera előtt, a fejemen meg pont nem volt simaszok. Ma reggel fogták el a csávót, a szent és sérthetetlen újságíró, mondja Buller, úgy fülön lött gázpisztollyal egy havert a szomszéd kerületből, hogy hallókészülékes lesz, sajtószabadság a faszomat, ilyen okádékokkal bandázol te! Láttam a nadrágod szárán, hogy meg van égve, nyöszörgi anyám, de nem mertem mondani semmit, olyan ritkán jársz haza, nem akartam veszekedést. Ez lesz, ha nem szólsz nekem olyan dolgokról, amikről kéne!, kiált rá Buller, például hogy a saját bátyám is szórja rám a kockakövet, aztán felém fordul, a nyomozóhivatalnál van az újságírópajtásod memóriakártyája, csicskagyerek, az se kizárt, hogy már regisztráltak!

Hagyjuk a süketelést, mondja Nikka, ne hallgass rá, csak meg akar ijeszteni, mire Buller, el kéne dugulni kisanyám, te is sáros vagy! Elképzelem, hogy fogok kinézni, amikor szabadulok a börtönből, ez az ő eszköze, folytatja Nikka, a megfélemlítés, Buller pedig ordít, szerinted milyen a potenciális gyilkosoddal egy fedél alatt élni? Milyen bajod van, mondja nekem, a testvérem vagy, mit keresel a sok büdös liberális között, vagy a náccal lógsz, latens buzi vagy te is? Kikérem magunknak ezt a hangot, próbál Nikka közbeszólni, nem kérsz ki te semmit, kussoltatja el Buller, és felém indul, mi van, bazmeg, idehozod a kispicsádat, hogy kioktasson engem? A mellkasomat böködi, mit képzelsz, mi vagy te, gerilla? szabadságharcos? hős? meg akarod öletni magad? meg akarsz ölni engem? vagy anyánkat? Arrébb szeretnék lépni, hátat fordítani, de az előszoba szűk, esek keresztül mindenem, és Buller követ, ott van előttem és mondja, mondja, mondja, régebben nem foglalkoztál ilyesmikkel, normális voltál, mitől lettél ekkora segg?

Az arcomba száll a lehelete, nézem az állán azt a borostától fekete kis gödröt, ahogy fel-le ugrál, az a sötét lyuk magyaráz nekem. Az oltásba beszivárog anyám hangja is, gyerekek, gondoltátok végig, mi lesz ezután? Küncsöm, én nem akarom neked a börtönbe vinni az ebédet, egy anyával nem lehet ilyent csinálni, és Nikka felé tartja a tenyerét, mintha azt várná, hogy

beletegyen valami megoldást, *nem veled csinálja*, mondja Nikka, *ő egy önálló szándékú és akarátú ember*. Látom anyámon, hogy nem érti, *és azt lehetne esetleg*, mondja, *hogy egy kicsit többet gyertek haza, vagy legalább egy kicsit többet engedd?* Ismerem ezt a kolduló, játszmázó nyávogást, *úgy eltávolodtunk egymástól mostanában, Küncsöm, nem is érzem, hogy egy család vagyunk*. *Ha sittle vágnak, Korbuc barátodnak végre lesz valami haszna*, mondja Buller, *küldök be tőle vazelint, ez a kis szórakozásod nekem a munkámba kerülhet, belső biztonság, felfogod, mi az, te fasz?* Nem felelek, Buller a képembe hajol, *kérdeztem tőled valamit, süket vagy?*, és a homlokomat kezdi csapkodni, *nem hallasz?*, félmondatonként üt, *értesz engem? eljutott az agyadig, vagy megkukultál?!*

Nincsen hová menni innen, a fejemet se mozdítom, hagyom, hogy Buller tenyere csattogjon rajta. Aztán valami szinte kiszúrja a szemem, Nikka kapott bele, amikor hirtelen kinyújtotta a kezét, hogy megfogja Buller csuklóját, szorítja, nem engedi el, pedig alig éri át, *hogy bánhatsz így az emberekkel, otthon ne légy rendőr!* Buller rángatja a kezét, Nikka ide-oda tántorodik az előszobában, leveri a kabátokat meg egy esernyőt, Buller fújtat, és nagy nehezen kiszabadítja magát, azt hiszem, ütni fog, de csak üvölt, *miattatok kell hazabozsam az utcát, mindenhol meg akarnak ölni, rohadjatok meg!* Köp egyet, a bakancsom fűzőjére megy, *elég!*, sikolt anyám akkorát, hogy a ránk zuhant csendben arra gondolok, legjobb esetben az ötödiken nem ébredtek fel a szomszédok. *Hogy verhetett meg az isten ilyen gyermekekkel, rikácsolja, meghalok, jaj, szegény apátok mit szólna ehhez, te is harcoltál?!* Bólintok, *és a rendőröket is dobáltad?!* Benyomódik a hangjától a dobhártyám, és mintha én is elfelejtettem volna, milyen normálisan beszélni, akkorát ordítok anyámra, *a rendőröket féltsed, igen, nehogy azt mondd, hogy jó, hogy nem lett bajod, fiam!* Anyám döbenten pislog rám, de csak egy másodpercig néma, majd belemarkol a saját hajába, *álmos vagyok, le fogok feküdni!* Nem emberi hang ez már, így jön fel egyszerre ötvenvalahány év, berohan a nagyszobába, bevágja maga mögött az ajtót, és felzokog. Buller ránk néz, gyilkos a tekintete, *gyere*, fogja meg a kezem Nikka, *feküdjünk le*.

Előbb a fürdőszobába megyek, leülök a vécére, megeresztem a vizet. Feszül a gyomrom, összegörnyedek, volt egyszer ilyen, harmadikban Mágerné bejelentette, hogy felelés lesz, mire az előttem levő padban a gyerekek összefosta magát, és én ettől annyira megijedtem, hogy utána három napig belém szorult. Végül most is felállok, arcot mosok, és észreveszem, hogy megpattant egy ér a szemem alatt, alig látható fekete csík, ott marad örökre. Benyitok a szobámba, Nikka a laptop előtt ül, a rottweilert nézi, zsebkendőt nyomkod a szeméhez és szipog, *képzeld, meghalt a sütis néni,*

aki az Északínál árult. A kókuszkokás?, kérdezem. Igen, nyolcvanhat éves volt. Félrehajtom a paplant, és megigazítom a lepedőt, poshadt szag árad az ágyból, érződik, hogy ritkán alszom benne. Nikka vetkőzik, de csak az egyik lábáról húzza le a farmert, és visszarogy a székbe, mondd meg, miért nem szeret engem senki? Ez hogy jutott eszedbe?, kérdem, anyád utál, mondja, az öcséd utál, a szakkolások is biztos utálnak, és még azok se hálásak nekem, akiken segíték. Debogyisnem, mondom. Szarrá udvarolják magukat a sebesült légiósok a többi önkéntes csajnak, feleli, egyiknek a kezét is megkérték, de nekem oda se köszönnek, hát ennyire rossz nő vagyok, ennyire jelentéktelen? Oda jön mellém az ágyra, átölelem, vigasztalj meg, gügyögi, mint egy kislány, feladat az élet, bazmeg.

Az utca vagányai

Flóra kiabál. *Dicsőség, dicsőség*, ordítja az utca végéről. Mi a másik sarokról irigykedünk rá. Megcsinálta, újra. A héten ötödször, ami azt jelenti, hogy lesz egy szabad pontja, megússza a játék legrosszabb részét. Én is irigykedek, hiába ő a legjobb barátnőm, versengünk, folyamatosan és mindenben, legyen szó matekról vagy kémiáról, fára mászásról vagy bújócskáról. Hatan sétálunk felé, Tomi mindenkit megtalált, Ákos meg egyébként sem vett részt a „saroktól sarokig” játékban. Ennek az a lényege, hogy elbújás után – ellentétben a hagyományos bújócskával – nem marad egy helyben az ember, hanem, miután kiválasztotta az utca egyik vagy másik sarkát, lassan elkezd mozogni az ellenkező irányba. A cél a dicsőség megszerzése, azaz úgy eljutni a másik félre, hogy azt a hunyó ne vegye észre. Viszonylag egyszerű, ha a számláló úgy dönt, nem arra a sarokra indul, ahova mi elbújtunk. Ilyenkor arra kell ügyelni, hogy a mozgást – legyen az lassú séta vagy óvatos futás – akkor végezzük, amikor a hunyó hátat fordít nekünk. Tanácsos környezetbe olvadó ruhát viselni, úgy nehezebb felfedezni minket. Nekem általában előre kitalált taktikám van, ahhoz igazítom magam. Ha a fűben bújok meg, a zöldes-feketés trénerkámat veszem fel, hogy a levelek és a föld egybeolvadjanak velem, ha pedig inkább az úton és a fal mellett araszolok előre, szürkés árnyalatot öltök magamra. Jó vagyok „saroktól sarokig”-ban, bár igazából Ákos a király, ezen a héten viszont Flórának van jó sorozata. Remekül ismeri fel a környezetét, ráérezett, mikor és hogyan kell megindulnia. Kétszer is sikerült neki úgy véghezvinni a küldetést, hogy a hunyó az ő irányába indult. Flóra meghúzta magát az árokban, vagy az elhagyott ház bedeszkázott ablaka mögött, s amikor megúsza a dolgot, szépen lassan eljutott a másik sarokra. Ez legalább akkora tett, mint elvenni Rafael Nadal adogatását salakpályán. Flóra egy héten belül kétszer csodát művelt, erre még Ákos is ritkán képes.

Az utca felénél, Laciék háza előtt találkozunk, én a fiúkkal vagyok, Flóra pedig vigyorogva dörgöli az orrunk alá a sikerét.

Hát, asszem, én a héten egy körből kimaradok, mondja kissé nagyképpően. *Elegem van a bújócskából, inkább klikkerezzünk,* tör ki Tomiból. Látom a fiúkon, hogy nehezen viselik a vereséget, klikkerben sokkal jobbak nálunk.

Mindjárt sötétedik, inkább ülünk le és beszéljessünk, mondom én, s Flóra rögtön mellém áll.

Srácok, nekem még van házim, hazamegyek, és majd holnap folytatjuk, közli kissé szomorúan Lóri.

Ajj, ne már!, válaszolunk kórusban.

De, muszáj megcsinálnom, különben bajba kerülök.

Hát jó, te tudod, amúgy anyukád még nem szólt, hogy menj be, mondom, de Lóri elköszön, és már a kapu csukódását halljuk.

Mi megfogyatkozva beszélgetni kezdünk. Laciék háza előtt van egy hatalmas bokor, beköpi a legyek, de jó meleg van bent, megtartja a hőt, és ilyenkor estefelé, amikor kezd hűvös lenni, itt a legjobb. A fiúk egy le-tört faággal játszanak, söprögetnek valamit a lábuk előtt, köröket rajzolnak a poros földbe, Flórával egy vastagabb gallynak támaszkodunk.

Nem írta fel magát a falra, említi meg Ádám, aki alig-alig szólalt meg ma.

Húzzunk be neki egy reckát, nem maradhat le az utca vagányai között, feleli Flóra.

A bokorral szemben a ház falába belevéstük a nevünket mind a heten, fölé meg azt írtuk, hogy az utca vagányai. Strigulákat vésünk bele, amikor a szabadban játszunk, így számoljuk, ki hányszor volt kint, ezzel jelezzük, hogy nem felejtjük el egymást, semmi lógás, mert azt zokon vesszük. Ádám jócskán le van maradva, de ő majdnem két hétig nyaralt Horvátországban, így igazolt a hiányzás. Odahúzom a madzagra erősített szász szöveget a falhoz, és erősen nyomom, hogy meglátszódjon Lóri ittléte.

Így mindjárt jobb. Amúgy egészen egyformák vagyunk, Tomi vezet eggyel, második Flóra és én, de Lóri és Laci is csak kettővel vannak lemaradva. Ákos és Ádám más tészta.

Csak Ádám szokik meg minden évben, jelenti ki Flóra. *Állandóan nyaral-gat, hol itt, hol ott, minket soha nem hív meg.*

Talán majd jövőre. Az őszi idén is szervezett valamit, arra elmehetnénk így csoportostul, mondja Laci, és mindenki helyeslően bólogat meg igenel, mert jó lenne tengert látni és a homokban játszani a többiekkel.

Elhessegetem a legyeket, közben a fiúk a Dragon Ballról tárgyalnak, hogy Son Gohan átalakult és felülmúlja az apját, nem sima szupercsillagharcos, hanem hiperharcos, villámok cikáznak a sárga aurája körül, biztosan legyőzi a főellenséget. Flórával is nézzük a Dragon

Ballt, minden hétvégén felkelünk délelőtt, hogy lássuk az új részt, a többieknek egész gyűjteményük van a szereplőkről. Amikor mi, lányok, kettesben vagyunk, a fiúk verekednek a figurákkal. (Egyszer annyira összeveszték, hogy Vegita vagy Son Goku az erősebb, hogy Tomi szülei szedték szét őket.)

Ádám hirtelen elkezd kiabálni, morog, meg nagyon hülyén áll, megfeszíti az izmait, behajlított térdekkkel terpeszben vág komoly képet, és koncentrálni. Tomi, Laci meg Ádám hangosan röhögnek, Ákos szinte fetreng az öröm fájdalomtól, Flórával nem tudjuk mire vélni az egészet, aztán rájövünk, hogy megint eljutottak addig, hogy azt hiszik, csillagharcosok, és át akarnak alakulni. *Hinni a templomban kell*, mondanám nekik, ám valójában tetszik ez a hülyéskedés.

Nem megy, nem megy, nem igaz!, mérgelődik Ádám, aztán ő is elröhögi magát. *Soha nem fogok ezzel leállni, egyszer elérem az első szintet.*

Mosolygok, nézem a falon a véséseket, arra gondolok, hogy milyen jó lenne, ha mind a hatan szupercsillagharcos lennénk, és megmentenénk a Földet a gonosztól, nem kellene iskolába se járnunk, csak mi heten, együtt, később a családdal meg a csillagharcos gyerekeinkkel. Lányok is lehetnek csillagharcosok, senki nem állítja az ellenkezőjét, az utca vagányai helyett a bolygó megmentői felirat állna Laciék falán. Ebben a sötétben is világítani tudnánk, ránk tört az este, és hirtelen anyukák kiabálását halljuk, *befelé, Tomi, befelé, Ádám*, úgyhogy mind a ketten lehajtott fejjel veszik kézbe a százas szöveget, és húznak maguknak egy csíkot a nap végén.

Holnap?, kérdezi Ádám.

Persze, három körül, feleli Laci.

Mindenki megindul hazafelé, én vagyok az utolsó, aki sorra kerül. Véssek a falba. *Az utca vagányai, milyen jól*, gondolom, *itt mindig sok gyerek játszott, előttünk Flóra idősebb testvérei, meg az elhagyott házban is laktak valakik. Ők elmentek, de maradt még élet, lesz utánunk is. Azért az se lenne rossz, ha az utca vagányai megmaradnának, és a szüleink házáat örökölnénk, a mi gyerekeink lennének a következő generáció.* Bezárom a kapukat, a kutyánk a hátsó kertből szalad felém, megsimogatom, és bemegyek a házba. Örülök, jó kedvem van. *Az utca vagányai*, ismételtetem a fejemben, *olyan biztos pontnak tűnnek nekem mindannyian.* Lefekvés előtt csöndben megpróbálom elérni a szupercsillagharcos szintet. Sikerül, égnek áll a hajam, fényesség árad belőlem, és bevilágítom az egész szobát. Nagyon kifáradok az erőlködésben, lefekszem aludni. Majd holnap elmesélem a többieknek. Biztos el se fogják hinni.

Örgryte

Már annyit gondolkodtam azon, hogyan is élek. Hogy az életet miként élem át, milyen hatással vannak rám a velem megtörténő dolgok. S egyre inkább az a határozott érzésem támad, az életem sokkal izgalmasabb, mint bármelyik történet, amit valaha is írtam.

Nem mintha a stílusom olyan sivár lenne, inkább az a helyzet, hogy az életem kalandokkal teli, s gyakran találkozom érdekes emberekkel. Időnként különös dolgokat cselekszem, és szokatlan helyeken járok – de az is lehet, hogy egyszerűen csak jó szemem van az érdekes dolgok megfigyelésére.

Minden történet, főként az, ami valóban meg is történik velünk, utólag válik izgalmassá, amikor az események már valamiképpen összeállnak. Még abban sem vagyok egészen biztos, nem csak én látok bele összefüggéseket – így, utólag.

Egy idő elteltével, ha kellő információ gyűlik össze, az események mintha sorozatot alkotnának. És kialakul a szűrő, amellyel az ember – visszatekintve a dolgokra – kirostálja, elrendezi azokat. Mintegy magának arra hegyezi ki, amire csak akarja.

Thomas Mann varázslója jár mostanában az eszemben. Meg az, hogy az irodalomtankönyvben arra lett kihegyezve az egész, hogy a varázsló a nácizmust testesíti meg. Mármost, hogy az ember hogyan veszíti el a saját akaratát, ha egy ügyes hipnotizőr hatása alá kerül, azaz, ha a nácizmus propagandájának áldozata lesz.

Annak idején, a nyolcvanas években, elég merész lett volna az érettségim kijelenteni, hogy a varázsló az írot szimbolizálja. Még valaki azt a következtetést vonta volna le, hogy szerintem Thomas Mann náci. Nagy baromság lett volna ezt gondolni. De Thomas Mann mégiscsak úgy értette – a nagy fagyos nácizmusban is –, hogy a szerző úgy játszik az olvasóval,

mint macska az egérrel. Mann ugyanúgy húzza az időt a szövegével, mint a varázsló a hosszás előkészülettel. A gyerekek már vinnyognak, de a felnőttek is fészkelődnek a székükben.

A hegyezésről van szó.

Arról az őszeről, amikor az időjárás megbolondult. Amikor ősszel nyár volt, télen pedig kora ősz. A levegő tele volt elektromossággal, még decemberben is dörgött-villámlott. S a jégesőt nem is említettem még.

Az életemről van szó. Szó szerint.

*

Az ősszel Göteborgban kaptam állást. Nagyon örültem neki, csak egy probléma volt: kétszáz kilométerre laktam Göteborgtól. Úgyhogy albérletet kellett keresnem.

Az első héten egy ismerősnél aludtam egy matracon a nappaliban, és meg kellett várnom, amíg az éjszakai krimi a tévében véget ér. A második héten egy másik ismerősnél egy használaton kívüli kihúzhatós ágyon laktam. Aztán még feljebb vitte az isten a dolgom: találtam egy kiadó szobát az Avenyn, Göteborg főutcáján, éppen a Poszeidón szobor fölött.

Bárok, éttermek, színház, múzeum, revü – csak nem nekem. Ugyanis nekem arra nem tellett. Az ablakunk alatti moziba egyszer egy magányos este eljutottam, és megnéztem Almodóvar új filmjét, a *Volvért*.

Mindig azt hittem, léteznek tendenciák. Tendenciát véltem felfedezni abban is, hogy az albérleteim egyre fényűzőbbek lettek. A szobát az Avenyn nem bírtam fizetni, de rögvést kaptam egy ajánlatot egy ismerőtől, hogy az ő ismerőseinél lakhatnék, *az akvárium mögött*.

Hatalmas házuk van, több emelet, és annyi szobájuk, hogy nem egy, de sok-sok szoba közül választhatok, ha ott akarok lenni, s a hatalmas előszobai akvárium mögöttiben biztos meglennék. Semmi probléma.

Én a belvárosban nagyon jól elvoltam. Munka után a kedvenc éttermemben, az *Andrumben* vacsoráztam; s ha jó idő volt, hazasétáltam, mint egy odavalósi. Élveztem, hogy szemben volt a városi nagykönyvtár, balra a Picasso-kiállítás, este a *Cseresznyés* kertet adták a Nagyszínházban, a trafik tizenegyig nem zárt be, márványlépcső volt a lépcsőházban, széles volt a lépcsősor. Egyszer október végén, amikor elmaradtak a délutáni óráim, el-sétáltam a belvárosi botanikus kertbe, s még nyíltak a rózsák. Meleg volt. A kertnek az a sarka, ahol a rózsák virultak, különös, sárga, száraz fényben ragyogott. A tenger felől sós levegő keveredett a rózsák illatával. Élveztem a kései kellemes meleget.

A háziakat azonban itt sem lehetett megkerülni. Belakták az egész teret, ott voltak mindenütt, még ha nem is tartózkodtak éppen otthon.

A konyha sült hússzagú volt, a kiadott szobában régi *Göteborgs Posten* számokat tároltak, a fürdőszobapolcon fogselyem és különböző méretű elektromos fogkefék sorakoztak. Papucs, kabát, cigarettavég. A szoba azonban, amit béreltem, egy hagyományos belvárosi lakás cselédszobája volt, és még fizetni is kellett érte. Nem panaszkodhattam.

Munka után felhívtam a családot, akik felajánlották, náluk ingyen lakhatom. Mint kiderült, csak majdnem ingyen. Az ismerősöm ismerőse, a család férfi tagja úgy gondolta, lehetek ott fizetség nélkül, ugyan mit számít! Akkor jövök s megyek, amikor akarok, semmi probléma. De mikor a feleségével beszéltem, ő gyorsan megkérdezte, milyen tanár is vagyok. A megállapodás úgy szólt tehát ezután, hogy heti két angolóráért lakhatom ott. Az utóbbi időben nem voltam annyira megszorulva, hogy a leendő tanítványaimmal való találkozás nélkül igent mondjak egy ilyen felkérésre. Elképzeltem, két óra valami rettenetesen hülye kölyökkel, hogy megspóroljam az Avenyn lévő szoba árát. Mindenért kell áldozatot hozni!

Tehát munka után felhívtam őket. A nő vette fel – aki különben orvos –, és megállapodtunk, mikor mehetek el hozzájuk. Meg akartam nézni a szobát, nem ugorhatok bele az alkuba vakon. A *Brunnsparcken*ről busszal mentem *Örgrytén*be, ahol a család lakott. A nő nagyjából elmagyarázta, melyik házról is volt szó, de nehezen lehetett volna eltéveszteni. Ott sétáltatta a ház előtt Nyuszit, a komondorjukat. A kutya nem volt túlságosan nyuszi, de a fajtája rossz hírével ellentétben békésen megszagolta a kezemet.

Bemutatkoztam.

Aranyos kis utca, párhuzamos egy nagyobbbal, ahol emeletes bérházak álltak. Ám a kis utcában csak fényűző villákat lehetett látni. A házigazdámék háza sem volt kisebb a többinél. Négy emelet. A földszinten orvosi rendelő, garázs, műhely, szauna. Az első emeleten a férj régi fogorvosi rendelője: a szék, a fűrőgépj, a műszerek mind ott álltak, letakarva fehér lepedővel. A középső emeleten lakott a család, a padlásteret pedig a vendégeknek tartották fenn, hiszen a nagyobb gyerekek rég elköltöztek, üresen álltak a szobák. Az előszobában mindjárt megláttam a faltól falig érő akváriumot. A halak méltóságteljesen úszkáltak le s fel.

A ház előtt egy veterán Mercedes állt.

*

„Semmi probléma” nem volt itthon, csak a felesége, a legkisebb gyerek és a sógora. A sógor még várt arra egy beteget – öregek gombás talpát masszírozta –, de a páciens sokat késett. A nő teával kínált, a sógor a tegnapi vacsoráról megmaradt bort akarta a teájába önteni, de a doktornő szí-

gorúan rendre utasította: addig nem, amíg nincs több beteg. Mintha a tea-főző sípolásával összhangban még valami sistergett volna a fogai között: *nem az én házamban, nem az én rendelőmben*, vagy ilyesmi. Nem lehetett tudni, mondta, vagy csak gondolta.

A tea mellett volt szerencsém megismerni a férfi életét, egész családját, gyermekeinek neveltetését, hogy a legkisebbik gyerekből nem nagyon akart kinézni semmi, nem is fordítottak rá akkora figyelmet, volt is lelkiismeret-furdalása, és egyszer az a legkisebbik... Az asszony hol masamód mosolygott, hol fitymálóan megjegyzéseket tett, hogy az se úgy volt, meg ez se úgy volt. Egy csésze tea mellett egy testvérpár évtizedes egyet nem értése bontakozott ki. Mintha mindketten megfeledkeztek volna arról, miért is jöttem. Miért is jöttem? Az ember tapasztalatot gyűjt minden pillanatban. Eddig nem volt alkalmam ilyen mélyen betekintést nyerni egy hitbuzgó katolikus magyar család történetébe. Ekkor a nő folytatta az emigrációval, az észak-norvégiai kisvárosban töltött évekkal. (Mintha rá kellene kontráznia az öccsére.) Hogy milyen érzés egy orvosnak egy külvilágtól elzárt közösségben, sok-sok kilométerre a civilizációtól: báróktól, éttermektől, színháztól, múzeumtól, fiataloktól. Az emberek egymásra és főleg órá, a fiatal doktornőre voltak utalva. S neki hogy hiányzott az „élet”. Még egy benzinkút sem volt, ahol főtt virslit lehetett volna enni, és kikölsönözni egy videót szombat este. De mire is tudta volna alapozni a magánpraxist Göteborgban? Miből lett volna a ház, ha nem a norvég betegekben?

Miért is jöttem?! A szoba miatt. Szerencsére megjött az öregasszony, akire a férfi várt. Felhajtottam a kihűlt Liptont. A doktornő megkért, kövessem, megmutatja a házat. Talán nem tartozik minden egyes szobához egy-egy élettörténet. Vagy ha mégis, talán nem most kell az összeset végighallgatnom.

Kellemes beszélgetés, kellemes időjárás, erdőszél, hegyoldal a ház mögött, gazdag szomszédok. Nyuszi egész idő alatt barátkozni akart. A kutya legalább biztosan barátkozni akart, nem valami egészen mást. Bort vagy szexvideót szombat este.

A szoba tetszett. Tényleg választhattam. A legidősebb lány szobáját találtam a legbarátságosabbnak. Igazi padlásszoba volt, ferde fallal, tetőablakkal. Zongora állt benne, és egy csomó festmény volt a földön. De mindent vastagon belepett a por, és gyenge volt a világítás. Később a mobiltöltőmnek sem találtam egy rendes konnektort.

Mindenesetre úgy döntöttem, az Avenyn felmondok. Nem túl nagy ár egy ingyen szállásért két óra angol a gyerekekkel.

A háziasszony egészen a buszmegállóig akart kísérni. Nyuszi is vele volt, mintha csak az érkezésemkor félbeszakadt kutyasétáltatás ott folytatódott volna, ahol abbamaradt. Azzal a különbséggel, hogy nem voltam már idegen a kutya számára. De amikor elhaladtunk a szomszédos villák egyike mellett, az asszony lassított, és elkezdte a házhoz vezető lépcsősort vizsgálni. Volt ott valami sötétes, nedves folt, ami megragadta a figyelmet.

– Nem gondoltam volna, hogy így fog végződni – mondta lakonikusan, és tovább bámulta a tócsát.

– Mi az? – néztem előbb rá, majd a foltra.

– Vér – válaszolta idegesen.

Nem hittem volna neki, ha nem tudtam volna, hogy orvos. Lehetett volna kiömlött sőr, festék vagy bármi más, de tudtam, biztos a dolgában. Kicsit elsápadhattam, és elég kényelmetlenül kezdtem érezni magam. Talán még féltem is. Sötétedett. Istenem! Mi történhetett itt, ahol az elkövetkezendő két hónapban lakni fogok? Ám a doktornő a legkevésbé sem volt meglepve.

– Be kell csengetnem. Meg kell tudnom, minden rendben van-e velük, de kétlem, hogy így lenne.

Valami meghatározhatatlan, nyomasztó érzés kezdett a gyomrom irányából a torkom felé kúszni: be kell csengetnie, be kell csengetnünk...

– Várjalak meg itt lent? – kérdeztem halálsápadtan. Mintha felelősséget éreztem volna, hogy kéznél legyek, ha meg kell mentenem őt. De ő nyugodtan, akár egy profi körzeti orvos, így szólt:

– Nem, nem szükséges!

Egymagam folytattam az utat a buszmegálló irányába.

*

Az egész hercehurca a szobákkal csak azért történhetett meg, mert az egyre növekvő munkanélküliség miatt gyorsan el kellett fogadnom egy olyan állást, amihez ugyan remekül értettem, de a lakhelyemtől meglehetősen távol esett. A gimnáziumi tanárok szokásos életét tulajdonképpen élveztem is. És a nagyváros pazarságát is tudtam értékelni pár év vidéki száműzetés után. Hétközben teljesen beleolvadtam a zajokba, a fényekbe és az illatokba. A másságom nem tűnt fel senkinek. Annyi a bevándorló Göteborgban, hogy ha nem szólalok meg, észre sem lehetett venni, hogy nem vagyok svéd. Nem vagyok svéd, és nem vagyok göteborgi sem. Szerettem volna göteborgi lenni, és kicsit sajnáltam, hogy minden csak ideiglenes.

Az álláshirdetések rendszeres tanulmányozása a napirendem része lett. Sokat böngésztem a *Göteborgs Postent*. Az örgrytei tanulmányi ki-

rándulás után a rendőrségi híreket mindig elolvastam. A napi egy lövöldözés, egy-két késelés *Hisingében*, a féltékenységi jelenetek, a rablás sötét utcákon vagy erdőszélen, az elkóborolt nagymamák, a megerőszakolt iskoláslányok, a narkósok a *Centralennél*, egy-egy villamos és sportautó balesete volt az átlag. Néha arról tudósítottak, hogy a sebészorvos rossz mellet operált le a rákbetegről, vagy hogy a sok esőzés miatt ez-az beomlott. Az örgrytebeli tragédiáról semmi hír. Talán nem történt bűnügy, vagy ha igen, nem annyira érdekes, hogy a *Göteborgs Posten* megírja. Talán az ügy bizalmas, s nem akarják felfedni az áldozatok kilétét. Még az is meglehet, semmi ilyesmi nem történt. Baleset volt. Lehet, az se. Valami kiömlött oda. Persze egy orvos csak tudja, ha vértócsa az.

Nácizmus vagy narcizmus. Itt, Göteborgban egyikről sem tanácsos beszélni. Ha svéd az ember, mindkettő majdnem tabu. Márpedig mindenki, aki Svédországban lakik, svéd – mondják a svédek, akik számára a nácizmus is meg a narcizmus is tabu. Az átlagsvédet, az itteni Kovács Jánost Svenssonnak hívják, közepes méretű lakása, közepesen jó kocsija, közepesen elég fizetése, átlagos nagyságú családja van. Egy évben négy-öt-hat hét szabadsága szokott lenni. Nem tűnik ki semmivel, de nem is marad alul. Tudja, hogy a királyné törli a svédet, amikor nyilatkozatot ad a tévében. Egyszer még a királyné szüleinek a múltját is felhánytorgatta a média, de csak egyszer. Azóta Svenssonnak elege lett a királynéból és a sajtóból. Aztán itt az ember nem tömjénezheti önmagát, mert magamagának is átlagos, közepes, elégnek kell lennie, *lagom* – ahogy svédül azt mondják. Panaszkodni nem svéd. Nem is panaszkozhatnak. Volt szerencsém Göteborgot több szempontból is megfigyelni. Ennél többet nem is lehet kívánni. Nem mindig jó azonban, ha az ember túlságosan bennfentes, ha túl sokat tud, mert annál többet kell hallgatnia. Hallgatnia a házinéniket, a házibácsikat, a házigyerekeket, a házisógorokat, a háziszomszédokat. Szerettem volna svéd lenni. Megelégedni azzal, ami van.

*

A következő vasárnap szépen vettem egy cserép virágot a nőnek, akinél az Avenyn laktam, és elmentem a cuccaimért, amelyek még ott voltak. A házinéni nem nagyon ért rá, éppen csirkecombot süttött. A virágnak nagyon örült. Aztán próbálta kimagyarázni magát, hogy vendég van nála, ne haragudjak, csak pakoljak nyugodtan, és tulajdonképpen sajnálja, hogy elmegyek. Sem a konyhában, sem az ebédlőben, sem a nappaliban nem látam vendég nyomát. A gyerekszoba ajtaja is nyitva volt, bent senki. A vendég nem lehetett máshol, mint a házinéni hálószobájában. Vasárnapi ebéd a hálószobában? Talán az ágyban? Két tányér, két szép csirkecomb, hasáburgonya, savanyúság. Idegen kabátnak vagy cipőnek semmi jele. Az ille-

tő vagy a szobában vette le a cipőt és a kabátot, vagy cipő és kabát nélkül jött, vagy az az egy pár számomra ismeretlennek tűnő kisméretű cipő az előszobában a vendégé lehetett. *De akkor a vendég nőnemű!* – gondoltam, s gyorsan hajtogatni kezdtem a hálósákomat. Úgy éreztem, jobb, ha minél gyorsabban eltűnök, mielőtt valami kitudódna.

Örgyrtében nem volt kiadós, magyaros vasárnapi ebéd. Az asszimilációnak már arra a fokára jutottak, hogy delente csak löncs járt, meleg étel pedig négy előtt nemigen. Ezt a fajta átalakulást már több helyütt megfigyeltem a magyaroknál. Először csak kicsit keveredik a szokás, az asszony még ki-kimegy a piacra magyar kenyérért, gyulai kolbászáért, tepertőért. Magyarországról időnként elhurcolnak pár zacskó diót, mákot. Aztán a helyi speciális jelenségekre többé már nem keresnek magyar megfelelőt: a dolgok *lagom* nagyságúak, az IKEA-ba *stombuss*-szal (csuklóbusz) megy az ember, a *köttbullarral* (minifasírt) *lingonsyltet* (vörösáfonyaíz) esznek, a gyerek reggel *havregrynsgrötöt* (zabkása) kapjon, ünneplik a *midsommart* (nyári napforduló), és nem láttad, hova tettem a *mössámat* (sapkám)?

A háziak gyereke már alig beszélt magyarul. Minden megkezdett magyar mondat két-három szó után elhajlott, elferdült, elfordult a magyartól. A svéd szavak magyarul ragozódtak, a közös kifejezések furcsa kiejtést, daltamot kaptak. És ebben a kavargásban nekem nem kis energiámba teltt kihámoznom, mit is akart tőlem ez a kis hibrid szörny, ez a házigyerek.

Az angol házival kezdtük. Aztán meg kellett nézennem az alagsorban a tévésobát, a hobbisobát, apunak a műtermét, a miniatűr műanyag szerepjáték-figurákat, a sakk-készletet, amivel a városi döntőben tizenhetedik lett, a karácsonyra készülő hajlítható testű Mikulás-figurát, a sok összeszedett fenyőtobozt, a cápaállkapcsot és a csontvázat a szekrényben. Majd anyu elmagyarázta, hogy került a csontváz Magyarországról ide. És hogy ne ijedjek meg, de igazi.

Fáradt voltam. Egyedül akartam lenni. Már nem voltam kíváncsi semmire a házban. És senkire a háziak közül. Pihenni akartam. Könyvet olvasni. Zenét hallgatni. Vagy csak hallgatni. De valamit még meg akartam kérdezni a doktornőtől, amikor a gyerek kiszaladt az ebédlőből. Hogy mi lett a vértócsával.

A nő azonban azzal a képtelen válasszal jött, hogy beszélt a szomszédal, aki azt mondta, rozsdás víz volt csak, és már szóltak a vízszerezőnek, hogy baj van a régi csövekkel. Mindezt olyan nyugalommal, természetességgel adta be nekem, hogy kezdtem hinni neki. Rozsdás víz. Rozsdás víz. Rozsdás víz. Ha sokszor mondogatja az ember, bebeszéli magának a végén. Ezt nem lehet megkérdőjelezni.

Az örgryteiek büszkék Örgrytére. Azért szeretnek ott lakni, mert közel van a városközponthoz és a természethez is. A városrész neve a nagyjából ezer évvel ezelőtti feljegyzésekben bukkan fel először. A régi időkben a helyneveket sokszor a környék földrajzi jellegzetességei után adták. Ezért a legvalószínűbb az, hogy az *ör-gryte* szóösszetétel azt jelenti, homokkő. Az *ör* vizes, homokos, kavicsos terület elnevezése a régi svédben, a *gryt*, amit a viking időkben még *grjot*-nak írtak, pedig azt jelenti, kő. Egy másik magyarázat szerint a mai lyuk, rókaodú jelentésű *gryt* a környéken található jégkorszaki földbe vájt kis mélyedésekre utal, s innen a név.

Mindenesetre Örgryte gazdag. Gazdag történelme, vallástörténete van, és gazdag emberek lakják. Úgy is mondhatnánk, Göteborg Rózsadombja, olyan negyed, ahol a város legimpozánsabb villái találhatóak. Két hatalmas temploma is van, a középkori Régi Templom és az Újtemplom, a világhírű északnémet barokk orgonájával. És jó szokás szerint a templomkert egyúttal a temető is, így a templomokat mindenütt sírok veszik körül. És a templomkerteket további sírok övezik. A környéken sok a parkerdő és a temető: a *lundeni* Újtemető – pont szemben a katolikus iskolával –, a *Danska* út elején a Keleti Temető, az *Överåsparken*, ahol jó néhány fa törzsét átöleltem az őszön.

Nos, a spontán kertvárosi hangulat mögött komoly várostervezés áll. Az angolpark a Skóciában kőszáló vikingekkel kezdődött. A dán Camus keresztje a mai napig látható Kelet-Skóciában, az Angus-jársbeli Monikiénél. Egy kis halmon áll hosszú évszázadok óta, mohával, ezüstös zuzmóval bevonva. A sírkő a Panmure-kastély erdeinek fái között rejtőzik, mintha védelemre, takarásra szorulna, pedig majdnem két méter magas. A vörös homokkő kereszt az egyik oldalon a keresztre feszítést ábrázolja, a másik oldalon a dicsőséges Jézus Krisztust. Lent, a megfeszített Krisztus alatt a megkopott kövön kirajzolódik a nyilas képe, a kentaur egy aspektusa, ami a Szent Bestiárium szerint a lélek test feletti győzelmét jelképezi. A kő hátulján az áldásadó Jézus: fejét hatalmas glória övezi, az egyik kezében könyvet tart, a másikat áldásra emeli. Mindkét oldalán angyalok térdepelnek odaadón, lejjebb a négy evangélista, kezükben az evangéliummal.

A hagyomány úgy tartja, hogy egy bizonyos Camus, a hódító dánok vezetője vereséget szenvedett a piktektől, halálos sebet szerzett, és a kereszt az ő sírhelyét jelöli. A Panmure család feljegyzéseiben az áll, hogy a sírt 1589-ben feltárták, és amiket benne találtak, „egy gigantikus magasságú férfi csontjai voltak, koponyája beszakítva”. Ám a kereszt jelképeit még senkinek nem sikerült megfejtenie. Ki tudja hát, kinek a csontjait találták meg? A vadkacsák, a füttyülő récék csapatai, a negyven vadhattyú az Északi-tavon? William, Panmure első bárója?

Az *Överåsparken*, vagy más néven Angolpark eredetileg a skót származású Dickson család kastélyához tartozó kert volt. Egzotikus gyümölcsfákkal ültették tele, még üvegház is épült bele. Az Överås-kastély tulajdonosainak a története visszavezet Angus-járásba, Camus, a hódító dánok vezetőjének síremlékéhez. Hogy megértsük, miért olyan fontos körbejárni ezt az egész dán–skót–svéd kérdést, be kell látni, hogy Göteborgban semmit sem lehet a dán–skót–svéd kérdés nélkül megérteni. Göteborg a délre lenyúló Norvégia és az északra felkúszó Dánia szorításában létezett sokáig. Én pedig az Överås-kastély furcsa történetének bűvöletében.

*

A Svéd Nemzeti Múzeumban található Rembrandtnak egy híres festménye, a *Julius Civilis összeesküvése*. Julius Civilis vezetésével a batáviaiak szövetségtek a római hódítók ellen. A kép középpontjában Bobinus Chatti feje látható. A legenda szerint Rembrandtnak egy zománckép szolgált modellül. Egy kép, amely egy kardmarkolaton díszlett korábban, Bobinus fiának a kardján. Rembrandt egy barátjától, a westerbinningi Sir Alexander Dicksontól kapta – aki maga Bobinus Chatti leszármazottja volt.

Bobinus egy germán törzs vezére volt, a Chattiké (Macskák). A Macskák a mai Hessenben, vagy ahogy akkor hívták, Turingiában éltek. És bár Julius Civilis összeesküvése sikeres volt, Bobinus Chatti, aki nem akart a rómaiaknak szolgálni, kiválasztotta törzsének néhány jeles tagját, 76-ban szedte a sátorfáját, és Észak-Skóciáig meg sem állt. Caithnessben (Chattiness) telepedtek le. Skócia kívül esett a római fennhatóság alól, míg Nagy-Britannia nagy része római provincia volt. Bobinus, aki betolakodónak, idegennek, bevándorlónak számított Észak-Skóciában, hamar beilleszkedett, olyannyira, hogy a pikt király lányát vette feleségül.

Skócia viszonylag hamar áttért a kereszténységre. A VII. és a IX. században gyakorta keveredett konfliktusba a vikingekkel, akik Norvégiából érkeztek fosztogatni, de aztán letelepedtek, és kereskedni kezdtek. Később a dán király, Villásszakállú Svend idején, két dán csapatot is Skóciába vezényeltek az ország meghódítása céljából. Villásszakállú Svend Dánia, Norvégia és Anglia királya volt, apja, Kékfogú Harald családjával együtt megkeresztelkedett, és Svend a keresztény Ottó nevet kapta. A Skócia ellen küldött csapatokat egy Camus nevű parancsnok vezette, aki 1010 körül próbált partra szállni Firth of Fourthnál.

A skótok királya, Második Malcolm szörnyen kétségbe volt esve, az összecsapások során nem szerepelt jól a skótok összevont csapata. A barry-i csatában a Keith (Chatti) család fejének, Robertnek sikerült megölnie a dán hőst, Camust. De a harcokban Robert is halálos sebet kapott. Mielőtt

az örök harcmezőkre távozott volna, Malcolm három ujját Camus vérébe mártotta, s az ujjait végighúzta Robert homlokán és pajzsán:

– Igaz Keith vagy. Légy te és minden fiad Skócia nagymarsallja.

Amikor ez elhangzott, felébredtem. Még láttam a skótok királyának sisakját, halványan, ködbe veszőn. Boldogság öntött el, és meleg vér – erre ébredtem. Végül is megdicsőültem, nem? De legalábbis túl sokat olvasgattam a városi könyvtárban Örgrytéről meg a Dicksonokról, akik ennek a Robert nevű győzedelmes vikingnek a leszármazottjai voltak.

*

Az első hetem lassan telt az új albérletben. Egész nap az iskolában, este pedig abban a városi könyvtárban csücsültem, ami a korábbi lakhelyemhez közel volt ugyan, a mostanihoz azonban kétszer is át kellett szállnom a busszal. Az sem vigasztalt, hogy álmomban nagymarsall lettem, és nagy-lelkű leszármazottjaim alapították az első nyilvános könyvtárat – annak az őst, ahol éppen ültem – Göteborgbán.

Az egyik este már alig láttam a sok olvasástól, amikor hazafelé tartottam. A buszon pára sűrűsödött, és emberszag. A Centralennél sokan szálltak fel, mint mindig, és ugyan nem nyomakodtak – mert itt tolongani nem szokás –, mégis látszott, hogy elcsigázottan igyekeznek hazafelé a munkából.

A körforgalomnál jeleztem, és ahogy a busz befordult, láttam, a mi megállónkban csak én szállok le. Elég késő volt, olyan tizenegy körül. A gimnázium hatalmas épülete koromsötéten uralkodott a környéken, csak a vészkijárat lámpái égtek. Az utcában elég sok fa állt, a lámpákat eltüntették a fák kusza lombjai. Sárgásbarnásan vibráltak az őszi levelek. Amit nem szerettem, az az, hogy ősszel minden nyálkás lett. Úgyhogy a lábam alá kellett nézmem, nehogy megbotoljak egy-egy kiálló gyökérben, vagy elcsúszzak az avaron. A tőlünk háromháznyra lévő kis parkolóban most is ott állt a lengyel kisbusz, amit már első látogatásomkor megfigyeltem. Kicsit összerándult a gyomrom, amikor arra gondoltam, talán lengyel vendégmunkások gyilkolták meg a szomszédot.

A gimnázium után a katolikus óvoda, utána a püspök háza, majd a parkoló jött. És éppen ilyen sorrendben lett egyre sötétebb – a püspöknél még égett a lámpa a verandán. Aztán még egy ház, és a szomszédunknál semmi fény, de nálunk sem. A bejárati ajtóhoz közeledve szerencsére a kinti lámpa felgyulladt, legalább azt láttam, hova dugom be a kulcsot. De bent már nem találtam a villanykapcsolót. Az ember pár nap után nem emlékezhet az összes nyavalyás kapcsoló elhelyezkedésére! Elég volt megjegyezmem, mi hol van azon az emeleten, ahol én laktam, meg a konyhában. Bár pár

dolog még ennyi idő után sem akaródzott működni. Apró kellemetlenségek, mint hogy nem mindig volt meleg víz a fürdőszobában, és nem bírtam a logikáját megfejtetni: mikor van, és mikor nincs. Aztán kanalat se találtam a konyhafiókban, kést, villát igen, de kanalat nem. És az előszobai villanykapcsolót sem. Ezért ki kellett nyitnom a bejárati ajtót, hogy a kinti villany félhomályában megtaláljam a villanyt. Aztán már gyerekjárték volt a lépcsőházban tájékozódni. Csak, úgy látszik, sokat csöröghettem, mert ahogy mentem fel a lépcsőn, egyszer csak azt hallottam, valaki svédül kiabál:

– Ki az? Ki van ott?

Válaszoltam, majd susmogást hallottam, aztán ugyanaz a hang még egyszer megkérdezte, mintha nem is válaszoltam volna:

– Ki az?

Aztán csak azt éreztem, valami hatalmas és hirtelen légnyomás beborítja az egész fejemet, és elsötétül előttem minden. Valahogy így érezhetett Camus kapitány, amikor a koponyáját beszakították.

Visszakerültem a csatatérre. Láttam Második Malcolmot. Kissé arébb tőlem ott hevert a dánok Camus-je. Vacogtam, és angyalokat láttam, mintha már Camus is röpködött volna, vagy a negyven hattyú az Északitavon. Minden bizonytalanságom volt. Csak azt hallottam, a király bejelenti, a mieink győztek. Aztán ahelyett, hogy az időben visszamenve újra átéltem volna az életem során velem történeteket – mint minden rendes haladók –, az időben előre felé szálltam. Láttam a skót királyokat és a Keith nagymarsallokat, akiknek időnként nagyobb hatalmuk volt, mint a királynak. Láttam utódomat, Robert Keith-t, aki birtokainkat kiterjesztette, és a nagy népi hőst, „Dick” Keithet is, akinek a gyermekei kapták először a Dickson nevet. Láttam az aberdeeni egyetem alapítóját, George Marsallt, a püspököket és espereseket, kiket mind a mi családunk adott Skóciának.

Valahogy aztán Svédországba is megérkeztünk.

Persze sok időnek el kellett telnie. A múltat vagy jövőt megszépíti az emlékezet. A várakozás, a bizonytalanság, a szegénység, az utazás nehézségei, az idegen emberek és szokások, az ismeretlen nyelv, a furcsa időjárás – mind-mind az ellen szólt, hogy az ember elhagyja a hazáját.

Téli tájkép, kép nélkül

Füleim, sírjatok, és ne figyeljétek a teli szemeket,
nehogy meghallja a száj. Mert ha a szem kiürül, vége a napnak,
a mihaszna Hold fölhuppan a kitalált égboltra –
a kietlen, üres testre, ahová a csillagokat képzeljük.
A száj lát mindent, amit kézmozdulat nélkül is tudok,
de nem hallom, mert beszélek közben, s a kezem rajtam ír.

Hangja itt visszhangzik a tűnő érintésben,
mert semmi sem valós – még a Hold és a csillagok sem –,
míg a test melegét keresi mindenén kívül, ami nincs.
Szinte láthatatlan, oly sebesen tévelyeg a nyelv szerte a világban,
hogy ne vegye észre, amit a látás sem akar kimondani:
halott a nap, mint egy önmagához tapadó pofon.

Határ

Mint a halál, úgy aludt el a nő
hópuha lepedők apró, fehér porszemcsék szigetei között.
Újfent néma, nem kezd meg szavakat,
melyek a combokat széttárják, nem tolja ki ölet,
hogy szavaival eljusson az első, beteljesült érintésig.
Határ a teste, kába keze az üvegen,
mintha arcát érintené. Éjjel fénylik
hideg ajkának metszésvonala, ahol fű nőtt,
kék, fémhideg, felejtésízű.
A szigetek várják a záport, ami nem fog jönni a porral,
habár bennük a folyó, három lerombolt híddal,
amik gyengéden elválnak a merülés pereménél.
A homály nemiség, üres, sebek nélküli test,
fantom néhány forradással, melyek mentén összeolvadnak a részek,
hogy megszülessen az esztétikum. Ezt nevezik élménynek,
ezt a sóhát, melyben összekuporodok, amíg a semmi pirulni nem kezd.
Majd mélyre merülök benne, mint mellkasba a levegő.

Érintetlen

Többé nem vagy egyedül, mert nem vagy többé test,
ahogy nem vagy többé most sem, amikor nem vagy egyedül.
Csak a bolygók magányosak, ezek a kihűlt, üzleti testek,
a történelem alapzata, mely formát áhítózik folyton,
olyan leplezett alakot, amiről nem rí le az elhagyatottság;
mert a szintaxis fénylő jelei nem ezt szeretnék jelenteni.

A történelem nem tudja ezt, magáról sem tud,
ahogy másokról sem, mert nem állhat magán kívül,
sem szellem, sem test, és most kezdte csak lajstromba venni
a halál munkáját, a szent teheneiket, melyek híg folyadékokon
és satnya növényeken élnek, s ezért képtelenek szaporodni
e technóeksztázisban.

Ez a mennyország, idő- és térbeli határa minden kitapintható végnek,
ami a szférák káoszában akar folyton megkezdődni,
ahol mennydörgésektől és alacsony, tompa ütésektől
hemzseg az éter. Ez megrészegít és lelkesít,
mert nem sejtet semmit, mert nem sejteti a testet,
ami visszatérne oda, ahol még nem létezik.

Nyugszunk, testvér, te, smaragd vadhajtsága,
ki mereven terjednél tovább folyton. Nem mehet ez így:
lángoló neonérzésekkel teli nap lett az otthonunk,
s ne ösztökéljen tovább az összeolvadás pánikja.
A nap csúszik lefelé, s vele együtt mi is, a szikrázó jégbe,
a múltba, ahol minden valamiről szól. Ezért is jobb az.

Óbor

Meséli, hogy amikor fiatal lány volt,
élőben látta a Führert. „Hétköznapi jelenség volt.”
Túl sápadt volt ahhoz, hogy figyelmet keltsen,
nem volt benne semmi, ami megérintené egy lányka lelkét.
De a körülmények sem voltak másmilyenek, amikor meglátta,
hosszú sor kígyózott a Vezér előtt, ott várakozott ő is.
Talán éppen e várakozásban veszett el valami lényeges,
a villanás, a vonzerő, vagy isten tudja micsoda.

Ma este ő vendégel meg bennünket egy üveg különleges borral,
amit titokban vásárolt Chatamben, ahová délelőtt mentünk.
Matthew vezette a terepjárót, Kira a térképet böngészte,
én pedig tétlenül ültem hátul, az országutakon való jártasságom
emlékfoszlányait igyekeztem felidézni léhán.

A bank előtt szállt ki, mi a könyvesboltban kerestük,
végül a kávézóban találtunk rá. Nyugodt volt, elégedett.
Kényelmes hely az ablak mellett, gyönyörű kilátás, capuccino.
Ez a bor is arról tanúskodik: nagyon jól tud választani.
Hogy volt-e már férjnél valaha? Túl merész kérdés lenne,
de előbb-utóbb valaki közülünk úgyis felteszi.

Raffael ügyesen színészkedik, most épp Lebedet idézi,
apró bravúrjaival valóban olyan, mint egy tábornok,
és lesz parádé is, mert a szép, fiatal felesége, aki nem az egyetlen
nő az életében, valamilyen turnén van jelenleg.
Lebed villámháborújának célpontja most akár Regina is lehetne,
de őt nem nagyon izgatja a zsidó humor.

„Igen, a németek szeretik az idegeneket”, folytatja szerepét hősünk,
„évekig fogadják be őket, hogy utána eldönthessék, mi lesz velük”.
Ő mindent tud. Meséli, hogy Jeff Koonst nem nagyon érdeklik a nők,
és hogy majd Cicciolina megint bekerül a parlamentbe. Állítólag
szomszédok voltak egy ideig Berlinben,
és a szomszédok ugyebár az ilyen dolgokat megosztják egymással.

Peter csendben ül, szenved, neki is van elég oka a lehangoltsághoz,
és nem is az élete, vagy akár Cathleen miatt szomorú.
De mostanában mégis, mintha egy kicsit megkönnyebbült volna,
Deleuze sokat segített neki,
hogy szakítson New Yorkkal és a strukturalizmus lidércnyomásával.
Kira viszont félreérti ezt a *lidércnyomást*, és tölt még egy kicsit Peternek
az óborból, amitől még a Führer is, ha élne, meggyógyulna biztosan.

Leltárlista Cvetko piacától a Hajduk Stanko utcáig

Kiss Lonetta fordítása

„A magány a testünkbe való száműzetés kifinomult érzése”
(Faruk Šehić)

Három fiú cefetül rövidre nyírt séróval
áll és valamiről komolyan vakerál,
az egyik bagózik,
a trénerkája¹ be van túrve a zoknijába.
Cigány lány trappol,
az anyja pedig guggol a távolban,
és valamit keres a kockás táskájában.
A bolt előtt két férfi
sötét üvegből sört iszik,
az egyik halászsityakot hord,
kefebajsa van, és az orra olyan, mint Bob Rocknak.
A másik a szomszédom, aki általában kifinomult,
kivéve, hogy sokat őrjöng, amikor pityókás,
és ez van megint,
rendszerint mindig.
Dagi diák,
gépész vagy elektrotechnikai egyetemistának tippem,
áthalad az utcán,
az egyik kezében pljeskavica²,
a másikban pedig szalvéta,
amivel a piros tapadós duksáról³

¹ Szabadidőruha, tréningruha

² Rostélyon sült darált marhahús zsemlelben, ami leginkább a hamburgerhez hasonlítható.

³ Sportos pulóver

törli le a majonézfoltot.
Szellemi fogyatékos vak fiú és az anyukája
komótosan kullog a gyalogúton,
mindketten annyira lestrapáltak,
hogy egyszerűen nem tudod megállapítani, milyen idősök.
Göndör hajú, középkorú nő
sietősen megy fel a dombra, tömérdek zacskót lengetve.
Két tini, rövid kabátban és cicanadrágban
bambán bámulja a négyszögletű telefon fényét,
és felváltva vihog.
A négyemeletes fehér lakóház,
ami pár éve épült,
a kis utca szívében áll,
a nevét egy úgynevezett nemzeti hősről kapta.
Fehér bejárati ajtó, amit egy kisebb kulcs nyit...
majd mintegy tíz lépcső,
zár
a fából faragott ajtón,
nagy fekete kulccsal két fordulat, és kattán.
A piros lámpák fényára az újévi fenyőn⁴
beragyogja az egyszobás kérót.
Az én magánzárkám,
társasházi fűtéssel,
meleg és üres részecskéje ez a világegyetemnek.
Hitelre lett véve,
amit a szüleim fognak kifizetni
az elkövetkező évtizedekben.
Nagy kék kemény ág,
lenyitva a teraszajtóig.
Az ágyban én
és mellettem kong az üres,
élettelen hely,
ami egy lánynak van fenntartva,
aki most szunyókál a négyes számú ülésen
a városközi autóbuszon,
ami az álomba merült, sziklás Szerbiában
összeköti Belgrádot és Užicét.

⁴ A keresztény karácsonyfa megfelelője

Bolyongások

Orovec Krisztina fordítása

A kandúr éppen akkor jelent meg, amikor a nő leszedte az asztról a tányérokat meg a salátástalat. Egyetlen lendülettel átugrotta a kerítést, és az ételes tálja felé vette az irányt. Pontosan tudta, hol várja őt az ennivaló. A nő vidáman felkiáltott:

– Hé, itt van Lola!

– Mondtam, hogy visszajön – szólalt meg egy hang odabentről. – Mindig visszajön.

A férfi a küszöbre lépett és az edények felé nyúlt, hogy átvegye őket a feleségétől. Elmosolyodott:

– A kandúrok mindig visszajönnek a hússzeletükért, ennyit talán csak tudsz rólunk.

A nő rejtelmes mosollyal válaszolt. Mindketten ott álltak még egy ideig, olyanok voltak így, mint egy zsánerkép, figyelték a hatalmas sárga kandúrt. A macska hangosan, mohón falta be az adagját. Egyszerre csak, talán mikor már úgy érezte, jóllakott, hátat fordított az edényének, és alapos mosakodásba kezdett. Először jól megnyalogatta a mancsát, azzal tisztogatta tovább ruganyos teste minden porcikáját. Szinte lehetetlen pózokba hajlította magát, nyelvvel így elérte a legtávolabbi pontokat is a hátán, a hasán és a farkán.

– Úgy tűnik, jól van – mondta a nő. – Mindene a helyén, nem hiányzik a füle, nem hiányzik a szeme, a farka is sértetlen, minden jel arra utal, hogy Lola úr ezúttal is megúsza.

– Hát persze – mondta a férj, s bement a házba. – Túl sokat aggódsz miatta. Főzök kávé.

A nő visszaült a terebélyes hársfa árnyékában álló asztalhoz. Meleg áprilisi nap volt. Tulipánok és nárciszok virítottak mindenütt, eljött az ő idejük. Rágyújtott, a kertet szemlélte. Nézte a bokrokat, amiket meg kellene metszeni, nézte, hol festene jól még egy-két virágtő, majd újra Lo-

lán pihent meg a tekintete, aki immár teljes nyugalomban hevert a kopott takarón, sárga szemével egyre álmosabban hunyorgott a gazdájára. A nő tudta, hogy hamarosan elalszik, s órákig fog aludni. Mindig így volt. Az emberek soha nem alszanak ilyen békésen, gondolta egy szemernyi irigységgel. Még gyerekkorukban sem. Mindenféle szörnyetegek háborgatják őket álmukban. Lola viszont tökéletesen gondtalanul aludt. Alig-alig lát-szott csak, hogy lélegzik: a hasa ritmikus fel-le mozgásából. Néha valami kis légytől vagy bogártól megrándult a füle. Néha ki sem nyitotta a szemét, úgy állt fel, nyújtzkodott, pózt váltott, majd aludt tovább. Enynyi volt az egész. Nem volt semmi gondja-baja. Nem gondolkodott azon, mi volt tegnap, nem voltak tervei, nem gyötörte irigység, nem voltak ambíciói, nem érzett félelmet. A nő ekkor arra gondolt: ki tudja, lehet, hogy a látszat csal, lehet, hogy megvannak neki is a maga macskagondjai? Kevésbé érezte valószínűnek. Lola így, alvás közben a teljes nyugalom mintaképe volt. Jóllakottan, tisztára mosdottan, gondtalanul hevert ott. Tökéletes biztonságban érezhette magát a számára otthont jelentő udvarban. A nő azon töprengett, tudja-e ez a macska egyáltalán, mi a biztonság? Vagy csak a félelemtől tud, s arról is csak akkor, abban a pillanatban, amikor éppen megérzi.

A kandúr szemlélése különös módon mindig megnyugtatta őt. Szeretett mellette ülni, mellette aludni, mellette filmet nézni, vele együtt enni, könyvet olvasni, míg a macska fejét a nő papucsán pihentetve szunyókál – egyszerűen szerette, mikor a kandúr itt van a látókörében.

De mikor nem volt itt, mindig nyugtalankodott. Amikor kóborolt a környékbeli udvarokban, róttá a járdákat és bolyongott a kis nyírfaerdőben, amely közvetlenül az ő udvaruk mögött kezdődött. Azon töprengett, ki tudja, merre jár most Lola. És minden alkalommal aggódott, a legszörnyűbb forgatókönyveket pergette le magában.

Benn reked valakinek a pincéjében, keservesen nyávog éjjel-nappal, de senki sem hallja meg.

Felfalja a szomszéd hatalmas, vérszomjas kutyája.

Belesik a patakba, nem sikerül kievickélnie, megfullad.

Egy madarat kergetve felmászik a fára, felugrál a legvékonyabb ágig, és amikor már nagyon magasra ért, lezuhan, és teljesen összezúzza magát.

Megtámadja egy nagy csapat megtermett, nagy fejű kóbor macska, akik mind gyűlölik őt, aki szép, tiszta és mindig jóllakott. Tartott tőle, hogy ezek az örökké éhes kandúrok tisztában vannak vele: ő boldogabb. Biztosan megérzik az ilyesmit. Csak arra nem tudott rájönni, hogy ezeknek a tulajdonságoknak köszönhetően Lola vajon vonzóbbnak tűnik-e fel a nőtény kóbor macskák szemében, akiket időről időre megkörnyékezett

vagy pedig pont ellenkezőleg, a lánycicák jobban szeretik az eldurvult, sebhelyekkel teli, harci tróféákkal büszkélkedő kandúrokat? Ki is érthetné a macskákat? Ki is érthetné a nőket? Ki is érthetne bárkit is...

– Tessék a kávé – mondta a férje, és letett két csészét az asztalra.

A nővel szemben foglalt helyet. Az asszony hallgatott, továbbra is a kandúrt figyelte.

– Csak nem kezdted megint...?

A nő egy pillanatra ránézett, s megvonta a vállát.

– Kérlek – mondta a férje, s igyekezett nyugodt hangot megütni –, olyan sokszor beszéltünk már erről. Kérlek, ne kezd megint...

– De mindenki azt mondja, hogy úgy sokkal jobb lenne neki...

– Mindenki! Ki mindenki? – szakította félbe a férje a mondat közepén, szinte kiabálva. – Ki az a mindenki, ugyan mondd már!

– Ne kiabálj rögtön. Az állatorvos. És más emberek, akiknek van macskája. Mindenki azt állítja, hogy egyáltalán nem kóborolna, ha kasztrálnánk. Jobban kötődne hozzánk, mindig itt ülne az udvarban.

– Igen, itt ülne, mint egy tárgy. Mint egy kitömött macskatetem.

– Ne túlozz...

– Én túlzok? – szinte egy kortyra kiitta a kávé, és idegesen kopogtatott az asztalon az ujjaival. Tudod, tényleg elegendő van, nem akarok többé erről beszélni. Nem fogod kasztrálni ezt a kandúrt! Nem fogod és kész! És ne beszéljünk többé erről. Tényleg. Tényleg. Tudod mit, váltsunk témát most azonnal, ebben a pillanatban.

Lola egy percre felemelte a fejét, és lustán rájuk nézett. A nő arra gondolt: sejti-e vajon, miről beszélnek? És ha tudná, érdekelné-e egyáltalán?

Már ekkor a macska a hátára fordult, és aludt tovább. A szája kissé nyitva volt, kivillant a két éles szemfoga, kilátszott a nyelve hegye. A nő elborzadva arra gondolt: úgy fest, mintha elpusztult volna. Alig türtőztette magát, hogy oda ne menjen, s meg ne mozdítsa. Nem kívánta sokáig nézni őt, ahogyan ebben a döglött macskára emlékeztető pózban hever. Látott már életében néhány döglött macskát, és mindegyik pont ilyen volt: vicso-rogtak kissé, mintha utolsó, halotti órájukban keserűen nevettek volna önnön macskavégzetükön. Mintha a villódzó szemfogakkal és ezzel a nevetéssel vennének végső búcsút a világtól.

A nő azon morfondírozott: mi lenne, ha megmondanám neki, hogy döglött macskákról gondolkodom? Mi lenne, ha mindent elmondanánk egymásnak, amire gondolunk? Vagy, ami még rosszabb: ha a gondolatainkat nem tudnánk eltitkolni? Lehet, hogy akkor az emberek begyakorolnák a tiszta, biztonságos, transzparens gondolkodás technikáját?

Mosolyogva ránézett a férjira, s észrevette: arca változatlanul dühös.

– Most min nevensz? – kérdezte tőle a férje.

– Igyekszem kizárólag tiszta gondolatokat gondolni. Olyan gondolatokat, amiket bárki meghallhat. Mit gondolsz, lehetséges az ilyesmi?

– Nem hiszem, hogy szeretnéd hallani a mostani gondolataimat.

– Miért? – kérdezte a nő továbbra is mosolyogva. – Annyira rémisztőek lennének?

– Úgy gondolom – kezdte a férfi lassan, mintha jól meg akarná változtatni a szavait –, hogy te valójában uralkodni akarsz felette. Nem akarsz, hogy bárhová elmenjen, nem akarsz, hogy bármilyen élete legyen ezenkívül, ami itt van. Azt szeretnéd, hogy folyamatosan itt feküdjön a küszöbön és beilleszkedjen, a tökéletes otthon szerves részévé váljon. Nos, ezt gondolom.

A nő összehúzta magán a kardigánt. Hirtelen úgy érezte, valami jeges fuvallat járja át a tagjait, lehűlt a levegő. Felnézett a hársfa lombjára. Rezenéstelen volt. Nem fúj a szél, gondolta, nem fúj a szél, csak képzelem.

– Nem, nem igaz. Tudod magad is, hogy nem igaz. Én csak azt szeretném, hogy biztonságban legyen.

– És szerinted mi lenne ennek a biztonságnak az ára? Egy értelmetlen élet, melyben nincs sem vágy, sem kihívás, sem veszély, sem kockázat, sem harc, egy élet, amelyben minden csak arról szól, hogy ez a macska jól teltömje a hasát, utána meg lefeküdjön aludni? Biztos vagy-e benne, hogy tudod, mennyi élvezettől fosztod meg őt, csak azért, mert nyugodt akarsz lenni?

– Élvezet? Nem tudom, mi élvezet van abban, hogy folyton verekszik más kandúrokkal, hogy csupa seb, mikor hazajön, és utána hónapokig kell ápolgatnunk, gyógyítgatnunk? Hol van itt az élvezet?

– Honnan tudod – válaszolt a férje –, sohasem voltál kandúr. Nem tudhatod.

– És te voltál?

Kinyitotta a száját, mintha válaszolni akarna, de nem mondott semmit. Csak ült néhány másodpercig tátott szájjal, végül pedig felállt és a lépcsőhöz ment. Leült a küszöbre, megsimogatta Lola fejét. A kandúr két mozdulattal az ölébe kuporodott, és aludt tovább. Jól érezte magát, a nő látta rajta ezt. Jó volt neki ott, valakinek az ölében, nem volt szüksége verekedésre meg kóborlásra.

Hallgattak egy ideig, a nő lassan megitta a kávé, a férje gyengéden megsimította Lola hátát, nem hallatszott más, csak a macska dorombolása meg a hársfaágak közül a verebek veszekedése.

– Miért nem elég ez, nem értem – mondta a nő halkán, inkább önmagának.

A férje még mindig a macskát simogatta, közben ugyanolyan halkán válaszolt:

– Azért, mert odaát, e kerítésen túl, egy egész világ van, amit fel kell deríteni. Meg kell szaglászni. Meg kell harapni. Meg kell karmolni. Azért, mert minden kandúrnak joga van a sebeihez és a kóborlásaihoz. És ha ezzel nem tudsz megbékélni, akkor jobb, ha nem is próbálsz szeretni senkit. Soha.

Most már nagyon fázott. Bement a konyhába. Gépiesen mosogatni kezdte az ebédről maradt csetrest. Sok habot csinált, és érdeklődéssel figyelte a szappanbuborékokat, melyek a tenyerein keletkeztek, majd eltűntek a vízszög alatt. Arra gondolt, hogy kissé nevetséges is ez az egész. A férje küszködése. Mintha nem tudná. Persze, hogy tudja. A sok jövés-menése. A túlzottan is nagy aluszékonysága. Persze, hogy tudja. Nem-sokára megcsörren a telefon is. Persze, hogy tudja. És a férje újra elmegy majd valahová. És órákig távol lesz. Persze, hogy tudja. A férje is tudhatná, hogy ő tudja.

Később, amikor a férje már a kaput zárta be maga után, odakiáltott neki a küszöbről:

– Ne felejts villanykörtét venni útban hazafelé, kiegészít a fürdőszobában!

A férfi hangja egyre kevésbé hallatszott, de azért még meghallotta, mielőtt visszament volna a házba:

– Oké, ha még dolgoznak akkor az üzletek...

A kandúr csendben beosont a nővel együtt a házba.

– Mit szólnál egy virslihez? – kérdezte tőle.

Lola nem szólt semmit. De úgy nézett rá, mint akinek nincs kifogása a virsli ellen. Figyelmesen felszeletelte a virsli, behajította a darabkákat egy edénybe, egy kis forró vízbe, mert a kandúr nem szerette a hűtőből kivett hideg ételt. Várt egy percig, leszűrte, megtapogatta, hogy leellenőrizze, megmelegedtek-e a virsli darabok, és csak ekkor adta oda a macskának az ételt. Falánkan evett, mintha nem tett volna ugyanígy mindössze egy órával azelőtt.

– No, látod – mondta a nő a macskának. – Tudom én jól, mi kell neked. És mikor megetted azt, elmegyünk az állatorvoshoz, te meg én. Nem fog fájni, kapsz majd egy kellemes kis érzéstelenítést. És kész lesz az egész pár perc alatt. Ugye?

Úgy látta, mintha Lola bólintott volna egyet a vörös fejével. Ennyi elég is volt neki. Levette a szekrény tetejéről a macskahordozó kosarat, és öltözködni kezdett.

A polgár költő

Ács Károlyról

A múlt század hatvanas–hetvenes éveiben közéletünk irodalmi térképe elképzelhetetlen volt két magyar nyelvű költő nélkül. Ezek Fehér Ferenc (Nagyfény, 1928. augusztus 3. – Újvidék, 1989. július 31.) és Ács Károly (Szabadka, 1928. szeptember 8. – Köln, 2007. július 3.). Egyidősek, és a vajdasági irodalmi élet éghajlatát befolyásolók, a változások hírnökei, bizonyos új értelem részre nyílt kapujának hangját előre jelezve mindketten a mai napig pótolhatatlanok északunknak ebben a többnyelvű hónapban. Amíg Fehér rapszodikus-melankolikus verssorait bácskai gyermekkorának és szülőföldjének szentelte, melyeket sokszor és sokan fordították szerb nyelvre, addig Ács Károly fegyelmezett képzelete a klasszikus formákat tükrözi, különösen a szonettjei, amelyeket még Alojz Gradnik sem szégyellne, visszafogott, magas szinten kiművelt szellemmel hajózva viharos korunkban, az átmenetet képviselve. Megbékítette a klasszikus melódiát és az új, többnyire városias zsongást.

Hasonló volt foglalkozásuk is: újságírók, fordítók, szerkesztők. Mindketten szólisták, saját sötétségüket hirdették, amelyet a felismerhetőség zászlajaként hordoztak. Különböztek, de hazájuk, Pannónia összelményeinek korrelációjában egyesülve alkottak, szülőföldjük egyedülálló labirintusában, amely csak a felületes nézőnek tűnik unalmas tájnak. Miközben nem kell elfeledni, hogy míg Fehér szinte hajótörökként fedte fel világnézetét, addig Ács a titkot sejtetően hallgatott, saját konkrét olvasójával együtt.

Fehér végtelenül kíváncsi volt minden iránt, amit utazásain látott és megélt, néprajzként élte meg, és Doroszló közepén, ahol Broz híres fényképésze, Ivo Eterović lefényképezett bennünket, mondhatnánk a semmiből építette fel saját Utópiáját. Ácsnál viszont a polgári, a megkérdőjelezhetetlen családi élet állt mindenek felett. A pontosan meghatározott szer-tartások idejekor, amelybe beletartozott az akkor még kicsiny lányainak

fürdetése is, mindent megszakított, és ezeknek alárendelt. Az ünnepség csaknem kezdetét vette.

Mindketten fordítottak. Feltétlenül megemlítem, hogy Crnjanski *Stražilovója* Ács közvetítői kézírásában és akusztikájában olyan, mintha magyarul újraírták volna. Nekem ezt Crnjanski mondta. Fehér pedig, többek között, Antić magyar nyelvű recepciójával szerzett érdemeket. A *Színnek és szavak* (1960) című könyvüket a megélt kölcsönösség dátumának tekintjük. Nem a fordításban van minden, hanem a bensőséges viszonyban. És abban, hogy magától értetődő.

Fehér Antić után három évvel hagyott itt bennünket. Most pedig ke-
reken tíz éve, hogy Ács is mindörökre eltávozott. Elég nagy távolság, ha úgy tetszik, időbeli, hogy leszögezhezzük: hiányoznak. Az ő költői és életeseinek számunkra még sok sügni-, elhallgatni- és kiemelni-alója van.

Két, első pillantásra lényegtelennek tűnő részlet, de alapjukban jelentős tanúvallomás Ács Károly személyes, szerkesztői és polgári bátorságáról. Mementóként írom le őket, ennek a visszafogott, csöndes és büszke embernek az emlékére, aki legalábbis számomra a polgári költő megtestesítője volt.

1964-ben a *Matica srpska* szerkesztőjeként megjelentettem Miro Glavurtićnak, a Mediala csoport egyik alapítójának *Éhség* című kultikus próza-, vers- és rajzfűzetét. Nem a legjobbkor adtam a nyomdába, ahogyan akkor suttogva mondták. Tito éppen akkor tért vissza a Szovjetunióból, és beszédében, amely ítéletként hatott, azokat a szerzőket támadta, akik megbontják a test klasszikus struktúráját. Meghallgattam a puha diktátúra napjaiban kapott bölcs tanácsot, és a könyv néhány hónapig betördelve, csöndben várta az úgynevezett jobb napokat. Hogy egy idő után változatlanul és pompázva napvilágot lásson az ismert sorozat 38. füzeteként. Ám a Glavurtić iránti idegenkedés se nem csökkent, se nem változott. Az akkor szerb nyelven megjelenő folyóiratok nem akarták megjelentetni Miro rajzainak ölnyi reprodukcióit, sem az én *Variációk a témára: Miro Glavurtić* című írásomat. Az esszém mottóját a *De mortibus* című versből vettem:

„Így maradunk, meztelenül, meztelenül, hús nélkül, és maradunk csont nélkül. Lassan fogyatkozik, Felség.”

De arra is emlékszem, hogy pont a Futaki úton, a katolikus temető bejáratánál találkoztam Károllyal, akinek elpanaszoltam ezt a süketnéma szerkesztői figyelmet. A *Híd* szerkesztőjeként szemrebbenés nélkül átvette az egész kéziratot. Nemcsak hogy megjelentette, hanem a festő prózájával együtt, a folyóirat mellékleteként is megjelentette (1969/7–8).

A médialistánk szövegét Vasagyai Mária fordította le, míg esszém fordítását Ács Károly látta el kézjegyével. Ezt a magas erkölcsi gesztust, ezt a

megjelentetést sem Károly, sem én, soha többé nem említettük. Ettől még nem volt kevésbé polgár, de költő: köszönöm!

1970. október 25-én Crnjanski és én a Belgrádi Televízió kamerái előtt a Jugoslavija Hotelben folytattunk beszélgetést a Szülőföld mint választott lakcím témájára. A filmet csak 1971 előestéjén adták le. De a folyóiratokban való megjelenés komolyan elakadt. Lehet, hogy sem Crnjanski, sem én – de maga a szülőföld sem – voltunk megfelelőek. A szerkesztők közül az egyik, ha jól emlékszem, Mirosavljevićnak hívták, ironikus választ írt. Ács ismét egyenesen és megvásárolhatatlanul döntött. A beszélgetést közölte a *Híd*-ban (1971/9). Erről Crnjanski levelében a következőt írja: „Kedves Redep úr, olvasom a *Híd*-ban, ismét magyarul (*Híd*), hogy mit és miről beszélgettünk mi ketten, két évvel ezelőtt a belgrádi televízió műsorában. Ki fordította ezt? Szerb nyelven erről semmit sem láttam. A mi dolgaink.”

Ez nem a Véletlen műve volt, hanem a mi polgárian bátor és egyedülálló Ács Károlyunké. Kis lépés az emberiség számára? Végtelenül jelentős, hősie, bátor tett az egyelműség szürkeségében.

Különben Glavurtić már régóta a mi modern klasszikusunk. A Crnjanskival 1970-ben, születésnapja előtt folytatott beszélgetés pedig tizenhárom publikációban és könyvben jelent meg. De azt az első, lényeges ausklangot mindennek az a csendes és különleges ember adta meg, akit Ács Károlynak hívtak.

„Teljesítem a szeretet utolsó kötelességét”

Végrendekezés és családi viszonyok Észak-Bácskában,
az első világháború idején

<i>„Te egyedüli, aki sose bántott Te temess el, ha a gyilkos idő megbír e testtel. Te mondd el helyettem mekkorát tévedtem mikor megszülettem mikor ember lettem</i>	<i>nem vérvó farkas sovány rengetegben. Te mondd el helyettem egyszer nem tévedtem egyszer nem vétettem amikor ágyamat szívóden vetettem.”</i>
--	--

(Szabó Magda: Végrendelet – részlet)

Súlyos évtizedek teltek el azóta, hogy a társadalomtörténészek fölfedezték a végrendeletek rendkívüli forrásértékét.¹ No nem mintha a végrendeletet a korábbi vagy más területeken munkálkodó történészgenerációk figyelmen kívül hagyták volna. A „történelem kiemelkedő személyiségei” külön-különb tetteire fókuszáló historikusok is élvezettel és haszonnal idézték e személyiségek testamentumait. A konkrétan említett vagyontárgyak, a kijelölt örökösök a történelmi hírességek emberi arcát segítettek megrajzolni, életkörülményeiket, családi-baráti viszonyaikat. Külön érdekességgel bírt, ha az illető az elvi-gondolati örökségét is lefektette a hagyományozást megszabó iratokban.

A huszadik század közepén azután a kivirágzó társadalomtörténet is megtalálta magának a végrendeletet – először leginkább mint tömegesen

¹ A jelen dolgozat elkészítését a *Nemzeti Kulturális Alap* támogatta (Ismeretterjesztés és Környezetkultúra Kollégiuma, pályázati azonosító: 201102/02770), a szükséges kutatások egy részét pedig a Magyar *Allami Eötvös Ösztöndíj* (Magyar Ösztöndíj Bizottság, 2014). Egy jóval rövidebb változat elhangzott *A család egykor és ma* (3.) konferencián (Budapest, 2016. 05. 26–27., szervezők: MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszéke, Országos Rabbiképző-Zsidó Egyetem Kaufmann Dávid Zsidó Kultúrakutató Csoportja).

hozzáférhető és elemezhető forrást. A végrendelet olyan társadalmi rétegek mindennapjairól, szokásairól szolgált adatokkal, amelyek életkörülményeiről a korábban kiaknázott források alig-alig szóltak. Az első, nagy visszhangot kiváltó kutatások a vallásosság jelenlétét, a szekularizáció előretörését vizsgálták az örökül hagyott tárgyak (pl. gyertya) és kegyes szándékok számszerűsítésével. Ezeknek a tömeges forráselemzésen alapuló kutatásoknak, mint utólag kiderült, nem sikerült elkerülniük a narratív források elemzésével járó összes csapdát.² A végrendelet ugyanis sajátos keresztmetszete 1) a tárgykultúráról tételesen beszámoló, statisztikai módszerekkel viszonylag könnyen feldolgozható és 2) a statisztikailag szinte megfoghatatlan, mikro- és mentalitástörténeti szempontból viszont annál izgalmasabb elbeszélő forrásnak. A gyakorlat azt mutatja, hogy ez utóbbi nézőpont alkalmazása nélkül félrevezető lehet a végrendeletek feldolgozása.

A végrendelet ugyanis jóval több, mint a hátrahagyott vagyon és az örökösök leltára; a végrendelet nem szakítható ki a megelőző élet folyamából, nem függetleníthető a végrendelkező életének attól a pillanatától, amelyben született. A vagyon kijelölt személyekhez való rendelkezésben ugyanis a kurrens *egyéni preferenciák* fejeződnek ki. A végrendelkező a rendelkezésére álló anyagi eszközökkel *jutalmaz és büntet* – ilyen értelemben nemcsak a túlélők életét befolyásolja, hanem a sajátját is, módosítja a leendő örökösök vele való viszonyát. A végrendelet lehet bosszú a rossz viszonyért, hála a jótéteményekért, mi több, a zsarolás anyagi eszköze is. A testamentumban kifejtett rendelkezések okaira viszont a végrendeletből nem feltétlenül derül fény, a végrendeletnek ugyanis nem kötelező kelleke a magyarázat.

Ilyen helyzetekben megvilágító erővel bír, ha az örökhagyó életútjának korábbi szakaszaihoz fordulunk, újabb források bevonásával (pl. polgári perek jegyzőkönyvei, a rokonai kapcsolatokat tisztázó anyakönyvek stb.). Esetünkben a hagyatéki eljárásnak a *tárgyalási fejezete* helyezte „vissza” a társadalmi viszonyrendszerbe a végrendeletek tartalmát. E tárgyalások telettek meg étellel az adott családokról a végrendeletből kigyűjtött adatokat, és különösen azért nagy a jelentőségük, mert olyan társadalmi rétegekről van szó, akik ügyeiket csak végszükség esetén terelték jogi útra.

² A kvalitatív szempontokat előtérbe helyező úttörő munkákról (különösen Wilbur Kitchener Jordannek az 1480 és 1660 közötti angol adakozási szokásokat vizsgáló, valamint Michel Vovelle-nek az 1680 és 1740 közt keletkezett provence-i végrendeletekből kiolvasható vallásos attitűdöket kutató műve) és kritikáikról összefoglalóan ír Mátay Mónika. Mindezeket a magyar kutatástörténettel és saját, hazai források bemutatásával is kiegészíti, a mikrotörténeti elemzés hasznát szemléltetendő (MÁTAY 2004).

(Amiben anyagi okok biztosan, de talán a bizonytalan kimenetel is szerepet játszhattak.) Ebből kifolyólag a hivatalból lebonyolított hagyatéki tárgyalás volt az egyetlen alkalom, amikor az érintettek hangot adhattak kifogásaiknak, érvényesíthették akaratukat. A tárgyalások illetén, „utolsó érdekérvényesítő lehetőség” felfogására utal, hogy még a lehangosabban tiltakozók sem igen indítottak pert, hiába utasította őket megegyezés hiányában perre a jegyző.

Egyrészt tehát az adja az általunk a következőkben tárgyalt végrendelet-együttes különleges forrásértékét, hogy *mikrotörténeti elemzésre alkalmas* szöveggörnyezetben, vagyis további kapcsolódó forrásokkal együtt tárgyalhatók. Másrészt pedig – és jóval általánosabban – azért fontos dokumentumok, mert a társadalmi réteg (az észak-bácskai parasztság és kispolgárság), amelyből származnak, történetileg szinte teljesen *néma*. Nemcsak azért, mert a magyarországi szaktörténészek figyelme többnyire máshová koncentrálódik, hanem leginkább azért (és ez a történészek érdeklődésének is gátat szab), mert ez a réteg nem produkálta azokat a dokumentumokat, amelyek tükrében az egyén, a megismételhetetlen történeti személyiség árnya megpillantható. A parasztság képviselői elvétve dokumentálták életüket naplókban, önéletírásokban, visszaemlékezésekben. Ha a levéltárba mégis ilyen történeti nyom kerül, az kivételes szerencse; máskülönben a folklorisztika gyűjtőmunkájára kell támaszkodnunk, esetleg történészek készítette életinterjúkra. Utóbbiaknak azonban korlátozott az időbeli hatókörük. Az Osztrák–Magyar Monarchia paraszti népességét már nem tudják megszólaltatni.

Sajnos, jelen dolgozatban sem vállalkozhatunk e hiányosság egészének fölszámolására. Mindössze az a célunk, hogy közelebről szemügyre vegyük az első világháború traumatikus időszakában elhunyt észak-bácskaiak egy kisebb csoportjának végrendeleteit. A végrendeleteket főként egy témáról faggatjuk, amely a következő: milyen konkrét családi körülmények vezettek ahhoz, hogy az írásbeliséggel és a hivatali ügyintézással korántsem mindennapos kapcsolatot ápoló emberek vették a fáradságot, és az egyenes ági leszármazottakat favorizáló *törvényes öröklési renddel*, törvény adta módon ugyan, de *szembeszálltak*, hogy javaikkal a saját egyéni akaratuk szerint jutalmazzanak, vagy e javak megvonásával büntessenek egy-egy családtagot.

Hiszen a végrendelet szinte mindig a törvényes öröklési renddel, a kodifikált normával szembeni – legális – lázadás jele. A leendő örökhagyó ugyanis, ahogy említettük, leginkább akkor él a végrendelet eszközével, ha olyasvalakit és/vagy úgy akar jutalmazni, netán büntetni, akivel szemben a jog nem az ő egyéni szándékai szerint járna el.

A végrendekezés a 20. század elején

A végrendelet a jog meghatározása szerint „az örökhatályos halál esetére szóló egyedi, módosítható, visszavonható, formaköteles intézkedés” (MEZEY 2003; 99). Az ilyen „egyedi intézkedés” természetesen korántsem a polgári kor találmánya. A magyar jogtörténet általában a Szent István-i törvényeket, illetőleg az Aranybullát szokta emlegetni első olyan történeti forrásokként, amelyek megengedték (jelesül a királyi szervienseknek) a saját javak öröklésrendjének megszabását. Szokás még emlegetni a középkori oklevelek szövegezési szabályait, amelyek döntően, máig hatóan befolyásolták a végrendekezés formai jellegzetességeit.

A végrendekezés e szabadsága azonban korántsem volt korlátlan, hiszen a rendi időszakban például nemcsak az ősiség kötötte meg a végrendelező kezét, hanem saját közösségének hagyományai is, továbbá a fiági öröklés, a primogenitura, annak a meghatározása, milyen természetű és mennyi vagyont örökölhet a nő (és nem mindegy, hogy özvegyről, férjes vagy hajadon leányról van-e szó) stb. Korszakunkban, a 20. század elejének polgári Magyarországon ugyan viszonylag kevés tényező korlátozta a végrendelező akaratát, mégis maradtak olyan törvényi kikötések, amelyek felülírták a végakaratot, legfőképp az úgynevezett *köteles rész*.

A köteles részről már a kiegészítés előtt, 1861-ben a polgári törvénykezés sürgető szabályozása végett összeült Országbírói Értekezlet is intézkedett. Az értekezlet vonatkozó előírásai a polgári korszak egészében fennmaradtak, habár jócskán kiegészítette őket a későbbi kodifikáció, jelesül a végrendekezést szabályozó 1876: 16., majd az örökösödési eljárást törvényi keretbe foglaló 1894: 16. törvénycikk.³

A köteles rész a mi szempontunkból azért érdekes, mert a saját vagyonnal való önrendekezést korlátozza, azaz a család intézményét favorizálja az egyén (végrendeletben is kifejezett) akaratával szemben úgy, hogy a tiszta örökség felét a törvényes örökösöknek tartja fenn. A törvénybe iktatott köteles rész kijelöli az egyén helyét a társadalmi hierarchiában, alárendelve őt a család fenntartásának. „Az olyan végintézkedést, amely nincs tekintettel a családra, a végrendeleti szabadsággal való visszaélésnek tekintették, mert a végrendelezőnek erkölcsi és jogi kötelessége, hogy családjáról nemcsak életében, hanem halálában is megfelelően gondoskodjék” (MEZEY 2003; 152).

³ A polgári kor öröklésrendjét és a végrendekezés alaki szabályairól összefoglalóan szólnak: MEZEY 2003, CSIFFÁRY 2006, KELEMEN 2008, HOMOKI-NAGY 2004.

A köteles rész kisajtolása az általunk áttekintett hagyatéki ügyekben is a fő neuralgikus pont. A végrendekezés másik Achilles-sarkának a *testamentum hitelessége* bizonyult, a végrendelet miatt károsult hozzátartozók legalábbis ezt igyekeztek kétségbe vonni – más kérdés, hogy a hitelességnek ez a megingatása legtöbbször verbális szinten maradt, a bizonytalan kimenetelű és drága pereskedést, mint jeleztük, nemigen váltalták miatta.

A forrásokról

Néhány éve a Zentai Történelmi Levéltárban csaknem hatszáz hagyatéki eljárást sikerült feldolgoznunk, nagyjából fele-fele arányban két időmetszetből, egy Trianon előttiből és egy Trianont közvetlenül követőből. A kutatás eredeti célja az volt, hogy a bácskai Tisza mente társadalmának Trianon előtti és utáni jellemzőit összevethessük, és ehhez az egykorú *zentai járásbíróság* dokumentumait használjuk föl, főképpen a hagyatéki eljárásokéit. A helyszínen kiismert forrásadottságok szokás szerint folyamatosan alakították a kutatás amúgy sem kőbe vésett módszertanát. Elsősorban az államszocializmus időszakában véghez vitt, mindenféle szakmai alapot nélkülöző selejtezés okán az a helyzet állt elő, hogy az első világháborút megelőző évekből nem jutottunk hozzá az összehasonlítást lehetővé tévő hagyatéki iratokhoz, mert míg a 20. század első évtizedéből alig maradtak fent ilyenek, a selejtezők 1917-től kezdődően váratlanul sokat meghagytak az utókornak. Az alábbiakban csoportosított 37 végrendelet mindegyike világháborús időszakban elhunyt örökhagyóhoz tartozik, többségük 1917-ben elhunyt örökhagyóhoz, míg kettő végrendelet 1915-ben, öt 1916-ban, egy pedig 1918-ban elhunytakhoz. Ugyanakkor a kapcsolatos számszerűségek statisztikailag semmiképpen sem mondhatók kikezdetlenül pontosnak, legfőljebb tájékoztató jellegűnek.⁴

⁴ Az 1917. január 1-je és április 30-a közötti négy hónap teljes megőrzött polgári ügyes iratanyagát áttekintettük (Zentai Történelmi Levéltár 020-as fond, 33–39. doboz, a továbbiakban ZTL). Ami a haláleseteket és a velük kapcsolatos eljárások mennyiségét illeti, a fenti négy hónap alatt – a főkönyv szerint – 659 iktatott a járásbíróság. A selejtezés mértékét jelzi, hogy az említett dobozok ma 264 hagyatéki eljárás iratanyagát őrzik, 1917 januárjától. A két mennyiség azonban csak sejteti a selejtezésből adódó különbséget, ugyanis a dobozokban (kisebb mennyiségben) korábbi halálesetekhez kapcsolódó, de 1917-ben újra előkerülő eljárások is találhatók, amelyek a főkönyvből hiányzó adataikból következtethetően nem a mondott hónapokban kerültek a dobozokba, hanem valamikor később. Ezzel együtt is kijelenthető, hogy a vizsgált időszakban keletkezett iratanyagának a *kétharmada elenyészett az utókor számára*, akár tartalmaztak az akták végrendeletet, akár nem.

A népesség alapvonásai

Ejtsünk néhány szót a végrendeletek úgymond kirajzási területének korabeli társadalmáról. Az említett hagyatéki ügyekben eljáró zentai járásbírószághoz öt település tartozott. Közülük az 1910-es népszámlálási adatok szerint⁵ kettő volt rendezett tanácsú város, a 30 ezer lakosú Zenta és a 17 ezer lakosú Magyarkanizsa. A további három község Ada (10 ezer lakossal), Martonos (5 ezer) és Mohol (7 ezer). A népesség alapvetően mezőgazdasággal foglalkozott, és magyar anyanyelvű volt. Arányaiban számottevő pravoszláv lakosságot (tkp. szerbeket) Moholon és Martonoson találunk. A zentai járásban a két rendezett tanácsú város lakosságán kívül összesen 29 ezren laktak (22 ezer magyar, csaknem 7 ezer délszláv, elenyésző számban német és egyéb nemzetiségűek). A társadalom rétegződésére nézve megvilágító erejű adat, hogy Zenta 30 ezres lakosságának mindössze a fele élt a népszámlálási íveken belterületként megjelölt helyen, 2-2 ezren az úgynevezett gazdasági munkásházakban, a középkertek/külvárosban és a felsőhegyi tanyacsoportban, kis híján 9 ezren pedig tanyákon.

A készülő polgári törvénykönyv előmunkálatai keretében végzett 1904-es fölmérés szerint a járásbírószághoz tartozó területet is magába foglaló Bács-Bodrog megyében az örökhagyók *8%-a élt a végrendekezés esz-közével*. Ez a szám inkább alacsonynak, mint magasnak mondható, a közeli Csanádban például 14% volt az arány, a szomszédos Torontálban 6% (TÁRKÁNY SZÜCS 1981; 729). 1917-es hagyatéki gyűjtésünk 281 esetéből 45 tartalmazott végrendeletet (16%).⁶ Ez a korábban mért megyei 8%-hoz képest megduplázódott adat akár valós tendenciát is mutathat, tekintettel az éppen zajló első világháborúra (annak ellenére is, hogy a végrendeletek több esetben is a háború előtt íródtak), amely körülmény nem csak a harcterre, a lehetséges halálba indulók végrendelezési hajlandóságára bírhatott hatással. Másrészt a felmérés óta eltelt egy évtizedben meg is nőhetett a végrendelezők száma – talán kezdett szokássá válni a végrendekezés. Ezenfelül ok lehet még, hogy a megyén belül előfordulhattak különbségek a végrendelezési szokásokban.

Még néhány számadat a jelen végrendelet-gyűjteményt illetően. Vallási és nemenkénti arányok: két izraelitán és kilenc görögkeletin kívül minden

⁵ KEPECS 1998; 28–29, 91. A számokat kerekítettük.

⁶ A következőkben harminchét végrendeletet fogunk részletesen is elemezni. A negyvenötöből elhagytuk azokat, amelyek, bár az 1917-es dokumentumokhoz voltak csomagolva, a világháborút megelőző halálesetekhez vagy hagyatéki eljárásokhoz kapcsolódtak. Túl tággyá tették volna az időhatárokat ahhoz, hogy egy szinkron végrendelezési körképről beszélhessünk. (A legkorábbi 1898-as keltezésű volt.)

végrendelkező katolikus volt; a negyvenötből mindössze tizennégyen nők, két görögkeleti, egy izraelita. A nők ugyanakkor gyakran közösen végrendelkeztek a férjükkel, a törvény ugyanis engedélyezte a közös végrendelkezést, ha házastársról volt szó.

A további statisztikai mutatókat mellőzve rátérünk azokra a konkrét családi körülményekre, amelyek a szövegek tanúsága szerint szükségesé tették a végrendelkezést. Tárkány Szücs Ernő a jogi népszokásokat összefoglaló klasszikus munkájában megállapítja, hogy a végrendelet főleg az arányokat változtatta meg, azaz a hagyaték felosztásának arányaiban tért el leginkább a törvényes rendtől (amely szerint a leszármazók egyenlően örököltek, nemükre való tekintet nélkül). Az arányok, vagyis az egyenlő öröklés torzítását a végrendelet leginkább háromféle módon eszközölte (TÁRKÁNY SZÜCS 1981; 752):

- az öröklés mindenre való tekintet nélkül *egyenlő öröklést* írt elő (nyomatékosította a törvényt, vagy eltekintett a már kiadott örökségtől, hozománytól, részletezte-konkretizálta ezt az egyenlőséget);
- *a fiúk többet* örököltek;
- *valakik többet, valakik kevesebbet* örököltek a törvényes arányoknál.

Ezekre az alapesetekre vetnek némi fényt a Tisza menti végrendelkezőknek a következőkben tárgyalt eljárásai, mégpedig úgy – és most előrefutunk a tanulságig –, hogy olykor *az egyéni tapasztalat, az érzelmek és az érdekek* felülírták, de legalább módosították a törvény által is favorizált egyenlő leszármazási öröklés elsődleges parancsát. Úgy is mondhatjuk, hogy a századelős bácskai végrendelkezők (is) *elkezdték újrarajzolni a családi kört.*

Míg a semmiféle vérségi kötelékkel nem rendelkező, úgymond „idegen” örökösök bevonása az öröklésbe az említett harminchét, az első világháború idején közzétett végrendeletben ritkaság, a családon *belüli* öröklési arányok szándékos elmozdítása igencsak jellemző. Az alábbiakban *négy olyan célt* emelünk ki a végrendeleti szándékok közül, amelyek felé az egyéni érzelmek hajlíthatták a végrendelkezőt, és amelyek megbolygatták a leszármazókat egyenlő arányban privilegizáló alapelvet. Az első három ismétlődő, jellemző eljárás, az utolsó pedig egy figyelemre méltó kivétel.

1. A házastárs érdekeinek védelme (különös tekintettel a feleségekre, mostohákra)

A kölcsönös házastársi végrendelkezés módja eleve magával vonta, hogy a végrendelkező felek vagyoni tekintetben egyenlőként tekinthesse- nek egymásra – ezekben a végrendeletekben ugyanis általában az áll, hogy a házastársak egymásra hagyják minden vagyonukat, vagy pedig egymásra

hagyják a gyerekek által öröklendő vagyon hasznélvezetét, figyelem nélkül arra, hogy a nem közösen szerzett vagyon milyen ágon került a családba.

A végrendeletből kitapintható házastársi gondoskodás oka igencsak érthető, amikor a végrendelező (talán) úgy véli, hogy özvegyét ellenséges környezetben hagyja egyedül, mostohagyerekkel vagy az előző házastárs teljes rokonságával. *Bálint János* 64 éves adai szélmolnár például megfélezi minden ingóságát és jószágait egygyermekes második neje és „*első nőm néhai Kokrebel Annától származott édes gyermekei*” között. Ugyanakkor a készpénzes hagyatékot nem egyenlően osztja el: „*édes nőm szül. Bálint Viktor adai lakosnőnek*” hagyja a temetkezési egyesület 600 koronás járulékát, „*aki ezen hagyományozott összegből tartozik engem halálom esetén tisztességesen eltakarítani*”.⁷ A két felnőtt gyermeknek és mostohahúguknak a maradék 400 koronán kellett volna osztozniuk, ráadásul úgy, hogy abból az egyházközségi tartozást is ki kellett fizetniük. Végül egészen máshogy alakult a hagyaték és az osztozás: mivel a pénz már nem volt meg a végrendelezés után három évvel bekövetkezett haláleset idején⁸, az özvegy azt a szokatlan utat választotta, hogy az ingatlanokra (ház, föld, szélmalom) vonatkozó hasznélvezetét eladta a gyermekeknek. Így tudta fedezni a temetés költségeit is.

Előfordult az is, jellemzően szerb családokban, hogy a végrendeletben szereplő hitvesről kiderült, valójában nem hitelesített élettársról van szó.⁹ Mint az *Rauski János* 63 éves moholi földműves szóbeli, tanúk által előadott végrendeletéből is kiviláglik: „*Néhai Rauski János folyó évi február 12-én engem és az idézett többi négy tanút a lakására hivatott s jelenlétünkben mondotta, hogy végrendelezni akar és úgy nyilatkozott teljesen ép ésszel, hogy a ház birtokát Grcsity Jelenára hagyja akivel együtt él és attól 2 gyermeke van s azt is mondotta, hogy az ingóságait is nevezett asszonyra hagyja.*”¹⁰

⁷ ZTL F 020.33 98/1917.

⁸ „*Tudván azt, hogy az embernek súlyos betegségében kimúlása bizonytalan azért még ép és józan elmével vagyonom felett következőleg végrendelezem*” – az öregség és a közvetlen halálveszély (pl. frontszolgálat) mellett, a betegség volt a harmadik konkrét gyakori ok a végrendekezésre a jelen források között.

⁹ Hogy főleg pravoszláv végrendelezőknél fordult elő a vadházasság, talán annak is betudható, hogy az 1895-től életbe lépő polgári házasság intézménye az ő esetükben nehezebben ment át a gyakorlatba. Ezt az elméletet a pravoszláv egyházi anyakönyvek bejegyzéseivel lehetne igazolni, amely megmutatná, hogy nem feltétlenül erkölcselenségről vagy sajátos együttélési gyakorlatról van szó – különös tekintettel a polgári házasság bevezetésével szemben tanúsított egyházi ellenállásra.

¹⁰ ZTL F 020.36 847/1917.

Az új feleség iránti hagyatéki bizalom azért nem mindig végtelen, ahogy azt a 49 évesen elhalálozott adai földműves, *Pap György* végrendelete is sugallja. Itt ugyanis egy 3 éves kisgyermek feltehetően fiatal édesanyja és az első feleség már felnőtt gyermekei egyszerre örököltek. Az örökhatóság valószínűleg számolt azzal, hogy második neje, Puskás Erzsébet újra férjhez megy majd, hiszen csak özvegyisége tartamára hagyományozta rá házát és földjeit, „*azután nagyon természetesen az összes ingó és ingatlan vagyonomat az örökösödési törvény rendelkezése szerint öröklik törvényess leszármazó örökösöim, vagyis az édes gyermekeim.*”¹¹

Amikor a végrendelet tárgyalására sor került, a mostohaszerepben az örökösök közé kerülő családtag nemegyszer szembetalálta magát a mostohagyermek vagy a korábbi feleség rokonságával. Míg csak a törvényes örökösökre (pl. gyerekekre) hagyott vagyon hasznélvezetéről volt szó, könnyebben ment a dolog. Ám amikor például a mindössze 18 esztendősen elhalálozott *Pintér István* leszármazottak hiányában vagyonát „*testvéreim, Pintér Illés és Pintér Lajosnak*” hagyta örökölni azzal, hogy a vagyon élethossziglani hasznélvezetét „*édes atyám Pintér Pál és második neje s az én nevelő anyám Németh Annának hagyom*”, nem meglepő az első feleség, az elhunyt édesanyja népes rokonságának erőteljes föllépése a végrendelet érvénytelenítésének céljával.¹² Egy korábbi öröklési hagyományra, az ági öröklésre hivatkoztak, alátámasztva a végrendelező kiskorúságából fakadó magyarázattal: „*kijelentik, hogy a végrendeletet, mivel örökhatóság annak tételére kényszerítve volt – nem fogadják el s mivel a hagyatéki ingatlanok örökhatóságra édesanyjáról néhai Halász Ágnesről hárultak, s így azok visszaszállnak a Halász-ágra képviselő [...] örökösökre, a végrendelet félretétele mellett kéri a hagyatéki ingatlanokat 1/6-1/6 részbeni arányban [...] átadni.*” Az édesanya rokonai annál is inkább remélhették sikerüket, minthogy az elhunyt édesanyjának anyja, a Halász-ág korelnöke is személyesen képviselte álláspontjukat a tárgyalásokon. Másrészt a másik fontos örökös, az apa épp a hadszíntéren teljesített szolgálatot, így nem léphetett föl második felesége és közös gyermekeik érdekében. Az egyezkedés tíz hónapon át sem vezetett sikerre, ezért a közjegyző perre utasította a végrendelet megtámadóit. Jellemző módon egy perre már nem futotta a végrendelet megtámadóinak lendületéből, és tizenhárom hónappal István halála után az örökösök hivatalosan is átvehették az ingatlanhagyatékot. (Korábban is ők voltak birtokban egyébként.)

Utolsó példánk a mostoha, illetve második feleség örökös szerepével együtt járó sajátosságokra több okból is kivételes. Először is azért, mert egy

¹¹ ZTL F 020.38 1201/1917.

¹² ZTL F 020.36 756/1917.

öntudatos értelmiségi képe rajzolódik ki *Katona Sándor* magyarkanizsai nyugdíjas polgári iskolai tanár¹³ saját kezűleg papírra vetett végrendeletéből, illetve a vizsgált végrendelezői csoport legsokszínűbb tárgyi-ingó hagyatékának leltárából.¹⁴ Másodsorban az tűnik fel, gyermekei javára milyen mostohán bánik a második feleségével: „*Halálom esetére bármely évben az év első felében május 1-ig, az év második felében pedig november 1-ig feleségemet házamban ingyenlakás illeti meg.*” Ez egy új fejlemény ahhoz az általános tapasztalathoz viszonyítva, hogy az elhunyt túlélő házastársára legalább a ház haszonélvezetét hagyta. Ráadásul a bútorok és a ruhanemű is az első házasságból származó gyermekekre maradt (írásztalát az édesapa kifejezetten az egyetlen fiának szánta). Itt maradt tehát a második feleség, a mostoha özvegyen, lakás és ingóságok nélkül, ami egészen addig súlyos helyzetnek tűnik, míg meg nem akad a pillantásunk a végrendeletnek azon a során, miszerint az örökhagyó „*az őt törvényesen megillető állami és egyházi nyugdíjamat és 400 korona készpénzt*” a feleségére testálta. (Nem is tehetett volna másként, ahogy maga is elismeri.) Mégsem lehetett kellemes, amikor a vidékről elősereglő három mostohagyermek (a két lány esetében a házastársak is)¹⁵ még a gyógykezelési költségeket is az – elővigyázatosan ügyvéddel együtt fellépő – mostohaanyjuk személyes költségének tudták be, ami így nem terhelte az ő hagyatékukat. Bár végül sikerült megegyez-

¹³ Katona nem pusztán polgári iskolai tanárként vette ki a részét Magyarkanizsa közéletéből, de ő volt a Kaszinó és a Vöröskereszt Egylet elnöke is, valamint az iparostanonc-iskola igazgatója. Örökösei egyike, kisebb lánya, Ilonka a Szanatóriumi Egyesület pénztárosi posztját töltötte be, egyidejűleg a keresztény nőegylet tagságával (CSOÓR 1910; 415).

¹⁴ ZTL F 020.33 173/1915. A két évvel a halál előtt írt végrendelet (és fél évvel későbbi kiegészítése) nélkülözi azokat a bevett és ismételt formulákat, amelyekről már néhány végrendelet elolvasása után könnyen azonosítani tudjuk a (főleg földművesek végrendeleteit) megfogalmazó jegyzőt vagy ügyvédet. Az invokáció például így szól: „*Alultrott higgadt megfontolás után, ép elmével és korlátlan szabad akarattal a következő végrendelezést teszem. 1. Kívánom, hogy temetésem egyszerű legyen; holt testemet fakoporsóba tegyék és egy pap temesse. 2. Minden ingó és ingatlan vagyonomat három gyermekemnek hagyom egyenlő részletben. Egyik se kapjon egy fillérrel sem többet mint a másik.*” A záradék pedig a következő: „*És végül mint igazi keresztény katolikus hívőhöz illik azon kijelentéssel zárom be végső rendelkezésemet, hogy lelkemet Istennek, testemet pedig az örökanyának, a végső pihenést nyújtó földnek ajánlom.*”

¹⁵ Bár a paraszti örökösöknél is előfordul a vidéken tartózkodás, az többnyire frontszolgálatot, amerikai kivándorlást, idény- vagy cselédmunkát jelent. A Pest megyei Tápiógyörgyéről Magyarkanizsára származott tanár családja ugyanakkor mintha másfajta mobilitásról árulkodna: Mariska lánya még a szomszédos Zentára, Stolcz Dezsőhöz ment férjhez, Ilonka lánya azonban már Temesváron talált házastársát Csillag Róbert személyében (aki a hagyatéki tárgyaláson mind őt, mind fivérért képviselte). Az egyetlen fiú, a még nőtlen, 30 esztendő István szintén Temesváron tartózkodott, de egy korábbi irat görgényszentimrei erdőmérnöként említi.

ni (többnyire a végrendelet szellemében), az özvegynek bizonyára nem volt könnyű belemenni egy olyan bizonytalan helyzetbe, amikor is „*november 1-ig díjmentesen lakhat a házban, de ha közben eladják, kárpótlás nélkül 6 hét alatt át kell adnia a házat*”, valamint „*özvegy nő tartozik a házban levő hagyatéki ingóságokat örökösöknek kívánatukra bármikor kiadni*”. Az örökösök által a mostoha özvegynek juttatandó 400 korona talán éppen a kiköltözés költségeit hivatott fedezni.

2. A gondoskodó jutalmazása

Az egyéni érület egy másik jellegzetes, törvényes öröklésrendet felülíró megnyilvánulása azoknak a jutalmazása, akik az örökagyóval *emberségesen bántak*, különös tekintettel a betegsége idejére. A gondoskodás iránt hagyatékban, materiálisan megnyilvánuló hála nemcsak a leszármazókra háramló vagyon arányait boríthatta fel, hanem távoli rokonokat, sőt idegeneket juttathatott a törvényes örökösöknél előnyösebb helyzetbe – persze csak akkor, ha az utóbbiak nem léptek föl a köteles rész jelszavával.

A 61 esztendősen hajadonként elhunyt *Vincze Panna* zentai földműves a már nem élő nővére férjére, Szarka Illésre hagyta ingatlanai haszonélvezetét, tulajdonjogát pedig a férfi fiainak tartotta fent, azaz az unokaöccseinek. A sógor ugyanis „*betegségemben híven ápolt, azonban oly kötelezettséggel, hogy halálom után tisztességesen eltemettetni tartozik*”.¹⁶ A végrendelet egyik sajátossága, hogy Vojnich közjegyző még 1895-ben (22 évvel a halálozás előtt) jegyezte föl, az asszony otthonában. A kapcsolódó iratokból sejthető, hogy az eltelt húsz évben Panna gondját a sógora viselte, a végrendeletben szereplő két lánc földjét is ő művelte. Ugyanakkor az egyik telekkönyvi kivonatban a tulajdonos Vincze Anna neve mellett szerepel a „gondnokság alá helyeztetett” kitétel is.

Sajnos, a dokumentumok nem fedik föl, mi volt a pontos oka a gondnokság alá helyezésnek, mindenesetre a hagyatéki tárgyaláson felvonuló népes oldalági rokonság (Pannának nem kevesebb mint 8 testvére volt) nem hagyta szó nélkül a ténytet. Nem fogadták el a végrendeletet, mert „*örökagyó annak tételekor nem volt beszámítható állapotban*”. Az unokaöccsök nem tudtak személyesen védekezni, mivel mindketten a háborúban katonáskodtak. (Akárcsak az egyik oldalági követelő.)¹⁷ A tárgyalások ezúttal

¹⁶ ZTL F 020.38 1243/1917.

¹⁷ A világháború egyik, de az elszennvedők szempontjából lényeges mellékkövetkezménye a bírósági ügyintézés lelassulása. Az otthon maradt asszonyok például gyakran nem merték magukra vállalni férfi rokonuk érdekeinek képviselését, ezért a szabadságolásig leállt az ügyintézés. Az sem lendítette nagyon előre a tárgyalásokat, ha ügygondnokot rendeltek ki a távol lévő katonáskodók vagy hadifoglyok részére, hiszen ennek is megvolt a maga bürokratikus folyamata.

is perre utasítással végződtek, perre viszont ezúttal sem került sor. Másfél évvel a halálozás után a gondviselő sógor és fiai megkapták az egyébként is általuk művelt földet.

Varga György 84 évesen elhunyt zentai földműves 6 gyermeke, valamint unokái közül két lányát jelölte ki kizárólagos örökösökként a végrendeletben, amit halála előtt egy hónappal foglalt írásba: „*alulírott kijelentem, hogy gyermekeimnek, név szerint Zabus Balázsne Varga Verona és Maczonkai Kecskés Pálné sz. Varga Klára zentai lakosoknak azért, mert engem öregségemben gyámolítottak, betegségemben ápolnak, és rólam mindenképpen gondoskodnak, sőt az eltemettetésem körül felmerülendő mindenféle költségek viselését magukra vállalták, mindezek fejében nekik 3000 kor. azaz Háromezer koronával adósuk vagyok.*”¹⁸ Érdekes, hogy míg a „hála” kifejezés nem kerül elő, az „adósság” igen – a halálát közeledni érző apa eszerint nem gyermeki kötelességként fogta föl leányai törődését. Olyannyira nem, hogy még halála előtt gondoskodott a háromezer korona előteremtéséről, mégpedig úgy, hogy eladta házát, a vevőknek pedig meghagyta, hogy fizessék ki a temetését, majd a fennmaradó összeget adják át a két lánynak. (A vevők minderről tanúvallomásban számoltak be.)

A testamentum érvényesítésének azonban útját állta a köteles rész. Míg az életben lévő testvérek vita nélkül hagyták jóvá megboldogult apjuk rendelkezéseit, az egyik hadban lévő unoka kirendelt képviselője és négy másik unoka özvegyen maradt anyja (az elhunyt menyje) határozottan jogot formáltak az őket megillető 1/6 örökrészre. Annak ellenére, hogy a ház vételárának maradékát szinte teljesen fölemésztette volna a kizárólagos örökös lányok által kifizetett gyógykezelési költség, az ügy azzal zárult, hogy a hatodrészüket követelő leszármazók, „*miután az örökösársaknak sem örökösödési joga, sem örökösödési hányada nem vitás*”, hozzájutottak a pénzükhöz. A többin pedig a két végrendeleti örökös, Klára és Verona osztozott.

Természetesen nem minden „jutalmazó” végrendeletkezés váltott ki tiltakozást a kimaradók részéről. Hangya Jánosné *Spekla Mária* (68) zentai „mezei munkás” a halála előtt egy hónappal följegyeztetett testamentumban¹⁹ szintén két lányát favorizálta másik két gyermekével szemben: „*halálomat közeledni érezvén [...] a következőkép végrendelekem: a 2 láncc földet egyenlő 1/4-1/4 arányban*” elosztja gyermekei (illetve azok gyermekei) között. Ugyanakkor „*a fél házat 1/2-1/2 arányban Rozália és Teréz nevű leányaim öröklik, mivel ezek betegségemben szeretettel gondoztak és ápoltak*”. Ezúttal semmi nézeteltérés nem támadt, és két hónap múlva már írásba is foglalták az

¹⁸ ZTL F 020.34 21/1917.

¹⁹ ZTL F 020.38 1178/1917.

egyezséget. Az örökösök nem egyszerűen tiszteletben tartották a végrendeletet, de engedményeket is tettek egymásnak: az özvegy férj lemondott a hagyaték felének haszonélvezetéről, a testvérek pedig először megegyeztek a hagyatéki terhek (orvosi, temetési és kegyeleti költségek) egyenlő elosztásában, ám végül a két előnyben részesített lány a teljes adósságot magára vállalta, felesben.

3. *A fiú jussa és kötelessége*

Akadtak olyan végrendelezők is, akiknek a végakaratóban keresztződött a törzsöröklési rend és a gondviselés előírása, jutalmazása. Ez a gyakorlatban annyit tett, hogy a legidősebb fiúnak – aki gyakran még a szülő életében megkapta legalább kezelésre az örökrészét, a szülői birtokot – az értékeesebb örökrészért cserébe több kötelezettséget is kellett vállalnia. Így járt el a kétgyermekes *Tóth Mihály* és felesége, *Szunomár Rozália* is a közös végrendeletben²⁰: *„Mindkettőnk elhalálozása után, az utóbb elhalálozó elhalálozási évében az az évi termése az összes földeknek egyedül és kizárólag Tóth János fiunké legyen, ki köteles bennünket tisztességesen, vagyoni helyzetünknek megfelelően eltemettetni, s ennek költségei fedezésére legyen az övé az az évi termés. Ez a mi végrendeletünk.”* Az akaratot annál is könnyebb volt érvényesíteni, minthogy a másik örökös, egy leány, már nem élt, az ő gyermekeinek igényeit pedig az örökhagyók már korábban földdel, illetve pénzzel elégitették ki.

Hasonló módon rendelkezett a „bódogi” melléknevű *Szabó István*, az a 89 évesen elhunyt magyarkanizsai paraszt-patriarcha, aki nemcsak két feleségét, de a kilencből több gyermekét is túlélte. Mindegyik gyermekére, valamint unokáira pontosan azonosítható örökrészt hagyott, egyiküket mégis kiemelte.²¹ *„3. Utána 400 négyszögölet hagyok hű és odaadó gondoskodásáért István fiamnak tulajdonjogilag. 4. Utána 400 négyszögölet hagyok örökségi részben István fiamnak tulajdonjogilag a szállón épült fél házzal együtt joggal. [...] A háznál található összes ingóságaimat hagyom István fiamra [...], azonkívül kötelességévé teszem, hogy mintegy 800 koronát kitevő tartozásomat vállalja át, fizesse ki; köteles még István fiam Sándor fiam gyermekeinek 80 szóval nyolczvan koronát készpénzben átadni; végül köteles engem tisztességesen eltemettetni.”* Ugyan az idősebb családfő nem tudott írni, a följegyzett szavakból kicsendül öntudata és határozottsága: *„Habár szoroson nem tartozik jelen végrendelezésemhez az, hogy kinek-kinek mit és mennyit hagytam és mit adtam életemben: ne hogy ebből gyermekeim között félreértés vagy elégedetlenség*

²⁰ ZTL F 020.38 1176/1917.

²¹ ZTL F 020.37 1012/1917.

származzék, felsorolom, hogy kiki láthassa, miszerint gyermekeimet egyenlően részesítettem abból, amit szorgalmas munkássággal szereztem. [...] István fiam kapott 2 kerületi lánysz földet és a városi lakóházat. [...] Az esetre, ha elhalálozásomkor a föld terméke attól elválasztva nem lenne, vagyis aratás előtt hálnék meg: úgy a vetés István fiamat illeti, ugyanez áll a szőlőre is vagyis azé a termés, aki azt megmunkálta.” A végrendelet végrehajtását illető problémák végül éppen abból adódtak, hogy a legfőbb örökös a végrendelet keletkezése után, de két évvel apja előtt, 37 évesen meghalt (valószínűsíthetően elesett a háborúban), a rá (illetve örökösire, öt gyermekére) vonatkozó intézkedéseket pedig vitatták a túlélő testvérek.²²

4. Az iskoláztatás is örökség

A fent részletezett háromféle végrendelkező attitűd egyikéhez sem sorolható egyértelműen az az örökhagyó pár, a zentai Patócs György és Varga Verona, akik voltaképpen társadalmi mobilitásra konvertálták a hagyatékukat. Vagyonuk felosztása három fiuk közt kissé a Csizmás kandúr történetére emlékeztet, azzal a különbséggel, hogy míg itt a legidősebb fiú, a 35 éves Kálmán a családi birtokba került, a még nem önállósodott második fiú, a 32 éves László a szárazmalmot kapta, a későn született, hadba vonult 23 esztendőes Félixnek – no nem macska, de a Csizmáséhoz hasonlóan „eszmei értékű” – tanítói diploma jutott, némi fivéri gondviseléssel megfejelve. „Patócs Félix fiunk örökrésze azért kevesebb, mert e fiunkat a tanítói pályára taníttattuk, és körülbelül 8000 koronát költöttünk reá, és ezt örökrészebe beszámítani rendeljük. Amennyiben Patócs Félix fiunk életünkben a tanítói oklevelet meg nem szerezné, tartoznak neki Patócs Kálmán és Patócs László fiaink mindaddig, míg kitanul, évenként 1200 koronát készpénzben fizetni, továbbá amennyiben Patócs Félix fiunk életünkben az egyéves önkéntességet le nem szolgálná, az egyéves önkéntessége évére tartoznak neki Patócs Kálmán és Patócs László fiaink 600 koronát készpénzben fizetni, mindez ideig azonban egyúttal élvezik a Patócs Félix fiunk örökrészt.”²³

Reméljük, összefoglalónkkal némi fényt derítettünk arra, hogyan és milyen célokra fordították a századelőn a bácskai Tisza mentiek azt a törvény adta lehetőséget, hogy egyéniségüknek, saját, megmásíthatatlanul személyes szándékaiknak a végrendelkezés útján érvényt szerezzenek, s ezzel – a törvényi kereteken belül – olykor meghaladják, átírják a kodifikált rendet.

²² A véletlen (avagy szerencse) folytán az ő hagyatéki eljárásának iratai is belekerültek a levéltárban kiválasztott időkorlátos mintába: ZTL F 020.37 1068/1917.

²³ ZTL F 020.39 1492/1917.

Források

Zentai Történelmi Levéltár: F 020. Királyi Járásbíróság (1851–1918), 32–39. doboz

Irodalom

- CSIFFÁRY Gabriella (2006): *Bevezető. Magyar végrendeletek gyűjteménye*. Vince, Budapest, 7–22.
- CSOÓR Gáspár (szerk.) (1910): *Bácska társadalmi élete: ezer arcképpel*. Herceg Szanatórium Egyesület, Budapest
- HOMOKI-NAGY Mária (2004): *Amiről egy végrendelet mesél. Különlenyomat a Molnár Imre Emlékkönyvből*. Acta Universitatis Segediensis, Szeged
- KELEMEN István (2008): *Általános rész. Sopron vármegyei jobbágyvégrendeletek a XVIII. század elejétől 1848-ig*. Megyei Múzeumok Igazgatósága, Győr, 13–72.
- Dr. KEPECS József (szerk.) (1998): *A Délvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941)*. KSH, Budapest
- MÁTAY Mónika (2004): *Historiográfiai viták a testamentumról = Korall 15–16.* 248–270.
- MEZEY Barna (szerk.) (2003): *Magyar jogtörténet* (2. jav. kiadás). Osiris, Budapest
- TÁRKÁNY SZÜCS Ernő (1981): *Magyar jogi népszokások*. Gondolat, Budapest

Médiumok, jelenlétek, televíziók

A televízió mint teátrális médiaparadoxon

(Színházi jelenlét, televíziós jelenlét) – A film nyelve még alig jut túl a megszületés gyötrelmein, mondja Eisenstein, és felbukkan a televízió: „már valóságosan itt áll előttünk az eleven élet a televízió-csodában, már kész fölrobbantani azt, amit a néma- és a hangosfilm tapasztalata egészében még el sem sajátított, meg sem emésztett” (Eisensteint idézi: CSALA 1982; 63).

Ez az eleven élet-csoda tehát már a kezdet kezdetén is színházi babérokra tör, éppen elevensége és újfajta életszerűsége, a fizikai jelenlét egy sajátos módzata által, amely a középkori, újrakonstruálódó európai színházi nyelv egyik alapegységéhez vezet vissza bennünket, jelesül a quemqueritis motívumához. Kit kerestek? Kérdezi az angyal. Majd válaszolja: nincsen itt.

A néző keres valakit, aki nincsen itt, ám jelenléte éppen a hagyományos (színházi) jelenlét hiányában érhető tetten. E hiány teatralitása éppen az el-nem-rejtettség felvállaltan primitív megmutatásában, a valóságshow műfaján belül tapasztalható meg leginkább.

E műfaj esetében a színészi jelenlét legmagasabb foka nem más, mint a korábban megszokott színészi jelenlét intenzitásának legalacsonyabb szintje, amelynek csak igen ritkán célja a megalkotottság. Az olyan színházi jelleggel bíró más televíziós műfajok esetében, mint a szappanopera, sőt még a reklám és a híradó esetében is: a jelenlét hagyományos színházi fogalmának nincs igazi tétje – a cél a naponta újrájátszott, önismétlő forgatókönyv eseményeinek továbbvitele a következő állomásig. Kockázatmentes és célirányos mondatok sora, amelyben a jelenlét még véletlenül sem kapcsolható össze az Eisenstein által említett „eleven élettel”.

A televízió olyan film, amely teátrális gesztusok által próbálja élővé dekonstruálni önnön teátrális és filmes, tehát megkonstruált jellegét. Brechti kikacsintások és távolságtartó gesztusok közepette és ezek ellenében működik, lényegesnek állít be minden, általa sugárzott momentu-

mot, monumentalitásra tör, a monumentalitás létrehozásának a folyamatát mindegyre eltávolítva önnön felszínéről.

A televízió folyamatosan döntéshelyzetbe kívánja hozni a nézőt, arra próbálja kényszeríteni, hogy azonnal, az adott századmásodpercnyi rendelkezésre álló idő alatt hozzon döntéseket.

Elhiszem vagy nem hiszem, jó vagy rossz, amit látok, ha rossz, akkor miként reagálok, ha jó, miként – és e döntésekhez előre gyártott válaszokat ad, az azonnali elfogadásra, elfogadtatásra törekszik, a pillanatnyi feszültség látszat-intenzitását mutatja fel, az új, deszakralizált rítus¹ folyamatában és műsorfolyamában, melynek okán a jelenléttől, az átéléstől, a tartamtól igyekszik minél inkább távol tartani önmagát.

A színházi döntés intenzív jellegének bemutatására jó példa Harag György, a huszadik századi erdélyi színház egyik legjelesebb alakjának önvallomása: „S akkor, egy éjszaka felvetődött bennem: döntennem kell az életmről! Vagy itt maradok ebben a nyugodt, kiegyensúlyozott polgári életben, vagy pedig művész leszek. Mit tegyek: maradjak meg valamiféle élő bálványnak? Vagy próbáljak meg túllépni önmagamon? A kockázat az volt, hogy elveszíthetek mindent, s az új út esetleg hibásnak bizonyul. Egyetlen éjszaka döntöttem: fejest ugrom a mélyvízbe!” (NÁNAY 1992; 23).

A művészi alkotás és megalkotottság fogalmihoz való viszony egyértelműen kirajzolódik a rendező mondataiból – számára a művészként, alkotóként való létezés az elsőrendű, és e viszony, ez alapállás következményeként hajlandó a kockázat vállalására, a kockázatban rejlő veszélyes lét-helyzet intenzív és személyes átélésére is.

A televízió, és ezért idéztem egy rendezőt fentebb, folyamatosan tagadja önnön megrendezettséget. Miközben folyamatosan törekszik arra, hogy az élet sűrűjében való jelenlétét sulykolja belénk, korántsem akar fejest ugrani a mélyvízbe. Elvárja és megvárja, hogy a valóság alkalmazkodjon hozzá, a valóság pedig tűri ezt. Tíz évvel ezelőtt volt alkalmam jelen lenni olyan tüntetésen, ami csak akkor kezdődött el, félórás késéssel, amikor már három tévés stáb is jelen volt a helyszínen.

(*A lehetséges létmód*) – A jelenlét és az átélés a színház két alapfogalma, melyek a hitelesség építményének alapkövei is egyben. „A hamis, rítuson kívül álló, voyeur várakozás esélyét az igazságosság Szellemé lehetetleníti, és belehelyez a történet közepébe” (VISKY 2002; 43). Nem úgy a televízióban.

¹ „Míg az értékek nyilvános konstrukcióját a tradicionális társadalmakban elsősorban a vallás, a felvilágosodás után pedig a tudomány, a filozófia és a művészetek látták el, addig korunkban ez a feladat a médiára és a populáris kultúrára hárul” (ISTVÁNNFFY 2005).

A televízió arról próbál meggyőzni, hogy nézőként mi is folyamatosan részei vagyunk a történetnek, az élő adásnak, amely tagadja megkonstruált, filmes jellegét. (Egyrészt: részei vagyunk, mert hatást gyakorolhatunk szavazatainkkal az eseményekre; másrészt: a híradós élő tudósítások is gyakorta megkonstruáltak: a parlament előtt fújó szél, a szemerkélő eső, a riporter beszédhangsúlya megteremti a dramatikus konvenciót és a drámaiságot, de *tulajdonképpen* és gyakorta, kevésbé jelentős parlamenti döntésekről szerzünk tudomást, dramatikus konvenciók közepette.)

A televízió nézőkhöz való viszonyulásának alapja, hogy mi is filmszereplők vagyunk (vagy lehetünk), akik gyakorlatilag nem igazán különböznek azoktól a színészektől, akik szerepüket játsszák, pontosabban: azoktól a szerepektől, amelyeket úgynevezett „színészek” formálnak meg a számunkra, mint *lehetséges létmódokat*, a televízió sugárzott médiumának keretei között.² (E színészek – valóságshow-k szereplői, riporterek – modellálják, hogy miként kell reagálni az eseményekre.) A lehetséges létmód televíziós változatának azonban van egy fontos jellemvonása: nem jut el a megvalósulásig, nem válik igazán élővé, nem létezik a szó szoros, hétköznapi, vagy akár színházi konvenciókon alapuló értelmében sem.

(*A kerettörténet és annak hiánya*) – „A szereplő nem választható el egy előttől és egy utántól, hanem ezeket az egyik állapotból a másikba vezető út során egyesíti. Ő maga válik másikká, amikor mesélni kezd anélkül, hogy valaha is fiktívvé válna” – állapítja meg Deleuze (DELEUZE 2008; 180). Csakhogy a televízió éppen ezt „az egyik állapotból a másikba vezető utat” felejtí el megmutatni – mégpedig szándékosan és szerkezeti sajátosságai okán.³

A televízió egy közvetített létmód sajátosságainak alapjaira épül. A közvetített létmód sajátossága pedig éppen az itt-és-most-ban való megnyilatkozás folyamatos szinten tartása, melynek következtében a szereplő nem sokban különbözik a Lumière fivérek mozdonyától, amely befut az állomásra, de nincs elő- és utótörténete sem. A televíziós szereplő ilyen mozdony. Megjelenik, de minden közvetítettség ellenére nem élő szereplő, mert egyrészt nincs igazi elő- és utótörténete, másrészt folyamatosan tagadja önnön szereplői és színészi voltát. Nincs szüksége átélésre, mert az átélés egy korábbi tapasztalatnak, egy előtörténeti ténynek az előhozatalát

² E kérdéskörrel foglalkoztam *Média, kommunikáció, televízió* című egyetemi kurzusomban is.

³ Ez még olyan műfajokra is érvényes, mint a háttérműsoroké, amely elvben az előtről és az utánról számolhatna be, de valójában igazi és központi tényezője nem az információértelmezés, keretbe helyezés, hanem a szereplők közötti összecsapás, agón.

jelenténé. Nincs ok-okozati összefüggés, nincs csak a mindenkori jelenben való élet, amelyről Bergson is ír, egy olyan élet, amelyben csak „a jelenvaló van”.⁴ Ha keretről (frame) beszélhetünk is, az szükségszerűen torzító, kihagyásos, nem valós.⁵ Elvileg „segít eligazodni egy kaotikus világban, és így segít értékrendet és identitást választani” (BAJOMI-LÁZÁR 2010; 173), de gyakorlatilag csak egy képértékű modellt sugároz, a szocreál festmények gesztusvilágát is idézve.

(Az eredeti és a hasonmás) – Mert nincs előélete⁶, a televíziós szereplő nem kíván hasonlítani, és nem kíván létrehozni egy viszonyítási rendszert sem, nem kíván „létrejönni”, mert a színésszel ellentétben tagadja önnön „létrejövő” voltát.⁷

Másrészt nem kívánja elfogadni a narrátori (a tudósítói) szerepkört sem. A televíziós hírműfajok szerepei számára nem az átél, a megélt valóság a fontos, hanem a fősodorban, főműsoridőben, fókuszban-lét (a szerepé, nem az azt megformáló „színészé”). A folyamatosan a világ közepén való elhelyezkedés hatalmi és narcisztikus ingere irányítja, az újfajta téboly, amelyről Kristeva értekezett már évtizedekkel korábban (KRISTEVA 1995; 51–60).

A cél, hogy a szereplő elsősorban önmagát mutassa meg (a televízió vágya, hogy a néző a sugárzott képanyagot tükrözze, és narciszi módon eggyé is váljon vele, önnön nézői mivolta feladásával és tükörképpé minősítésével).

A cél, hogy a televíziós szereplő az általa formált szerepet csak jelzés értékű díszletnek tekintse, amely körülveszi ugyan, de tetteit, gesztusrendszerét, mimikáját nem a szerep határozza meg elsősorban – közvetített civil viselkedésmódja által helyeződik el egy tipikus színházi konvencióban, amelynek alapja eredetileg az, hogy a néző elhiszi, akit lát: az valaki más.

A tévénezőt azonban nem a Valaki Más, nem a például Kenneth Branagh által életre keltett és megjelenített Hamlet érdekli. Hanem a Valaki Más maszkjában történetet mesélő Eredeti Személy.

⁴ „Összefoglalva, olyan elmére nézve, mely pusztán és egyszerűen követné a tapasztalás fonálát, nem volna lehetséges sem az üresség, sem a semmiség, még a viszonyos és részleges semmiség sem, nem volna lehetséges a tagadás. Ilyen elme tényeket látna tényekre, állapotokat állapotokra, dolgokat dolgokra következni. Minden pillanatban levő dolgokat, megjelenő állapotokat, keletkező tényeket jegyezne. A mindenkori jelenben élne, s ha ítélni tudna, sohasem állítana mást, mint azt, hogy a jelenvaló van” (BERGSON 1987; 267).

⁵ A framing elméletéről bővebben lásd BAJOMI-LÁZÁR 2008; 160–188.

⁶ Jelenléte a meghatározó, az éppen sugárzott volta. Nem az előtörténete a fontos, hanem korábbi felbukkanásainak ténye. Az ismétlődés.

⁷ A színész: „azáltal, hogy eltávolodik a világtól, létrejön”. Lásd: MÁNIUTIU 2006; 30.

Paradox módon azonban a tévénezők túlnyomó többségét nem az Eredeti Személy újra és újra megismétlődő feltűnése hozza igazán lázba, hanem maga az ismétlődés, az ismétlődésben rejlő narratív jelleg. Hiszen a televíziós elbeszélések „meghatározott számú alapvető struktúrára vezethetők vissza, vagyis olyan véges számú receptre, amelyek meghatározzák a történet hozzávalóinak összekeverési sorrendjét” (BUTLER 2014; 23–24).

(Tömegközönség, megalkotottság) – A közönségnek, amennyiben tömegközönség, nincs szüksége bonyolult történetre, összekuszálódó, majd újra egyértelművé váló folyamatokra, mert „a mindenkiben közös elemi hatások érvényesülnek elsősorban, a komplikált érzések és differenciált mozzanatok hatástalanok maradnak” (NÉMETH 1988; 171).

A tömegközönség a debord-i értelemben vett spektakulum közönsége tehát, a spektakulumé, amely, miként Guy Debord is megfogalmazza, „a létező rend önmagáról szóló, végeérhetetlen beszéde, öntömjenező monológja” (DEBORD 2011) a tömegközönség által követett „szereplő” pedig „mint sztár lép a színpadra; az egyén ellentéte, ellensége mind a saját, mind a többiek individualitásának” (DEBORD 2011).

Mert a tömegközönség színe előtt megjelenő „szereplő” az egyén ellentéte, nem is kívánja meghaladni saját individualitását, nem törekszik arra, hogy valami mást is megjelenítsen, az individualitás hiányának megjelenítését leszámítva. A tévé médiuma által sugárzott sztár ugyanis nem individuum, csupán bizonyos sajátos, korábban is felmutatott elemeknek új, de a korábbi változatot is idéző újragyártása, újrahasznosított műanyagként történő megjelenítése.

Nem kíván létező individuum lenni (a televízió médiumának sajátosságai legalábbis erre predesztinálják), csupán egy képernyőn felbukkanó kétdimenziós alakzat, amelynek legfőbb célja az ismétlődés, hogy minél gyakrabban jelenjen meg és minél könnyebben felismerhető módon, hiszen a tömegmédiumok legfőbb fogyasztói, a közép kulturális blokkjának tagjai csak a szélsőségektől mentes, tehát korábbi, hagyományos mintákat fogadnak el, és azokat a szereplőket, sztárokat részesítik előnyben, akik rendszeresen felbukkannak a képernyőn (KAPITÁNY–KAPITÁNY 2006; 27–45).

(Jelenlevőség, katarzishiany) – A sztárok (bemondók, műsorvezetők, és más „szereplők”) kétdimenziós jellege a láthatóság által valósul meg. Azonban a látható jelenlevőség korántsem tekinthető jelenlétnek, mert nincs szimbólumértéke, nem jelent mást is „mint magát a pusztá dol-

got” (HEIDEGGER 2006; 11), nem műalkotás, nem létrehozás, ráadásul folyamatosan tagadja önnön megalkotott voltát⁸, szerkezetének alapja a „mintha”, de általa nem folyamatot kíván létrehozni, csupán a mozzanatot megismétlődését.

A szemlélet közben nem történik meg a felismerés⁹, mint ahogy azt Arisztotelész elvárná, és a katarzisa sincs mód, hiszen a televíziós szereplő narrációjának nem célja a „szenvédélyektől való megszabadulás” (lásd ARISZTOTELÉSZ 1997; 15). Csak a történet közepe érdeklí, éppen ezért nem törekedhet a teljességre sem, hiszen, ugyancsak Arisztotelész szerint, teljes az, „aminek van kezdete, közepe és vége” (ARISZTOTELÉSZ 1997; 18).

A *Poétikában* fellelhető mondat: „Azoknak, akik a látványosság által nem a félelmetes, csak a csodaszzerű hatást váltják ki, semmi közük a tragédiához” (ARISZTOTELÉSZ 1997; 27) – a televízióra könnyedén alkalmazható.

A televíziós műfajok jelentős részében, ha beszélhetünk is individuumbént való megjelenésről, nem szólhatunk átélésről és jelenlétről. Bármennyire is hatást eredményező egyes hírcsatornák bemondóinak a beszédstílusa, megjelenése, gesztusrendszere, tehát színészi kvalitásainak a sora, nem beszélhetünk esetükben átlényegülésről, és éppen ezért jelenlétről sem.

A sztárbemondó nem más, mint bizonyos elváráshorizontok értékrendszerének az együtthatói által meghatározott és létrehozott kép, amellyel a néző szembesül. A nézővel szembeni színészi jelenlét csak akkor valósulhat meg, ha a néző „csak a lelki impulzusok látható folyamatával” (GROTOWSKY 2009; 11) találkozik, vagyis a jelenvalóként megélt narráció azonnali hatásával. A hírműsorok bemondóiban, a vetélkedők zsűritagjaiban nem jönnek létre folyamatszerű lelki impulzusok, hiszen minden gesztusuk, mozdulatuk arra irányul, hogy ők maguk is érzékelhessék a hatást, amelyet viselkedésük eredményez. Céljuk tehát a „szenvédélyek fenntartása” a hatás érdekében, míg a katarzisz helyére a váratlanul, csodás módon elének táruló új információ lép¹⁰, amely egy korábbi információ redundáns változata, egy olyan narráció keretében, amelyben „minden egyes epizód in medias res kezdődik” (BUTLER 2014; 41).

*

⁸ Lásd a show-műsorok közönségét, a közönség reakcióinak előre kidolgozott forgatókönyvét.

⁹ „Azért örvendenek a képek nézői, mert szemlélet közben megtörténik a felismerés” (ARISZTOTELÉSZ 1997; 11).

¹⁰ Ráadásul vannak nézők, akik „nyilvánvalóan jobban szeretik, ha valaki helyettük nevet, illetve érez félelmet és részvétet”. „Katarziszuk »lebonyolítását« inkább egy külső helyettesre bízzák, mintsem hogy saját bőrükön érezzék” (PFALLER 2010; 114).

A televízió, mint a „valóságot” bemutató intézmény, a silverstone-i médiapolisz még manapság is meghatározó részegysége, nem a forrásokra kíván figyelni, forrásait lehetőleg nem is nevezi meg, és korántsem a forrás elhallgatásának sajtóetikai alapjai okán, egyszerűen nem tartja fontosnak a forrásokra, vagyis a történet előttjére történő hivatkozást.

A színház a meg nem ismétlődő ismétlődése – mondja Derrida. A televízióra szegeződő tekintet azonban az ismétlődés ismétlődésével kénytelen szembesülni, amely nem utal a jelenlétre, és nem is kíván jelenlétben lenni, megelégszik önmaga kezdet és vég nélkül való bezárhatatlanságával, teljes könnyedséggel fogadva el, hogy a totális közvetítésben „a közvetítő mint közvetítő megszűnteti önmagát” (GADAMER 2003; 152), hiszen már az újrátjátszás jogával sem élhet (BAUDRILLARD 1996; 187), és meg kell elégednie az újra-lejátszás lehetőségével.

A televízió, akárcsak az új médiumok többsége, ha „valamire még utalhat önmagán kívül, vagy túl, az éppen a használó és működtető ember” (LOSONCZY 2005), azonban a működtető, a Szereplő úgy jelenik meg a használó, vagyis a néző előtt, hogy folyamatosan dekonstruálja önnön Szereplői jelenlétét – a már meglévő teátrális médiaparadoxonokat ezáltal is szaporítva, reprodukálva.

Irodalom

- ARISZTOTELÉSZ (1997): Poétika. In *Uő Poétika, Kategóriák, Hermeneutika*. Ford. SARKADY János. Kossuth, Budapest
- BAJOMI-LÁZÁR Péter (2008): *Média és társadalom*. Antenna Könyvek, Budapest
- BAJOMI-LÁZÁR Péter (2010): *Média és politika*. Antenna Könyvek, Budapest
- BAUDRILLARD, Jean (1996): A szimulákrum elsőbbsége. Ford. GÁNGÓ Gábor. In KISS Attila Attila–KOVÁCS Sándor S. K.–ODORICS Ferenc (szerk.): *Testes könyv I*. Szerk. Ictus-JATE, Irodalomelmélet csoport, Szeged
- BERGSON, Henri (1987): *Teremtő fejlődés*. Ford. DIENES Valéria. Akadémiai, Budapest
- BUTLER, Jeremy G. (2014): A televíziós történetek narratív szerkezete. Ford. KISANTAL Tamás. In KISANTAL Tamás, KISS Gábor Zoltán (szerk.): *Narratívák 12. Narratívó televízió*. Kijárat, Budapest, 23–24.
- CSALA Károly (1982): Mozi és televízió. Alekszandr Trosin könyve = *Filmvilág* 2. 63.
- DEBORD, Guy (2011): *A spektakulum társadalma*. Ford. ERHARDT Tibor. <http://www.c3.hu/~ligal/spekt%20tars%20liget%2011%20print.pdf>
- DELEUZE, Gilles (2008): *Az idő-kép. Film 2*. Ford. KOVÁCS András Bálint. Palatinus, Budapest

- DERRIDA, Jaques (1994): *A kegyetlenség színháza és a reprezentáció bezáródása*. Ford. FARKAS Anikó (et al.) <http://www.caesar.elte.hu/gondolat-jel/94/derrida.html>
- GADAMER, Hans-Georg (2003): *Igazság és módszer*. Ford. BONYHAI Gábor. Osiris, Budapest
- GROTOWSKY, Jerzy (2009): A szegény színház felé. In Uó: *Színház és rituálé*. Ford. PÁLYI András. Kalligram, Pozsony
- HEIDEGGER, Martin (2006): A műalkotás eredete. Ford. BACSÓ Béla. In Uó: *Rejtektutak*. Osiris, Budapest
- ISTVÁNFY András (2005): A terrorizmus mint rituális kommunikáció = *Beszélő online*. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-terrorizmus-mint-ritualis-kommunikacio>
- Életrajz-puzzle*. In NÁRAY István (1992) (szerk.): Harag György Színháza. Pesti Szalon, Budapest, 23.
- KAPITÁNY Ágnes–KAPITÁNY Gábor (2006): *A tömegkommunikáció szimbolikus üzenetei*. Sajtóház, Budapest
- KRISTEVA, Julia (1995): Nárcisz, az újfajta téboly = *Café Babel*, 5. évf., 18. szám, 51–60.
- LOSONCZY Péter (2005): A szent és a virtuális valóság? avagy: létrehozható-e a szent? = 2000. <http://ketezer.hu/2005/05/a-szent-es-a-virtualis-valosag-avagy-letrehozható-e-a-szent/>
- MĂNIUȚIU, Mihai (2006): *Aktus és utánpótlás*. Esszé a színész művészetéről. Ford. ZSIGMOND Andrea. Koinónia, Kolozsvár
- NÉMETH Antal (1988): A színjátszás esztétikájának vázlatja. In Uó: *Új színházat!* Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest
- PFALLER, Robert (2010): Az intimitástól az interpasszivitásig. A részvételi kultúra illúziói és menekülési útvonala. Ford. BÉRECS Zsuzsa = *Café Babel*, 62. szám, 114.
- VISKY András (2002): A színház mint „ősvigasztalás”. In Uó: *Írni és (nem) rendezni*. Koinónia, Kolozsvár

Remegés

Szenti Lilla tájábrázolásairól

A táj Szenti Lilla képzőművészetének egyik alapvető témája. Térbrázolásai mellőzik a perspektívát, főként absztraháló folyamatok szolgálatában állnak. Mélységek helyett sávok alakítják a kompozíciót. Tájai néhol a különböző anyagokkal való kísérletezés közegei, a tus vékony rétegeit a textil, az áttetsző műanyag, valamint a dekollázs agresszív felületei tagolják.

Azon fiatal alkotók szűk körébe tartozik, akik már jól felismerhető kézjeggyel rendelkeznek. Miniaturái kompozícióit erőteljes vonással osztja fel lenti és fönti szférákra. Ez a sajátos mozdulat számos kiskép után sem válik mechanikussá vagy görcsössé, mindig könnyed és spontán marad.

Világosra és sötétre redukált kompozíciói erőteljes asszociációs készséget igényelnek, intelligens, esztétikailag rendkívül érzékeny szemlélet követelnek. Radikálisan leegyszerűsített, képzőművészeti alapelemekből álló munkái teljes bizonytalanságban hagyják a tapasztalatlan szemlélet. Erősen absztraháló alkotói folyamatának alapvető törekvései közé tartozik, hogy a legkevesebb képzőművészeti elem segítségével hozzon létre magas művészeti kritériumoknak megfelelő alkotást. A tájsorozatokot részben az a teremtő kíváncsiság hívta életre, amely a festékanyag különböző alapokon való viselkedését szeretné tanulmányozni.

A kognitív metaforaelméletek szerint az emberi képzelet az elvont alkotóművészet produktumait a testi és környezeti metaforák köré építi. Így az alul elhelyezett nehéz és sötét rész a föld képzetét, a felső, világos és könnyű sáv pedig a levegő érzetét kelti bennünk.

Alapfeltételezéseink szerint tájakat látunk, mivel a művész is ezen fogalmak mentén határozza meg a munkáit, saját értelmezésünket pedig hajlamosak vagyunk a művész identitásához kötve kialakítani. Pedig semmi sem igazolja, hogy kizárólag szülőföldünk, a Vajdaság természeti képződményei ezek. Az élővilág kidolgozatlansága nem ad egyetlen viszonyítási pontot sem, amely geográfiai távlatokat szabna.

Mikro- és makrovilág egybecsengésének játéka, hogy dimbes-dombos helyszínek és madártávlatok kapcsolódnak bennük össze.

A tájak, ha az ember által felfedezett környezetként is kezeljük őket, idegenségérzetet keltenek bennünk, mivel nem az *ismert* működésfolyamatait tükrözik. A hólyagos dombok és a zöldet sugárzó földek a tudományos fantasztikum által újonnan felfedezett földöntúli, cseppfolyós halmazállapotú szférák is lehetnének.

Tájképei romantikaparódiák is. A regényes hegycsúcsok és sűrű fenyőerdők ellenében illanékony vagy sötét és lápos, meddő tereket alkot, amelyek pillanatnyi különbségekkel sűrűsödnek és cseppfolyóssá válnak. A romantikát nemcsak vizualitásában, hanem szellemiségében is csúfolja.

Tusképeit nem egymagukban, elszigetelve, hanem a sorozat többi darabjához viszonyítva, mozgóképszerűen kell szemlélni. A kompozíció szinte mindig ugyanolyan arányok mentén építkezik. Az ismétlődés törékeny harmóniáját zúzzák darabjaira az egymás közötti apró eltérések, oldások és sűrítések, a remegés és a robbanás képzete. Néhol egy elvékonyodó sárga vonal a fénysebesség irdatlan gyorsaságát viszi a rezgő tájakra. Feloldódik az általánosan elfogadott nézet, mely szerint a tájképek vizuálisan főként statikusak, a természet lassú változásának közegei lehetnek, ezzel szemben Szent Lilla munkái folyamatosan elszenvedik a mozgást és a sebességet.

A fellelhető perspektívák a filmművészet kezdetleges kameramozgásait alkalmazzák. A látkép süllyed és emelkedik, jobb és bal felé tolódik el, ezáltal a gyújtóponttól való hajszálnyi eltérések finom izgalma jön létre.

Sok szemlélő abba a hibába esik, hogy Szent Lilla munkáit Tarr Béla és Krasznahorkai László *Sátántangójának* lassú látképeivel veti össze. Az egyetlen aspektus, amely Szent Lilla munkáit a Tarr-filmek jeleneteihez hasonlítja, az a színek hiánya. A képeken kidolgozott vizuális világ néhol valóban sötét és nehéz, de távol áll tőlük a mozdulatlanság, mivel remegnek és magukba roskadnak, de ez a pillanat a szétvetülés előtti másodpercnyi stáció csupán. Miniaturái és nagyobb méretű képei sem tűrik meg magukban az organikus képződményeket – ellenben a filmmel. Az ember, mint a tájakat megalkotó *én*, egy másik alkotói fázisban érvényesül.

Sorozatai olyan nemzetközi és hazai képzőművészek poétikáit gyűjtik magukba, mint Mark Rothko, Szűts Miklós vagy Penovác Endre.

A tér élménye Szent Lilla készülő életművének jelentős témája. Fő érdeme, hogy a hatalmas hagyománnyal rendelkező, ám elévülő tájfestészetet műveli. Képei megfelelnek a magas művészi ízlésnek, főként egy szűk, hozzáértő réteghez szólnak. Meg kell becsülnünk tevékenységét, mivel állandó értékeket képvisel, és nem mulékony képzőművészeti divatirányzatoknak szeretne megfelelni.

Tájfestészet és textilművészet között

Szenti Lillával Lábadi Lénárd beszélget

– Édesanyád magyartanárno, a testvéred pedig a zeneakadémiára járt, tehát félig-meddig művészcsaládból származol. Irányadó volt-e az ő hivatásuk a számodra?

– A mi családjunkban mindenki tisztelettel fordul a művészetek felé, legyen az képzőművészet, irodalom vagy zene. Szüleim soha nem tiltottak se engem, se a testvéremet a művészi pályától. Az egész család mindig is támogató, és ezért nagyon hálás vagyok nekik. Anya mindig azt hangsúlyozta, mindegy, milyen szakmát választunk, az a legfontosabb, hogy felnőttként szeressük a munkánkat. Mi a bátyámmal ezt követtük, és mondhatom, hogy tényleg csak így lehet kerek a világ.

– Nem tiltottak el, sőt már az általános iskolában a topolyai Szivárvány szakkör képzőművészet iránt érdeklődő diákjai között voltál, az egyetemi éveid alatt pedig bizonyos ideig vezetted is ezt a szakkört.

– A Szivárvány szakkörbe ötödikes koromban kerültem. Németh Anna keramikus és pedagógus vezette és vezeti a mai napig. Az alapokat ő tanította meg nekem. Majd amikor kinőttem a szakkört, visszajártam segíteni, majd később csoportot is kaptam. Sajnos, amióta Újvidéken élek, nem tudom vezetni a csoportot.

– Igen, mert amióta befejezted az alapképzést és Újvidéken maradtál, elkezdted tanítani.

– 2015 óta dolgozom az újvidéki Svetozar Marković Gimnáziumban. Itt két órát tartok hetente, de 2016 szeptemberében felkerestek a Bogdan Šuput Képzőművészeti Középiskolából is. Az utóbbiban az egyik volt tanárnőmet kell helyettesítenem.

– Egy rövid ideig munkatársak voltunk, én helyettesíteni jártam a gimibe. Sajnos, mindig elkerültük egymást, de mindketten hasonló tapasztalatokat szereztünk. Emlékszem, a kezdetekben folyamatosan diáknak néztek minket.

– Igen, számos alkalommal ki akartak küldeni a tanáriból. Még mindig van olyan idősebb kolléga, aki meglepődik, és rákérdez, hogy én mit keresek a tanári asztalnál.

– *Ez a fiatal pedagógusok átka, külsőleg közelebb állnak a diákokhoz.*

– A Šuputban is számtalanszor előfordultak velem ehhez hasonló „bal-esetek”.

– *Komolyra fordítva a szót, milyen érzés egy képzőművészeti középiskolában tanítani? Mert ez nagyon kellemesen hangzik, hogy ott egyedül a képzőművészettel foglalkozhatsz, és elvileg érdekli is a diákokat az, amit az órákon hallanak.*

– Nagyon érdekes, mert én is ebbe a középiskolába jártam. Ahogy beléptem, kavargtak bennem a gondolatok és az érzelmek. A nosztalgia, az izgatottság meg minden ehhez hasonló múltidéző érzelem. Sokkal jobban élvezem, mert a gyerekek itt már nyugodtabbak, nem úgy, mint az általános iskolában. Ide alapvetően azért jönnek, mert a képzőművészet érdekli őket, és odafigyelnek az órán.

– *Így újra találkozhattál a középiskolai tanáraiddal, mert most ők a munkatársaid. Furcsa lehet...*

– Igen, a teljes tanári gárda ott van még. Hát, elég vicces. Sokat emlegetnek minket, mert 2007-ben mi voltunk az első magyar generáció a Bogdan Šuputban, és általában mindig az induló generációk a legerősebbek. Nagyon szerettek minket. Emlegetik is, hogy azóta se volt jobb osztály. Emlékszem, nagyon lelkesek és boldogok voltunk, mert megnyílt a magyar nyelvű szak. Valóban teljes erőbedobással dolgoztunk.

– *Milyen témákat dolgoztok fel a Šuputban? Melyik tantárgyakat vezeted?*

– Festészetet tanítok, falfestészetet és konzervációt. Az utóbbi a festékkeverés és a vászonalapozás gyakorlati és elméleti alapjait foglalja magában. Festészetórákon főleg csendélettel, portréval és emberi figurákkal foglalkozunk. A középiskolásoknak még nagyon sokat kell gyakorolniuk, ezért főként természet után festünk, az arányokra, a térábrázolásra, a reális színekre, az árnyékokra összpontosítva. Persze azért néha kapnak szabad témát is.

– *A murált a szabadban is gyakorolják? Az iskola biztosít ehhez környezetet, vagy papíron tanítod?*

– Az órákon nemcsak falfestészettel, hanem mozaikkal és vitrázzsal is foglalkozunk. Inkább az utóbbi kettőre fektetjük a hangsúlyt. Vázlatlással kezdődik, később pedig realizáljuk. Ezekre a technikákra az isko-

la biztosítja a megfelelő anyagokat és eszközöket, a mozaikhoz a különböző köveket, vitrázshoz a színes üvegeket. Ami a szerszámokat illeti, minden megtalálható a műhelyekben; kalapácsok, fogók a mozaikhoz, csiszolók, üvegvágók, védőszemüvegek a vitrázshoz.

– *A becsei általános iskolában hogyan dolgoztál a gyerekekkel?*

– Ott fél évig dolgoztam. 2016 februárjától októberig. Újvidékről utaztam. Igazán fárasztó volt a napi két óra oda és vissza.

– *Melyik korosztállyal könnyebb? Én például a középiskola alatti generációkat nem szívesen tanítanám, szeretem, ha irodalomtudományi elméleteket is be lehet vinni az órára.*

– Igen, egyértelműen. Az általános iskolában a tanár nemcsak előad, hanem nevel, fegyelmez. Egyáltalán nem volt könnyű, mert állandóan csúcsformában kell lenni. A tanár tulajdonképp a második szülő szerepét kapja, és ilyen fiatalon számomra ez a feladat elég nehéz volt. Viszont a végére mégiscsak sikerélményem volt, mert a gyerekek könyörögtek, hogy ne menjek el. Még a legismertebb közösségi oldalon is bejelöltek, és néhányan a mai napig is üzeneteket váltok. Néha meglep, amikor nekem írják le a titkaikat vagy a gondolataikat. Soha nem hittem volna, hogy ennyire megkedvelnek, és megbíznak bennem. Egyébként jelenleg el tudom képzelni magam a tanári pályán, most ezzel a pozícióval barátkozom. Természetesen a legtöbb képzőművész álma, hogy a képei által teremtsen egzisztenciát magának. A legszebb az lenne, ha úgy osztanám be az időmet, ahogyan az nekem megfelel.

– *Az általános iskolában könnyebben felnevelhetek rád, a nagyobb korkülönbség miatt. A középiskolai tanulóidnál hány évvel is vagy idősebb?*

– A középiskolában hét-nyolc év van köztem és a diákok között. Velük sokkal könnyebb, olyan mértékben nem is kell fegyelmezni, mint az elemistáknál. Aki szereti, az csinálja, aki pedig nem, az sem fog padokat borítani vagy üvöltözni, hanem egyszerűen leborul a padra. Én meg a teljesítménye alapján leosztályozom.

– *Most már nyugodtan felreteheted a nádpálcát. A tanítással párhuzamosan a tanulmányaidat is folytatod, képzéd magad. 2016-ban felvételiztél az Újvidéki Művészeti Akadémia mester fokozatára.*

– Igen. A fölvételre mappát kellett beadnunk, az ebben elhelyezett munkák típusát természetesen a szakirány határozza meg. Én rajzra jelentkeztem: tíz nagy munkát és tíz táblányi kisrajzot, vázlatot kellett beadni. Valamint egy rövid szöveg formájában azt is csatolni kellett a munkákhoz, hogy a mesterképzés alatt pontosan mivel is szeretnék foglalkoz-

ni, mit szeretnék továbbvinni az alapképzésen kialakított képi filozófiából. Három tanár előtt kellett „eladnunk” magunkat. Megleptem önmagam, mert néha elbizonytalanodom, ha több ember előtt kell beszélnem, de most éreztem, hogy nyert ügyem lesz. Ez a megérezés végül beigazolódtott, mert az én nevem volt a listán az első.

– *Az alapképzésen a grafikai eljárásokat sajátítottad el, a mesterképzésen pedig rajz szakon vagy. Nagy váltásnak számít ez az eddigiek szempontjából?*

– A grafika után a rajz nem számít túlságosan nagy váltásnak. Az el-
sőt is nagyon szerettem, de ott a professzorommal nem volt ideális a viszonyom. A grafika tényleg gyönyörű ág, csak igen nehéz megteremteni azt a környezetet, ahol az ember alkotni tud. Grafikai prést kell vásárolni, lemezeket, savat, festékeket, festékfelvivő hengert. Ezt az ember nem tudja a szobájában csinálni. A grafikának külön helyiség kell.

– *Mesélted, hogy ki kell találnod egy témát, ami köré majd a mesterkiállítás épül. Van már valamilyen terved?*

– Konkrét címet nem tudnék még mondani, de sejtem már, hogy mivel szeretnék foglalkozni. Nagyon szeretem néhány textilművész munkáit, valahogyan szeretném az én expresszív világomat összefonni ezekkel a szabályos és mechanikus elemekkel. Kísérleteztem a cérnával is. Papírt és vásznat varrtam. A tanítás mellett kevesebb szabadidőm van, mint régen, ezért nem születtek sorozatok, csak kísérleti munkák. A készülőben lévőkbe szeretnék varrási és szövési technikákat belefűzni. A nyáron kirándultunk Boszniába a barátommal, és Szarajevóban egy ottani képzőművész, Jagoda Buić retrospektív kiállítását tekintettük meg. Csodálatos volt, nagyon régen nyűgözött le ennyire egy kiállítás. Hol a csodálatommal, hol a könnyeimmel küszködtem. Akkor, mint a gyerekek, azt éreztem, hogy én is ezt szeretném művelni. A padlótól a plafonig érő szöttek váltották egymást. Nagyon jellegzetesen bánik az anyaggal. Ebben találtam meg a közöset a művész nő és közötttem. Én sem formában fejezem ki magam, hanem inkább felületekben. Érdekel, hogyan viszonyulnak egymáshoz a textúrák. Meddig tart a papír és a vászon tűrőképessége. A korábbi tájélmények is a felületjátékokból jöttek létre. Főleg a dekolázsok esetében, ott nagyon megkínóztam a papírfelületeket.

– *Nemrégén ezekből a képeidből nyílt kiállítás Kishegyesen Lélektáj címmel.*

– Igen, Pesti Emmával állítottunk ki közösen, ami érdekesen kezdődött, ugyanis nekünk, fiatal képzőművészeknek van egy interneten működő csoportunk. A LITERAtúra szervezői felvetették a lehetőséget, hogy kísérőprogramként állítsunk ki a munkáinkból. Írtam egy bejegyzést a

csoportba, hogy ha még valakinek lenne kedve, akkor csináljuk meg közösen, ugyanis csoportos tárlatban gondolkodtam. Néhány nap múlva felkeresett Emma, hogy mi lenne, ha. Szépen összeillettek a munkáink, ugyanis ő is gesztusfestéssel foglalkozik, főként táj jellegűek a képei. A kiállítást Terék Anna nyitotta meg *Lélektáj* címmel. A tárlatra a megnyitó tette fel a koronát, Anna gyönyörű és felemelő szöveget mondott. Egyébként több fiatal vajdasági képzőművész opusával is rokoníthatóak a munkáim. Sokunkat foglalkoztatnak jellegzetesen vidéki falvak és témák. Ide sorolnám Vass Szabolcs tojásszerűjét, vagy Klájó Adrián Nagyapáti Kukac Péter-áthallásait. Adrián például a tanyákat, kakasokat kollázsolja.

– *És hogy állsz a művésztelepekkel?*

– Tavaly is voltam, mint minden nyáron. Próbálok mindig más helyekre járni. A tavalyi első művésztelep a Dombos Festen került megrendezésre: Dombos Visual néven 2016-ban rendezték meg az irodalmi fesztivál mellett a képzőművészeti részt is. Nem tudtak túl sok embert fogadni az anyagiak miatt, öten voltunk. A lebonyolításra kapott összeget természetesen túlléptük, de gyönyörű helyen laktunk, és a társaság is fantasztikus volt.

– *Ez a művésztelep is egy bizonyos téma köré épült?*

– Konkrét téma nem volt, de arra jutottunk, hogy szemétből fogunk műalkotásokat létrehozni. Tehát a trash, az újrahasznosítás, valamint a giccs volt az általunk kijelölt téma. Szemétből persze volt rengeteg, azt használtuk fel, meg a festéküzletből vásárolt púrhabot. Emlékszem, te nyitottad meg a fesztivál utolsó napján a tárlatot, utána pedig egy hosszú zenei rész következett. Egyébként olyan alkotások születtek, mint például Bicskei Anikó szkarabeusz bogara, Vass Szabolcs Hórusz szeme. Adrián a giccs felé mozdult el, az ő munkáira rengeteg légy került, Varga Valentin pedig egy szobrot hozott össze. Én pedig régi használati tárgyakat frissítettem fel. Egy kézi mosó fülét festettem át pink színűre, vittem egy szövött vásznat, ami szintén érinti a nőiség témáját. Az anyaggal való játék mellett ez a másik dolog, ami nagyon csábít: nőiesség, feminizmus és hasonló dolgok. *A Másból lenni* című installációm volt az ott készült munkáim közül talán a leglátványosabb. Egy baldachin alatti rózsaszín műanyag székre ülhetek le a szemlélők, és egy kicsit elvonulhattak, máshol érezhették magukat. A Dombos Visual után jött a TAKT, ahová 2009, vagyis a középiskola harmadik osztálya óta járok. A KMV-n keresztül jutottam el oda, ugyanis aki helyezést ért el, annak ez volt a jutalma. Sokáig az volt az érdekessége, hogy az érett művésztől a kezdőig mindenki egy helyen tanyázott. Tavaly ezt a hagyományt megtörték, szétválasztot-

ták az idősebb alkotókat a fiataloktól. A legutóbbi téma a tabu köré épült, ami egyébként is egy izgalmas téma. Igazán ütős művek születtek. Én például egy női tisztasági betétet varrtam ki, egy Szűz Mária-ábrázolás került rá. Olyan témák is feldolgozásra kerültek, mint a kannibalizmus, az abortusz vagy a homoszexualitás. A Bácsalmási Nemzetközi Művésztelep az új ismeretségek miatt volt érdekes. Ott már varrtam a képeket, próbáltam az új sorozatomat kidolgozni.

– *A tacszóimádat folytatódik-e?*

– Persze, nem lehet őket nem szeretni. De nem tenyésztem őket, mint sokan hitték, csak hódolok nekik. A tacszórajongók azt mondják, hogy egy ház nem otthon tacszó nélkül, de szerintem eleve kutya nélkül sem az. Azt hiszem, nincs szebb pillanat annál, amikor hazaérkezel, és egy boldog kutya rohan eléd.

Like the Birds

El-Hassan Róza: *Like the Birds*.

Vajdasági Kortárs Művészetek Múzeuma, Újvidék

El-Hassan Róza – ezt fontos azonnal megemlíteni, noha már a neve is elárulja – több kultúra hatásait, találkozásait és elágazásait, metszéspontjait szívta magába: magyar–szír alkotó, aki Németországban nőtt fel. Nem mellékesen nő és anya. Épp ennek a többféle identitásnak a felvállalása és művészetében való bemutatása, szerteágazó érzékenysége teszi őt jelenleg az egyik legérdekesebb kelet-közép-európai művésszé.

Alkotói tevékenysége nyit a veszélyeztetett vagy marginalizált társadalmi csoportok felé, szenzibilitását is meghatározza a többféle gyökerű családi „hozomány”. Érdeklődése kiterjed például a menekültválságra (azon belül a menekültek sorsára), a túlnépesedésre vagy a legkülönbözőbb, jelenleg is aktuális globális társadalmi kihívásokra.

Első önálló újvidéki tárlata egy komplex, organikus felépítésű, a helyszínhez álmódott madárfészkek-rekonstrukcióval nyit, valamint annak felnagyított változatával (Branko Malešević realizálásában), melyben akár több ember is elférhetne, és így már akár potenciális közösségről is beszélhetünk. Az alkotás rengeteg asszociációt ébreszthet az emberben, akár csak az alkotó által bekeretezett, hozott vagy szintén in situ a falra festett-rajzolt skiccei, művei, valamint – mint már említettem – a két különböző dimenziójú madárfészkek esetében.

Az otthon, netán a lehetséges vagy vágyott, madaraktól ellesett otthon meglelése, sóvárgása lehet a kulcs a kiállítás egészéhez, valamint ezen otthon törekeny voltának hangsúlyozása, hisz sárból, nádból, egyéb organikus anyagokból készültek ezek az alkotások. Skiccei-rajzai pedig – ahogy értesültem – zömmel az emberi kapcsolatok hálózat- és struktúraszerű, szinte tapinthatóan konceptuális ízű ábrázolásai, bemutatásai, olykor részben Piet Mondrian, olykor minden bizonnyal mások stílusából kölcsönözve azok felépítését, esetleg egyes részleteit, elemeit.

El-Hassan Róza társadalmi elkötelezettsége nyilvánvaló lenne akkor is, ha semmit sem tudnánk róla: több, eléggé hermetikus értelmezési tartományban utazó, gyakran kevert technikájú festménye, rajza mellett ott található a *freedom* szócska, esetleg más, kevésbé nyíltan angazsált szavak (igen takarékosan) megfejlve néhány nádszállal, akár a fali rajzstruktúrába-hálózatba ágyazva, akár eléje, a falhoz támasztva.

A tárlaton a művész egyik videoart munkája is megtekinthető. A videoalkotást arab hangalámondással hallhatjuk (a kísérőszöveg természetesen angol nyelvű). Szintén szíriai, Berlinben élő művésznő a hang, ahogy a végső kivitelező is szíriai, Antwerpenben élő menekült művész. A kiállítás címe *A bőség (jólét?) állama*. A művésznő sárból, nádból és egyéb, a Tisza menti romák által készített téglá alapanyagból alkotta meg a végleges installációkomplexumot. A művészi szolidaritás és aktivizmus, valamint az ökodizájn itt is – szinte sikoltva – jelen van.

Ami nagyon mélyen megérintett, az egy falra vetített, ha nem tévedek, talán az említett antwerpeni kiállításra készített, részleges munkafolyamat előtanulmánya, illetve a végeredmény bizonyos elemeiről készült film volt. Igen, a paca, az lehet szándékolt is, a pacában benne van az egész Univerzum ígérete, és valami távoli, rejtélyes (misztikus?) köze lehet mind a kaligráfiához, mind az ornamentikához, ahogy szinte bármihez, amit a nyitott és figyelmes néző belevetít a tulajdon valóságtripeiből és magánmitológiájából. (Noha ezúttal is az emberi kapcsolatok alakulásáról, összekapcsolódásáról, módosulásáról éppúgy lehet szó.)

Gondolatfutamomat egy elég nehezen látható, de azért kivehető, az alkotónő által odaírt falfelirattal zárnam:

Freedom and Justice for All Delainess in Consistency in All Countries!
Így legyen!

És még megtoldanám egy, a címre – és a tárlaton szereplő alkotások címének zömére – rímelő, régi, agyonexploatált, de attól még mélységesen igaz és sóvárgott jelentésű magyar mondással:

Szabad, mint a madár.

Azt hiszem, e két mondatba sűrítve minden benne van, amit nemcsak El-Hassan Róza, hanem mindannyian kívánunk mind magunknak, mind az egész emberiségnek.

Élet, irodalom

Bekezdések Nadas Péter *Világló részletek* című memoárjának értelmezéséhez

Nadas-értésemnek előtörténete van. Az *Emlékiratok könyve* (1986) számomra olyan etalon, melyhez csak Danilo Kiš és Carl Gustav Jung 1987-ben megjelent önéletírásában találtam mérhetőt. Mindkettő nagyinterjú, amelyek magának a memoárirodalomnak a problémafelvetésével indulnak. Két kísérlet, melyek megértéséhez harminc év sem elég, bárhogy is torokolljanak a *Világló részletek*¹ páratlan teljesítményébe. Danilo Kiš így kezdi: „Minden életrajz, különösen, ha egy író önéletrajzáról van szó, ha nem részesül a megformálás kegyelmében, szükségszerűen redukcionizmushoz vezet: egy egyszeri és megismételhetetlen ember, egyszeri és megismételhetetlen élettörténete, egy egyszeri és megismételhetetlen időben, mindazok a jegyek tehát, melyek a különbségeket adják: ellenben ideális és érdekes lehetne egy olyan életrajz is, mely magában foglalná minden ember biográfiáját minden időben. Ilyen illúzió, különösen ha a gyermekkor éveiről van szó, a »költészet« formájával érhető el csupán.”² C. G. Jung pedig ezt mondja: „Magamat csakis a belső történések felől érthetem meg. Ők alkotják azt, ami sajátos az életemben, és róluk szól az ’önéletrajz’-om.”³ Gabi Gleichmann és Aniela Jaffé interjúalanyaikból szinte kiprovokálják a memoárról alkotott véleményüket, és úgy tűnik, jogosan tiltakoznak: ami az egyik számára a redukció, a másiknak a történések helye a problematikus. Félelmeiket életművük nem igazolta.

A második bekezdés Nadas Péter memoárja és a kritika kapcsolatát érinti. Ha tetszik, ha nem, műcentrikus irodalomfelfogásunk a *Világló*

¹ NÁDAS Péter (2017): *Világló részletek I–II*. Jelenkor, Pécs

² *Élet, irodalom*. Gabi Glajzman I. Gleichmann beszélgetése Danilo Kišsel. Ford. PISZÁR Ágnes. In SZAJBÉLY Mihály (szerk.) (1995): *Rózsaszín flastrom – Beszélgetés vajdasági magyar írókkal*. JATE Szlovén Filológiai Tanszék, Szeged, 217.

³ JUNG, C. G. (1987): *Emlékek, álmok, gondolatok*. Feljegyezte Aniela Jaffé. Európa, Budapest, 17.

részletekkel egy olyan újonnan előállt helyzettel nézhet szembe, amely egy csapásra megváltoztatja az opus és az életrajz viszonyát. A kortárs irodalomban népszerűvé vált műfaj kérdések sorát veti fel, melynek középpontjában az élet és az irodalom újonnan előállt helyzete áll. Konkrétan: lehet-e a *Világló részletek* után Nádas életművét az önéletrajz mellőzésével vizsgálni? Eme irodalomtörténeti kérdéshez mindazok a nagyinterjúk is bekapcsolódnak, amelyeket a szerző az elmúlt egy-két évben adott. Közismert Danilo Kiš fenntartása azzal az irodalomkritikával szemben, amely Echo módjára visszhangozza az író saját művéről alkotott véleményét. Mindezek után az az önvallomás felfogható-e a kritika kiindulópontjaként? Nem győzünk író-olvasó találkozókra járni, hogy megtudjunk valamit az élet és az irodalom eme bonyolult szövevényéről.

A *Világló részletek* a történezszek, eszmetörténezszek, etnográfusok számára is forrásműként olvasható. A szerző alapos kutatásokat végzett a magyar és az emancipálódó zsidó polgárság rövid történetében. Könyvtárakat, levéltárakat látogatott, családi dokumentumokból és memoárokból, szóbeli visszaemlékezésekből jegyzetelt, a művet két történész is lektorálta. Adatokat kapunk Budapest csaknem hetven évéről, a 19. század második felétől az 1956-os forradalomig. Nádas tizenhét évesen otthagya családját, 1968-ban pedig végleg távozott a fővárosból, és vidékre költözött. Ha irodalmi műként értelmezzük az elbeszélő fentebb jelzett éveit, akkor mindenképpen világképi vizsgálatot kell végeznünk. A fő kérdés az lesz, miképp feneklett meg az a bizonyos hetvenéves szolgálatot teljesített izlandi acélhajó a borítón, miként feneklett meg a (baloldali) liberális eszme hetvenéves története Magyarországon.

A memoár az emlékezés műformája, általában kronologikus, elbeszélése egyvonalú. Az emlékező Nádas Péter memoárjában nemcsak emlékezése egyéni módját, de emlékező énjének egyedi voltát is hangsúlyozza, amely, Danilo Kiš utópiájával szemben, inkább a gyermek Jung tudatában feltörő kollektív tudatalatti első jeleivel korreál. Az emlékezés módja – ami az egészen korai gyermekkorára érvényes – aztán már Kišé. A gyermekkor első emlékeiről Gabi Gleichmann kérdéseire Danilo Kiš érzékszervi benyomásokról beszél: szagokról, ízekről, színekről. A sorjázó benyomásoknak, melyeket Gleichmann idillikusnak, békeidőbelieknek tart, a hirtelen támadt lövöldözés vet véget. Az 1942-es újvidéki razzia januárja ez, a hideg napok kezdete: „Egyszerre sötétség lesz és félhomály, mintha egész tekercs film égett volna ki egy hirtelen kivilágosított sötétkamrában” (217). Nádas első emlékképei, benyomásai az ostrom idejéből valók, a szagok, ízek, színek aztán végigkísérik egész korai gyermekkorát, melynek elbeszélését mégsem az ostrommal kezdi. Ami C. G. Jung önvallomásait il-

leti, azok a részek érdekesek számunkra, melyekben Nádashoz hasonlóan gyermekéveire emlékezik. A szülői ház protestáns atmoszférájára, az anya meghatározó alakjára, magányos játékaira, olvasmányaira, melyek majd a kiteljesült életmű felől visszatekintve kapják meg jelentőségüket. Felnőttkorát – mint mondja – többnyire íróasztala mellett töltötte, élete eseményei gondolataiban keresendők. És ez az a sajátságos, a mindent megkülönböztető jungi iskola.

Nádas Péter két vastos könyve egyetlen hatalmas lélegzetvételben meséli el gyermekkorának történetét, ami csak a mi olvasói tudatunkban csapódik le lineárisan, az elbeszélő emlékezete egészen más törvényeknek engedelmeskedik. Nádas a memoárban az emlékezés működésének formáját írja meg, amely freudi, jungi természetű. A szerző nem titkolja, hogy Mészöly Miklós és Polcz Alaine ösztönzésére, élete nehéz szakaszaiban önanalízisnek vetette alá magát. Tapasztalata a megformálás kegyelme, amely fontosságára Danilo Kiš is felhívja a figyelmet. Az Emléklapok egy elbeszélő életéről alcím is arra utal, hogy bizony nem csupán egyszerű memoárról van itt szó, hanem egy jól megformált irodalmi önéletrajzról, amelynek középpontjában az elbeszélő énje áll. A fejlődésregényeken túlmutatva azonban egy olyan egyedi, megismételhetetlen élet szereplőjéről van szó, amely további szempontokat ad egy világgépi analízis stílusjegyeinek vizsgálatához.

Az emlékezésre aztán ráakodik a családtörténet után való nyomozás, a klasszikus liberális Mezei Mór és Mezei Ernő és a baloldali liberális Nádas Lászlónak, a szerző apjának a története, majd jönnek a többiek, Nádas Magda az ellenállásból, és férje Aranyosi Pál etc., miközben kirajzolódik az élet és az irodalom bonyolult hálózata. Igen, a fikciónak is fontos szerep jut a könyvben, a megformáltság mellett a képzeletnek is irodalomteremtő ereje van. A családtörténet kitér a korszakra, az emlékezés és a képzelet viszonyának kereteit a történelmi regénytől kezdve a családtörténeten át a már említett fejlődésregényig. Nádas Péter a családfa megrajzolásában is önmagát keresi, abban a történelemben, amelyben a liberális zsidó polgárság a tisztaeszlári vérvádtól egészen a nyilasterrorig szenved, kialakítva a baloldali eszmén nyugvó ellenállás, majd a megfeneklett kommunizmus történetét. A plebejus ágat az anya és az anyai nagyszüleinek története képezi, amely mintegy ellenpontozza az alapos pontossággal leírt nagypolgári életvitelt. Fontos itt a kommunista anya és a baloldali Nádas Magda kapcsolata, amelyben kibontakozik a társadalmi egyenlőségbe vetett hitük megvalósulásának alulról és felülről jövő törekvése, amely majd elvezet a kommunista utópiáig és ennek csődjéig. Jóval az események után, az ágyban fekvő nagybeteg Nádas Magdát faggató elbeszélőnek az utolsó pillá-

natig sem sikerült meggyőznie a csődöt mondott rendszer hibáiról. Ahogyan az emlékképek – vagy ahogyan Nadas Péter mondja –, az emléklapok sorakoznak, úgy bontakozik ki a szerző világképe a baloldali liberális polgárság egyenlőségen alapuló eszméjéről, nincs más választása. Stílusa modern, pontosabban a modernitáson belül végzi el azokat a műveleteket, amelyekkel a polgárság európai hagyományán túllép. Mint ahogyan többször hangsúlyozza, Nadas Péter élete kétharmadát vidéken töltötte, egyféle distanciát szerezve ezáltal Budapest-élményéhez, amely a könyvben az ostrommal kezdődik és 1956-tal zárul, de élete végéig végigkíséri. Gondoljunk itt két nagyregényére vagy a polgáriság mibenlétét megíró könyvecskéjére, az *Élet sójára* (2016).

Hogy a *Világló részletek* a vasárnapi ebédrel kezdődik, az az emlékezés folyamatának alakulására enged következtetni. A prousti hasonlat itt túl erős redukcióhoz vezetne és a (memoár)formát sem magyarázná meg teljességében. Nassbaum Cecília konyhája olyan élettelevény, amely inkább Mészöly Miklós *Családáradására* (1995) hasonlít. Így ír Nadas Péter már a nyolcadik emléklapon: „Ma, amikor a jelenet részleteihez reggelente óvatosan visszatérek, újrajátszom, ízelgetem és értelmezem, s ettől újabb és újabb részletek nyílnak ki egymásból és más távoli részletekhez kapcsolódnak...” (I, 8).⁴ Majd megmaradva első benyomásánál, a következő jungi mondatokat fogalmazza meg: „Sokáig, még jó sokáig nem tudom, hogy az egyéni élmények és benyomások közösen megformázott nyelvi foglalatok nélkül valójában nincs az elmében fogalomtár, azaz nincs értelem. De ettől függetlenül van képi emlékezés. Azt pedig még ennél is később fogtam fel értelemmel, hogy az én értelmem nem csupán az én értelmem, hanem minden ízében olyan közös értelem, amiben a saját értelmemnek, azaz a saját tudatom munkájának igen kicsi részesedése van” (I, 38). És itt kanyarodunk vissza Danilo Kiš utópiájához, ami egybefoglalná minden ember biográfiáját minden időben, ami azonban csak az igazán korai gyermekkorban lehetséges. A már kialakult elbeszélő én tiltakozik minden egységesítéstől, mert csak egyedi voltában, sajátágos jegyekkel írható meg egy egyszeri ember egyszeri élettörténete. Gondoljunk csak a második kötet azon részére, amelyben iskoláskori viszontagságait éli át az elbeszélő, amikor is többes számban lezsidózzák: „Ha nekem mondták ezt a minket, akkor később mindig rigorózan visszakérdeztem, felnőttként is visszakérdeztem, hogy ki minket, milyen minket. Én itt egyedül vagyok” (II, 483). Az emléklapokon aztán a családfe felvázolásán keresztül „átvérzik a történelem”: a zsidó nagypolgárság emancipációja, a baloldali liberális eszme

kialakulása, az ellenállás és az emigráció, a nyilasterror és a holokauszt, majd a kommunista utópia szégyenteljes időszaka az 1956-os forradalommal bezárólag. Az író többször is hangsúlyozza, hogy mindent meg szeretett volna írni, amit a modern irodalom elhallgatott, amiről még Thomas Mann sem írt. Nádas a személyes megéltség hitelével bír, amit a modern elbeszélői gyakorlatban egyszerűen redukáltak. Nádas Péter hatalmas erőfeszítéssel, az élete kockáztatásával a modernitáson belül végezte el kiigazító műveleteit, és ez az élet és az irodalom kapcsolatának legújabb formáját eredményezte.

Megrekedt pillanatok

Lovas Ildikó: *Rózsaketrec*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2016

Lovas Ildikó már előző regényében is – *Cenzúra alatti* – az életet meghatározó pillanatok után kutat, törekszik az emlékek átörökítésére, önmagunk megismerésére a múlt megértésének tükrén keresztül. A feladat ezúttal is hasonló, de már más köntösbe bújtatva. Az esszéisztikus tárcanovellákat tartalmazó könyv részei külön-külön is megállnák a helyüket, mégis egymás után olvasva a fejezeteket egyfajta családregényként alkotnak teljes egészet.

Új könyve, a címében is provokatív *Rózsaketrec* egyszerre idéz bezártságot, behatároltságot, csapdát, félelmet, állatiasságot, de egyben a biztonságos életet (aranykalitka), a társadalmi nemi szerepeket és azok egymásnak feszülését, hiszen a rózsza női, míg a ketrec férfi attribútumként is értelmezhető. Ezért nem meglepő, hogy a szokványostól eltérő önéletrajzinak tekinthető elbeszélések történetei a valóság és a képzelet, egy filozofikus belső monológ és egy párbeszéd határán mozognak. S bár maga a történet kulcsfontosságú Lovas prózájában, sokszor épp a cselekvés marad el, helyébe állapotok, érzések és gazdag történetmesélés lép, intellektuális diskurzust folytatva olvasójával az életről, a családról, az emberi kapcsolatokról, megfigyel, rögzít, kikövetkeztet, mindennemű ítélkezés nélkül.

A könyv első benyomásra sem tűnik átlagos olvasmánynak, már a borító is előrevetíti szöveg és kép alapvető szimbiózisát, amely képi világ az író perspektíváját erősíti. Blaskó Árpád tervezőgrafikus kifinomult fedőlaptervén egy kis piros pelerines kislány szerepel, aki már felkészült a világra, nem torpan meg, nem fél, hiszen – bár még nem tudja, de – ő is tűzér.

Korábbi műveihez hasonlóan a történelem ismét hangsúlyos szerepet kap, amelyet nem csupán tényként rögzít, hanem próbálja megért(et)eni „az élet összegubancolódott szálainak végzetessé fokozódó helyzeteit” (53). A történelmet nem a történelemkönyvekből érthetjük meg igazán,

hanem az egyéni sorsok alakulásaiból, erre ad példát a *Korcsolyázás* című novella is, amelyből kiderül, hogy a narrátor akkor tizenhét éves nagymamája épp aznap nyerte meg a fodrászversenyt, amikor a náci Németország csapatai megszállták Magyarországot. Nem kis dolognak számított a díj a családban, „de vannak pillanatok, amikor az ilyesmi nem számít” (100).

Lovas Ildikót gyakran sorolják a határon túli női irodalom szerzőinek körébe, bár ő mindkét jelzőtől tartózkodik – az egyetemes magyar irodalom híve –, viszont tagadhatatlan jelen műve esetében is a feminin vonal, mivel női sorsokat, asszonyi életutakat jelenít meg, de nem direkt módon, csak ahogy az élet diktálja. Gondolok itt például az anyja keresztanyjának történetére, aki nem volt tisztában szépségével, s akire saját anyja erőltette az abortuszt, rettegve a szegénységtől. Nőtípusok egész sora vonul fel, néhány szinte csak pár sor erejéig, ráadásul nemcsak a jelen tengerlyén, de a múlt társadalmi konstrukcióiban is. Nem csupán harcos feministákat jelenít meg, hanem ízig-vérig családanyákat, akad olyan: aki körül hat gyereke szaladgál; aki pöttyös bögrét vesz a lányának húsvétkor; aki dohányt csempészik; aki félti a fiát a nagycsaládból származó fodrászlánytól; aki miatt magyar maradt a család; aki féltve őrzi lánya okleveleit; aki két nevet is adott lányának, mert hitt a név sorsdöntő szerepében; aki elveszett, mióta lánya kollégista lett; aki úgy hitte, ügyetlenül vajúdik; akitől azt kérdi a lánya, szép-e lánynak lenni, s azt válaszolja: „Anyának lenni szép” (200). Kétségtelen, hogy a novellákat a nők uralják, ahogyan a *Nád-főtel* szövege is fogalmaz: „A halált a nők uralják, befogadják, akár az életet” (66). Nők, akik bár uralják az életet és a halált, mégis kiszolgáltatottak. A regény szinte sorról sorra átveszi a feminizmus legfőbb témáit, így a női elnyomás lehetőségeit is. Nem riad vissza az olyan egyértelmű kijelentésektől sem, amelyek a hibás társadalmi berendezkedést a férfival azonosítják, vagyis hogy a férfi hozta azt létre. „A nőt nem szabad pórázon tartani, mert szaladgál jobbra-balra. Ketrebben kell tartani” (163, 250) – olvashatjuk két novellában is ezt az erős kijelentést, ami a könyv címére is utal. A narrátor barátnője, Mónika Beáta fülét üti meg egy véletlenül kihallgatott beszélgetésben az idézett állítás, aminek hallatán megijed és elbújik – hiszen ő is nő – egy egykor kedvenc vendéglőjének a rózsaketrecébe. Tehát sorsszerűen épp oda keveredik, ami elől menekül, majd miután a „veszély” elmúlik és hazaindul, rájön, hogy akár meg is jelölhette volna a terepét, szimbolikusan utalva az állatiasságra.

Mondhatni a női identitás kérdéseit feszegeti, hiszen speciálisan női tapasztalatokról, berögződött kulturális kódokról és társadalmi nemekről ír Lovas Ildikó, de, ahogyan már említettem, nem tudatosan teszi mind-

ezt, csupán „nő, sok nő”, aki „kivont karddal járkál bensőjében, cafatos lélekkel, széttrancsírozott állatként nyüszítenek benne a napok hordalékai” (174). Az író pedig nemcsak ír, hanem voltaképpen bizonyít is, és nem is akárhogyan teszi ezt – fotográfiákkal. Így a szövegek két médiumot kapcsolnak össze – az író/ő/a narrátor nem csupán elmeséli a családi történeteket, hanem a fotók által a nagymama horgolt csipkefüggönye mögé is betekintést ad olvasóinak. Ezek a képek tulajdonképpen olyan bizonyítékok lehetnek, amelyek azért fontosak, mert a nyelv már bizonyos mértékben veszített hitelességéből. Ahogyan a *Karének* című novellában írja: „A bizonyíték pedig a legkomolyabb dolgok közé tartozik” (47). Míg régen a nyomozók – Poirot-k és Maigret-k – a lélektanra hagyatkoztak, addig ma már a helyébe a bizonyíték lépett, „*semmi lelkiismeret*”. Lovasnál tehát kép és szöveg egymást kiegészítő kettőséről van szó: „Fekete és fehér fényképek. Vágy és röpke bizonyosság, hogy a világ megbonthatatlan, tökéletes egység, fehérben és feketében. Zárt egysége a lezártnak és a megnyílnak” (175).

A fotó és irodalom kapcsolatának erőssége vitathatatlan, amely ez esetben nem csupán illusztráció, hanem a szöveg megértését is segíti, megváltoztatva az olvasó szöveghez való viszonyát. A képek segítségével az író nő vizuálisan is vezeti az olvasót, az egyes fejezetek egy-egy régi fekete-fehér fotó köré épülnek, ám sok esetben a kép csupán mankóként szolgál. „A fényképek, akár a tükör, visszaverik a napfényt. [...] Csak a fényképeken látható tekintet a biztos, a megrekedt pillanat” (16). Nem is vitatható az emlékek megőrzésének és átörökítésének fontossága, s amíg a képek a pillanatot tükrözik, addig az író történetekkel is megtölti azokat, amelyek elsőre jelentéktelennek is tűnhetnek, de mély tartalmakat hordoznak. Lovas Ildikó pedig úgy ír, hogy képes színeket varázsolni a régi családi fotókra, azt az illúziót adva olvasóinak, hogy színes képek szerepelnek a könyvben: hiába keressük a piros pöttyös bögrét vagy a kék pöttyös ruhát ábrázoló színes képet, csak a fekete-fehéret találjuk.

Ahogy korábban említettem, Lovas műveiből a történelem kihagyhatatlan elem, de ugyanez a helyzet a populáris kultúra jelenlétével is, ami korántsem öncélú, csupán a megértést szolgálja. Ez okból kifolyólag a *Házibuli* című novellában Buddy Holly, Ritchie Valens és Big Bopper 59-es repülőgép-szerencsétlenségétől eljuthatunk egy kis szabadkai lakásba, ahol a narrátor szülei táncolnak egy házibuliban, abba az időbe, amikor „a világnak még emberszaga van” (225). Az elbeszélésben végig dalcímek és előadók vannak megnevezve, ezért szinte lehetetlen azok meghallgatása nélkül olvasni tovább, így hat különböző érzékszerveinkre – megteremtve szöveg, kép és zene egységét.

A novellák hangulatát a képek és zenék mellett tovább fokozza a város is, az író régi szabadkai épületekbe invitálja olvasóit, ahol folyamatos Kosztolányi és Csáth lappangó jelenléte. Elvászthatatlan mindentől a nemzet, a közösség, a kisebbségi lét: a többségi nyelv és kultúra, az anyanyelvbe belopakodó szlávizmus folytonos harcot és identitásbeli kérdéseket indukál. Véget nem érő a hadakozása a nyelvvel egy határon túli magyar számára: csak egy vajdasági magyar érti, milyen a Zaponetti kávé, vagy miért a dohányáruért nyúl az eladó, ha elemet kér az üzletben. A jugoszláviai időket idézik a tiltott vallásgyakorlásra tett utalások is: „A tanárok soha nem kérdezték meg, hogy telt a karácsony” (44). Az eltitkolt vallási ünnepek és hittanórák nem tűnnek el nyomtalanul, erre reflektál a *Hiszek* című novella, ahol a narrátor nagymamája könyvei közt keresgélve többek között régi hittanos *HISZEK Ima- és énekfüzetére* talál: „valóban büszkeség volt és jó érzés hittanosnak lenni” (239). Lehet, hogy elsőre nem mindenki számára egyértelmű, de a hittanóra is a magyarság megőrzésének fontos momentuma volt, főleg egy, az anyaországtól elszakadt, kommunista uralom alá került magyar közösség számára.

Lovas Ildikó esszéisztikus tárcanovellái azt sugallják, hogy a feladta nem más, mint a történetek továbbadása, hiszen kötelességének tart elmondani bizonyos elmondatlan történeteket, emlékezni mások helyett: „Beszorultam anyám és nagyanyám közé, két teljes asszonyi életet cipelnék a hátamon, ha nem szorultam volna be. Így csak toporgok köztük, és megfájdul a fejem az emlékeiktől, amiket ők már nem is tartanak számon” (52). A könyv tanulmányértékű utószavában Arany Zsuzsanna megállapítja: Lovas Ildikó számára fontos „az ősöktől kapott örökség, [...] s egyúttal segít felülemelkedni fogyasztói falanszter-jelenünkön” (396), ezért helyezi folyton párhuzamba a múltat és a jelent, s amíg a múlt még „éltszagú” volt, a jelen már steril.

„Kotorászni a múlt redőiben, akárha vénséges vénasszonyok szobájában heverő pongyola zsebeiben, miközben a macska, a pisi és a kámforos cukorka illata keveredik egymással” (62) – a megrekedt pillanatok felkutatása, az emlékezés és a múlt megértése tehát nem mindig egyszerű feladat, de lássuk be, szükségszerű, amit az író olvasmányos szövegekként ad a kezünkbe.

A bölcsőtől a sírig a bánáti végeken

Fehér Viktor: *Szokáskutatás Vërbicán. Az egyházaskérierk születési, házasságkötési és temetkezési szokásai.* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2016

A magyar néprajzi kutatásokra különösen érvényes az a megállapítás, miszerint az általuk felhalmozott ismeretanyag a településeket tekintve nem egyenletesen oszlik el a magyar nyelvterületen. Kevés szerencsés és sokkal több elhanyagoltabb lokalitásról számolhatunk be. Az előbbi csoport esetében nagyobb tudással rendelkezünk a tudománytörténetből olyan jól ismerhető falvakról, mint például a Heves megyei Átány, a baranyai Kemse vagy a székelyföldi Csíkszentdomokos. Vajdaságban egyebek mellett ilyen falunak számíthat a bánáti Egyházaskér, vagy hogy a helyiek által dominánsan használt településnevet használjuk, Vërbica. A szakirodalom felsorolásától most tekintsünk el, az ugyanis lényegében megtalálható Fehér Viktor – aki nem melleleg a falu szülötte – könyvének bevezető fejezetében (11–12). Pályakezdő, vagyis minden bizonnyal egy jövendőbeli kutatói pályát megnyitó könyvvel van dolgunk, amely (és erről még bővebben lesz szó) a faluról és a vajdasági magyar népéletről felhalmozott ismeretanyaghoz illeszkedik.

A kötet témája a szokások és hiedelmek témakörét öleli fel, ezen belül is azt, hogy „hogyan születik, hogyan házasodik s hogyan hal meg az ember Egyházaskéren” (12). A tartalom tehát nem kevesebbet boncolgat, mint hogy mit jelent kultúrával rendelkező és társadalomban élő emberként szembenézni a mindennapokkal és az élet nagy sorsfordulóival: a születéssel, a házasságkötéssel és az elhalálozással. Ha úgy tetszik, „örököző” témakörrel beszélünk, amely mindenkor és mindenhol számot tarthat a kutatók figyelmére, ráadásul – dacára a tetemes mértékű vërbicai szakirodalomnak – ezekről sekélyes a néprajztudomány tudása a kis bánáti falu esetében. Ennyiben tehát hiánypótló is Fehér vállalkozása, valamint beszédesen mutatja, hogy etnográfiai vizsgálattal csak nagyon nehezen lehet kimeríteni egy-egy helyszínt.

Kiegyensúlyozott, arányos és láthatóan hosszú gyűjtőmunka eredménye a könyv néprajzi anyaga, amelyet akár lexikonszerűen, kézikönyvként is használhatunk. Ha egy-egy szokásra, hiedelemre vagy akár tisztségre vagyunk kíváncsiak a tartalomjegyzék alapján, az ideáltipikus időrendbe szerkesztett anyagban könnyedén megtalálhatjuk, hogy például melyek voltak a terhesség alatti tilalmak (23–25), hogyan álltak össze a lakodalmi előkészületek (102–105), vagy éppen milyen hiedelmek övezték a hazajáró lelkek képzetét (196–198). A főszöveg a nagy életfordulók mentén tartalmilag három arányos részre különül el, amelyeken belül az egyes alfejezetekhez kapcsolódva számos helyen – de sajnos nem mindenhol, vélhetően kellő mennyiségű adat híján – bevezető, illetve magyarázó szöveg áll az adatközlők elmondásai mellett. Ez utóbbi jelenti Fehér Viktor anyagkezelésének egyik legnagyobb előnyét és hasznát, ugyanis a helyi nyelvhasználat hű dokumentálását és bemutatását nem bonyolítja túl a szakmai részletek jelölésével úgy, hogy egyúttal az élőbeszéd sajátosságait, az írott nyelvtől eltérő szerkezetét is messzemenően tiszteletben tartja. Az egyházaskéri, illetve a vajdasági magyar dialektus így a nagyközönség és az utókor számára egy újabb műben került megörökítésre, élvezettel lehet elmerülni a magyar nyelv helyi specifikumainak „ízvilágában”. Ennek az egyik legszebb példája – még ha csak pusztán anyagközlésről van is szó – egy teljes lakodalom leírása (127–133). Ide tartozik az a gesztusértékű és a helyi adottságokból kiinduló szerzői döntés is, hogy a kötet főcímében a település szláv gyökerű, de magyar kiejtéssel bíró névváltozata (Věrbica) szerepel, amellyel hitet tesz a helyi névhasználat jelentősége és jogossága mellett.

A szerző stílusa általánosságban változatos, jól értelmezhető, valóban élvezettel lehet olvasni, ugyanakkor néhol olyan egyszerű köznyelvi szófordulatokat is használ, amelyek nem feltétlenül illeszkednek a tudományos szövegkörnyezetbe. Ilyenek például a „szoknyavadász”, a „zabigyerek” és a „leányalom” kifejezések (20), vagy az „egyszerű egyházaskéri népünk” minősítés, amely azért helytelen, mert a kötet anyaga beszédesen bizonyítja, hogy a populáris kultúra egy rendkívül összetett jelenségegyüttes, és semmiképpen sem „egyszerű”. Ugyanígy vita tárgyát képezheti a „babona” kifejezés használata (például 25, 126), amelynek pejoratív és erőteljes értékítéletet tartalmazó jelentése miatt érdemes mellőzni a hiedelemkutatások alkalmával. A felsorolt példák ugyanakkor lényegében elszigeteltek, nem rontják a szöveg általános értékét.

Alapvető dilemmának számít a kortárs néprajzi és antropológiai kutatásokban az, hogy mennyi értelme van a tipológiai rendszerezésre épülő bemutatásoknak; vagyis annak, hogy egy-egy szokást, hiedelmet, cselekményt vagy eljárást az középpontba állítva nem

egy szerves, szerteágazó társadalmi folyamat részeként, hanem mint az elvonatkoztatató kutatói munka steril eredményeként kezeljük. Számos tudományos műhely és irányzat a szerves társadalmi valóságból való kiindulást szorgalmazza, amely esetében például a „sűrű leírás” módszerével dolgoz fel egy-egy eseményt és jelenségegyüttest. Fehér Viktor laza elméleti keretként az „átmeneti rítusok” Arnold van Gennep által először megfogalmazott koncepcióját alkalmazza, amelynek azonban a tipologikus megközelítés okán csupán felszínes haszna van, lényegileg nem tesz hozzá a koncepcióhoz, noha nem is zavarja azt. Ugyanakkor ne legyünk igazságtalanok, már csak azért sem, mivel a régióbeli néprajztudományok vagy az európai etnológia keretén belül mindig is nagy hangsúlyt kaptak a különféle tipologizálási kísérletek. Világos, hogy esetünkben inkább leíró, tipologizáló és „katalogizáló” munkáról van szó, ezt a szerző jelzi is a bevezetőjében, és e tekintetben sok más „hagyományos” néprajzi kutatás folytatójává válik. Ezzel szoros összefüggésben a munka egyik legnagyobb erőssége a kulturális párhuzamok keresése, amely különös szorgalomra és munkafegyelemre utal. A főszöveghez összesen 313 lábjegyzet tartozik, amelyek tetemes része a már meglevő vajdasági és összmagyar szakirodalom vonatkozó részeire is hivatkozik, és olyan délvidéki szerzők munkái mellé sorakozik fel, mint Jung Károly, Dévavári Beszédes Valéria, Borús Rózsa, Penavin Olga, Szőke Anna és még sokan mások. Ezenfelül egy-egy ponton a teljes magyar nyelvterületre vonatkoztatva is felvet problémákat, így például egy moldvai hiedelem, illetve vándormonda kapcsán egy lehetséges egyházaskéri párhuzamra figyel fel a gyermek korai halálát megjósoló idegen motívuma kapcsán (21).

Fontos kihangsúlyozni, hogy a helyi kultúra bemutatott szeletei javarészt a múltra vonatkoznak. Fehér Viktor harminchárom adatközlője közül kivétel nélkül mindenki az idős korosztály képviselője, ebből következően az adott kulturális jelenségek emlékezetéről van szó a kötetben, nem pedig az élő gyakorlatról. A szerző problémaérzékenységét bizonyítja azonban, hogy egyes alkalmakkor kitér a változás és a folytonosság dinamikájára is, amely kulcsfontosságú tényező a néprajzi kutatások során. Az újszülött hazahozatala esetében például olvashatjuk, hogy a csecsemő földre, küszöbre vagy asztal alá való helyezése eredetileg a családba fogadás jelképes cselekménye volt, az eredeti funkcióját viszont mára elvesztette, és már új magyarázatokat fűznek hozzá (62). Elegendő gyűjtés után ezeket a példákat külön tanulmányokba is ki lehetne majd fejteni, mivel a kultúra működésének lényeges aspektusaira világít rá.

Hozzá kell tenni az eddigiekhez, hogy legyen bár tipologikus az anyagkezelés, ha bőséges az információmennyiség, fontos társadalomnéprajzi

adalékok is napfényre kerülhetnek, így néhol egy-egy személy és intézmény társadalmi jelentősége is felsejlik, és közvetve betekintést nyerhetünk a falu közösségi viszonyaiba is. Elhangzik néhány megjegyzés a bábák státusáról (28), ráadásul egy-egy konkrét képviselőjükéről bővebb információt is kapunk (32–33). Emellett a mindennapiság gyakorlatairól is beszédes, szinte naturalista példákat olvashatunk. Ilyen a magzatelhajtás vagy a szülés feszültségének és veszélyeinek felemlítése (29), a gyermekhalál emlékezete (187–188), de a menyecskével szembeni családon belüli erőszak szükségzavú példái (134) is reális keretet teremtenek a hozzávetőleg jó fél évszázaddal ezelőtti egyházaskéri közösség megismeréséhez.

A fiatal szerző számára – különösen ezen a tudományterületen – egy ilyen munka korántsem jelenti azt, hogy véget ért volna a vërbicai szokások és hiedelmek kutatása, és erre akarva-akaratlanul ő maga szolgáltat példákat. Arról már szoltunk, hogy a kötet a bejáródott néprajzi hagyományt folytatja, ugyanakkor a szerb párhuzamok és kulturális hatások korántsem mellékes megemlítése új távlatokat sejtet. Ugyancsak Fehér Viktor már említett problémaérzékenységét mutatja, hogy leszögezi, a környék szerb falvainak (Podlokány és Feketető) kultúrája hatott az egyházaskérikre (12), hogy aztán néhány szórványos példával, például a „babica” szó átvételével (32) illusztrálja is ezt. Fókusz híján nem kapunk kimerítő képet ezekről a viszonyrendszerekről, de ezt az általánosabb tudományos közeg számlájára írhatjuk. Ezeknek a helyi kulturális átmeneteknek a még nem eléggé feltárt világa ugyanis nagy adóssága nem pusztán a magyar, de a szerb néprajznak is. A probléma természetéből pedig az adódik, hogy a feladat elvégzése újra és újra a kutatók fiatal generációira vár.

Legvégül érdemes felhívni a figyelmet a kötet vizuális megjelenésére is. Egyfelől változatos és jó érzékkel kiválógatott fényképek illusztrálják minden fejezet végén a születés, a házasságkötés és a halál köré épülő szokások és hiedelmek birodalmát, másfelől a könyv külalakja különösen hangulatosra sikeredett, amely Csernik Előd munkáját dicséri. Ennek köszönhetően nemcsak egy adatgazdag és tartalmas, de fizikai mivoltában is izléeses művet vehet kezébe a vajdasági magyar népélet iránt érdeklődő olvasó.